SVENSKA FORSKNINGSINSTITUTET I ISTANBUL

Dragomanen

Nr 4 / 2000

Dragomanen

Årsskrift utgiven av
Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul
och
Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner

Nr 4 / 2000

Omslagets framsida: Turkiska rummet på familjen Celsings Biby gård i Sörmland, från 1800-talets början. Foto: Per Magnus Persson.

Omslagets baksida: Brev från Mustafa III till kung Gustav III angående envoyén Ulric Celsings ackreditering, 28 september 1772. Riksarkivet. Foto: Kurt Eriksson.

Dragomanen

Nr 4 / 2000

Redaktör och ansvarig utgivare: Birgit N. Schlyter

Redaktionella medarbetare:
Ulla Ehrensvärd, Stefan Hilding, Jan Olof Rosenqvist,
Suzanne Unge Sörling, Elisabeth Özdalga

Distributions- och beställningsärenden:
Istanbulinstitutets kansli, Kaptensgatan 12, 2 tr., 114 57 Stockholm.
Tel.: 08-662 75 70. Fax: 08-665 31 33.

Årsskriften Dragomanen erhålles vid medlemskap i Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner (175 kr/år, ständig medlem 2 000 kr; postgirokonto 9 97 52-8) eller genom separat beställning (100 kr; Istanbulinstitutets postgirokonto 2 90 27-0).

Manus- och publikationsärenden:
Birgit N. Schlyter, Inst. för orientaliska språk, Kräftriket 4, 106 91 Stockholm.
Tel.: 08-16 31 19. Fax: 08-15 54 64. E-post: Dragomanen@orient.su.se

Dragomanens hemsida:
http://www.orient.su.se/focas/dragomanen/drago.htm

ISSN 1402-358X
© Dragomanen och resp. författare
Produktion: Rubicon
Tryckeri: Elanders Gotab, Stockholm 2000

Innehåll

Osman Pascha – en gruvgång i Sörmland 7
REDAKTÖREN

Centrum för kunskap och kontakter:
Den svenska legationen i Konstantinopel under 1700-talet 13
ÅSA KARLSSON

Den turkiska samlingen på Biby 33
KARIN ÅDAHL

Gustavianska divaner:
Svenska gemak i turkisk stil 44
HELENA KÅBERG-KOZIOROWSKI

Twänne stora swenska herrars Rese-beskrifning:
Med Edvard Carleson och Carl Fredrik
von Höpken i Efesos 1734. 59
PAAVO ROOS

Osmanskturkiska dokument i Sverige 71
ELŻBIETA ŚWIĘCICKA

Författarporträtt
Demir Özlü – en turkisk författare i Sverige 92
JITKA ZAMRAZILOVÁ-JAKMYR

Lilla Maria
DEMIR ÖZLÜ, *övers.* ULLA LUNDSTRÖM 96

Intervju
En turkisk röst i Sveriges Radio:
Gülseren Ergün-Engström 103
BIRGIT N. SCHLYTER

Recensioner

Kaj Falkman, *Turkiet / Gränsfursten: Utsikt från Svenska palatset i Istanbul* 107
ULLA EHRENSVÄRD

Rohat Alakom, *Svensk-kurdiska kontakter under tusen år* 109
ULLA EHRENSVÄRD

Yaşar Kemal, *Hittebarnet* 111
JITKA ZAMRAZILOVÁ-JAKMYR

Erland Lagerlöf, *Gotland och Bysans* 113
GUNILLA ÅKERSTRÖM-HOUGEN

Karin Hult (red.), *Inga helgon precis ... Politik, erotik och filosofi i Bysans* 114
JAN OLOF ROSENQVIST

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul
Institutets organisation 118
Adress och styrelse 119
Istanbulinstitutets årsberättelse 1999 121
Föreståndarens verksamhetsberättelse januari–juni 1999 125
Föreståndarens verksamhetsberättelse juli–december 1999 137

Rapport
Senbysantinsk kultur i interaktion och isolering 146
JAN OLOF ROSENQVIST

Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner
Adress och styrelse 158
Vänföreningens årsberättelse 1999 159

Artikelförfattarna

Åsa Karlsson
Fil. dr i historia
Historiska institutionen, S:t Larsgatan 2, 753 10 Uppsala

Helena Åberg-Koziorowski
Fil.kand., doktorand i konstvetenskap vid Uppsala universitet
Ängsbyggnaden, Tullgarn, 610 74 Vagnhärad

Paavo Roos
Docent, Antikens kultur och samhällsliv
Klassiska inst. o. Antikmuseet, Sölveg. 2, 223 62 Lund

Birgit N. Schlyter
Docent, Forum för Centralasienstudier
Inst. f. orientaliska språk, Kräftriket 4, 106 91 Stockholm

Elżbieta Święcicka
Fil. mag., adjunkt i turkiska språk
Inst. f. afro-asiatiska språk, Box 513, 751 20 Uppsala

Jitka Zamrazilová-Jakmyr
Fil. dr, turkolog m. inriktning på turkisk litt. o. etnologi
Thomanders väg 2C, 224 65 Lund

Karin Ådahl
Docent, 1:e intendent vid Medelhavsmuseet
Medelhavsmuseet, Box 16008, 103 21 Stockholm

Recensenter

ULLA EHRENSVÄRD
prof., f.d. ordf. i Istanbulinstitutets vänförening, Stockholm

JAN OLOF ROSENQVIST
prof. i bysantinologi, Uppsala universitet

JITKA ZAMRAZILOVÁ-JAKMYR
fil. dr, turkolog, Lund

GUNILLA ÅKERSTRÖM-HOUGEN
prof. em. i konstvetenskap, Göteborgs universitet

Osman Pascha – en gruvgång i Sörmland

Under färden ut till familjens lantställe längs en av vägarna mellan Gnesta och Nyköping passerar vi en grottöppning. På vårvintern sluter den sig bakom tunga gulvitglimmande istappar, som sedan med den begynnande sommarvärmen försvinner in i ett hemlighetsfullt svart hål under en kulle bevuxen med mossa och barrträd. Barnen tycker det ser spännande ut och vill göra ett besök i grottan. Mörkret sänker sig över oss från stenväggar som dryper av rostig fukt.

Än mer intressant blir det, när grottan visar sig vara en gammal gruva onomastiskt förknippad med Osmanska riket, från en tid då detta imperium anträtt sin resa mot undergången – en resa präglad av maktkamper mellan liberalt sinnade styresmän och reaktionära despoter, militära hot och nederlag, politisk opposition och till sist ett inbördeskrig som gav upphov till bildandet av en ny stat.

Redan inför Krimkriget på 1850-talet hade Rysslands tsar Nikolaus I i sina stormaktspolitiska sonderingar menat att slutet nu var nära för "den sjuke mannen" och att man borde handla därefter. Den gången kämpade osmanerna tillsammans med England och Frankrike mot den ryske ärkefienden. Men det politiska och ekonomiska läget i riket blev allt sämre. När ryssarna två decennier senare var på krigsstigen igen, stod osmanerna ensamma utan stöd från väst. I slutet av april 1877

trängde den ryska armén in på osmanskt territorium i både öster och väster.

En av de generaler som sultanen Abdülhamit II utsåg att leda det osmanska försvaret på Balkan var Osman Pascha. Denne förskansade sig i den bulgariska staden Plevna (alt. Pleven) och lyckades där hålla stånd mot tre stora ryska anfall. För den bragden blev han känd och beundrad i hela Europa, så ock i Sverige, som sålde malm till krigsindustrierna nere på kontinenten. I den lilla sörmländska Alsgruvan inom Mälby säteri i Frustuna socken, där man bröt koppar- och nickelmalm, fick Osman Pascha ge namn åt en s.k. ort (sidogång) i gruvan.[1] En annan ort, där mina ungar nu står och hoar upp genom den anslutande schaktöppningen, döptes till Plevna.

Av sultanen förärades Osman Pascha hederstiteln *gazi* (krigshjälte), samtidigt som han beordrades att stanna kvar i Plevna för att kanske vinna ytterligare segrar. I hård decemberkyla ledde Osman Pascha sina frusna och svultna soldater i en sista sammandrabbning med ryssen. Han blev själv sårad i striden, och rykten om att han dött förorsakade panik och massflykt bland soldaterna. Sedan var det bara för ryssarna att

1 Osman hette också den turkiske anfader som givit namn åt den gren av turkfolken som alltsedan intåget i det bysantinska Konstantinopel år 1453 har haft herraväldet över Mindre Asien. Osman I regerade i början av 1300-talet över ett område i den nordvästra delen av regionen, där Bursa för en tid blev huvudstad. Motsvarande adjektiv till namnet Osman har i svenskan varierat mellan *ottomansk* och *osmansk* – en variation som beror på olika transkriptioner av den arabiska skrift som tidigare användes för turkiskan. Den andra triangelprickiga bokstaven i det höger-till-vänsterskrivna عثمان är ett tecken som i arabiskan representerar ett tonlöst läspljud (som t.ex. *-th* i eng. *bath*). På arabiska uttalas namnet också mycket riktigt ['uθma:n]. I modern turkiska, som inte har något sådant fonem, har däremot samma bokstav kommit att uttalas som ett s-ljud, och med språkets nuvarande alfabet stavas namnet och dess avledningar genomgående med ett *-s-* (*Osman, Osmanlı* etc.) I vissa andra språk har det varit möjligt att alternativt utgå från den gängse latinska translittereringen *th* av den ursprungliga arabiska bokstaven (jfr eng. *Othman*, som alternerar med *Osman*), vilket i de flesta fall har lett till ett t-uttal och en modifierad stavning *-tt-* (jfr fr. ä. stavn. *othoman* och y. stavn. *ottoman*).

promenera in i Plevna och tvinga den osmanske generalen att erkänna sitt nederlag. Därefter drog de vidare och fick snart kontroll över hela Balkan. Britterna, som hade egna intressen att bevaka i regionen och som tidigare engagerat sig i den rysk-turkiska konflikten, blev alltmer oroade och ingrep slutligen, när ryssarna avancerat så långt att huvudstaden Konstantinopel var hotad. Staden skonades, men det därpå följande fredsfördraget mellan Ryssland och Osmanska riket i San Stefano den 3 mars 1878 satte punkt för osmanernas månghundraåriga hegemoni på Balkan. Desto större blev i stället det ryska inflytandet, vilket emellertid efter påtryckningar från Storbritannien och andra västländer reglerades genom ett nytt fördrag i Berlin några månader senare.

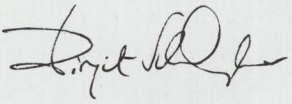
Osman Pascha överlämnar sin sabel till ryssarna efter kapitulationen i Plevna den 10 december 1877. Ur boken Russko-tureckaja vojna 1877–1878 *(red. och medförf. I. I. Rastunov), Moskva 1977.*

Varför valde man i 1800-talets Sverige osmanska namn till en liten gruva i Sörmland? Något betydelsefullt politiskt drag kan det knappast ha varit; vem skulle ha brytt sig om vad Sverige gjorde, när landet inte längre var någon stormakt att räkna med? Var det, å andra sidan, måhända stämningar från karolinernas dagar som gjorde sig påminda? Då hade Ryssland varit svenskars och turkars gemensamma fiende, och de båda parterna hade för en tid efter det att Karl XII slagit sig ned i Bender hoppats på en enad front mot Peter den store. Därav blev som bekant intet, men den svenske kungens långdragna vistelse i Osmanska riket ledde till varaktiga, stundtals komplicerade, svensk-turkiska förbindelser. Bland de många osmanskturkiska dokumenten i svenska arkiv finns också skrivelser rörande Karl XII:s utgifter och skulder i Bender, vilka föranledde ett antal turkiska delegationsbesök i Sverige. Den svenska diplomatiska representationen i Osmanska riket permanentades vid samma tid. Senare under 1700-talet blev det högsta mode i svenska högreståndskretsar att möblera rum i turkisk stil.

De turkiska inslagen i svenskt samhällsliv har med tiden blivit många och varierade, alltifrån den gamla mjuka ottomanen till dagens invandrarsverige, där turkiska blivit ett viktigt minoritetsspråk. I det här numret av *Dragomanen* är det vårt mål att belysa olika aspekter av svenskars möten med turkisk kultur.

Det myllrande, mångkulturella – och mångbenämnda – Konstantinopel/Istanbul, och dessförinnan under tusentalet år Byzantion m.m., intar en särskild plats i vår föreställningsvärld. Den officiella svenska närvaron i staden har ända sedan slutet av 1700-talet förkroppsligats av beskickningsbyggnaden Palais de Suède, i en trädgårdsoas mycket centralt och högt belägen i den europeiska stadsdelen Pera/Beyoğlu. Här har

många nordbor passerat. Havet är nära och ljuset lika förföriskt som där hemma. När den danske sagodiktaren H.C. Andersen under sin resa till Orienten 1840–1841 av sin turkiske värd ombads att beskriva sitt intryck av den osmanska huvudstaden, svarade han "... at jeg fandt Beliggenheden at være den skjønneste i Verden, [...] men at vi i Norden havde en Stad, der frembød noget meget beslægtet med *Constantinopel*. Og jeg beskrev ham *Stockholm*, der seet fra Mosebakken, har noget av det Skue, *Constantinopel* frembyder fra *Peras* Taarn ud mod de søde Vande. Den Deel af *Stockholm*, som kaldes Sødermalmen, viser os rødmalede Træhuse, Kupler paa Kirkerne, Grantræer og Hængebirke. Alt er tyrkisk, kun Minareterne mangle!"[2]

Redaktören

2 I reseberättelsen *En digters bazar*, ur vilken delar finns översatta till turkiska i boken *İstanbul'da İki İskandinav Seyyah* (Istanbul 1993; övers. Banu Gürsaler Syvertsen).

Istanbulvy

Under ett par sommarveckor 1982 satt den svenske konstnären Günther Teutsch nere i Eminönü och tecknade strömmen av människor över gångbron framför Yeni Cami. På andra sidan Gyllene hornet skymtar Galatatornet i stadsdelen Beyoğlu, en gång det europeiska Pera.

Centrum för kunskap och kontakter

Den svenska legationen i Konstantinopel under 1700-talet

ÅSA KARLSSON

För snart 300 år sedan, år 1709, upprättades den första svenska legationen i Konstantinopel. Det var en tillfällig beskickning som hade till uppgift att skaffa Sverige allierade i den militära kampen mot den uppåtstigande stormakten Ryssland. Läget var inte gynnsamt: den svenska armén hade på sommaren 1709 lidit ett förödande nederlag mot ryssarna i slaget vid Poltava. Endast en liten grupp män, med Karl XII i spetsen, hade lyckats fly från slagfältet. De hamnade så småningom i Bender i Osmanska riket, där de skulle stanna många år – år som var fyllda av bland annat förhandlingar med ledningen för Osmanska riket, Höga Porten i Konstantinopel, om allians mot Ryssland. Kungen själv fick aldrig komma till den osmanska huvudstaden, men ett flertal ämbetsmän sändes dit för att förestå legationen.

Det hade förekommit kontakter tidigare mellan Sverige och Osmanska riket, men i och med Karl XII:s långa vistelse i Bender på 1710-talet intensifierades de diplomatiska relationerna och upprätthölls sedan under hela seklet; en defensivallians ingicks 1739 och en fast legation inrättades 1735. Även intresset för handelsförbindelserna mellan länderna ökade under 1710-talet och var aktuella under resten av seklet. En handelstraktat förhandlades fram och ett levantiskt handelskompani bildades 1738. Ett annat område som svenskarna omhuldade under hela 1700-talet var det kyrkliga. Man hade redan under Karl XII:s tid legationspräster i Konstantinopel, en tra-

dition som återupptogs 1736 och inte bröts förrän 1879.[1] Den kyrkliga omsorgen gällde dels att fira gudstjänst för alla lutherska trosbekännare, dels att friköpa kristna som tagits som slavar. Även det svenska intresset för landets språk och kultur ökade: forskningsexpeditioner sändes ut, manuskript samlades in och ett flertal svenskar lärde sig turkiska.

Diplomati och utrikespolitik, handel, religion och intresset för språk, kultur och historia är olika sidor av de kontakter som fanns mellan Sverige och Osmanska riket under 1700-talet. Hos diplomaterna Celsing – fadern Gustaf och sönerna Gustaf och Ulric – sammanföll de flesta av dessa aspekter till ett stort intresse för landet. Ett exempel är den yngre sonen Ulric Celsing, som förutom sitt traditionella diplomatuppdrag hade ansvar för handelsfrågorna och dessutom ett starkt intresse för folket och kulturen. Han lärde sig orientaliska språk och var mycket beläst.

I centrum för denna artikel står den diplomatiska representationens betydelse för de många kontakterna mellan Sverige och Osmanska riket under 1700-talet. Ambassader och konsulat blev knutpunkter för alla dem som av olika anledningar reste till Osmanska riket. Vid ambassaderna flockades män med stora kunskaper om Osmanska riket – kunskaper som också var viktiga i det diplomatiska spelet i Konstantinopel.

Det diplomatiska livet i Konstantinopel

Att vara diplomat i Konstantinopel på 1700-talet ställde höga krav på kunskaper av olika slag. Det gällde naturligtvis alla diplomatiska uppdrag oavsett i vilket land man var placerad, men det gällde i ännu högre grad i Osmanska riket. Det kräv-

1 Nils Staf, *De svenska legationspredikanterna i Konstantinopel*, Uppsala 1977, s. 14, 201.

des omfattande språkkunskaper, goda insikter i landets historia och samhällsliv och man måste vara väl insatt i den osmanska statsledningens organisation och ceremoniel. Allt detta var svenskarna medvetna om. Den svenska statsledningen var också medveten om den brist på kunskaper man hade, och det gällde att snabbt försöka förbättra situationen för att kunna uppnå de diplomatiska framgångar man eftersträvade.

Grundläggande var att lära sig språket, vilket inte var så lätt om man inte bodde i Osmanska riket. I och för sig kunde man studera orientaliska språk på många håll i Europa, även vid Uppsala universitet, men till dessa räknades inte turkiska. Med orientaliska språk menades framförallt hebreiska – Gamla Testamentets språk – men även syriska, kaldeiska (bibelarameiska) och arabiska, vilka alla var språk som behövdes för att förstå bibeln bättre. För att få diplomater som var kunniga i turkiska skickade flera europeiska stater unga män till Konstantinopel för språkstudier. Frankrike kallade sina studenter *jeunes de langue* och några av dem blev sedan höga diplomater vid ambassaden. Även Österrike och Ryssland behövde diplomater som kunde tala turkiska. Från Österrike skickades unga gossar, *Sprachknaben*, till Konstantinopel och ryska ministrar som skulle tjänstgöra vid ambassaden tog med sig studenter som fick lära sig språket.[2] Även de svenska diplomaterna fick i uppdrag av kungen att lära sig turkiska. Sekreterarna Hans Olivecrona och Gustaf Celsing började omedelbart efter ankomsten till Konstantinopel att studera språket, vilket framgår av Olivecronas dagbok: "Den 20 [november 1709] begynte jag på att lära turkiska och italienska."[3]

2 M.S. Anderson, *The Rise of Modern Diplomacy*, London 1993, s. 91f.
3 Samuel E. Bring, "Hans Perman Olivecrona och hans dagboksfragment från Konstantinopel 1709", *Karolinska förbundets årsbok* 1913, s. 322ff.

Gustaf Celsing d.y. (1723–1789). Målning på Biby gård.
Foto: Per Magnus Persson.

Efter hemkomsten till Sverige fungerade både Celsing och Olivecrona som översättare, och Celsing agerade även för att en turkisk språklärare skulle hämtas till Sverige. Det var viktigt att försäkra sig om god tillförsel av turkisktalande svenska diplomater och ämbetsmän inför framtiden, menade Celsing. På riksdagen 1739 beslöts att inrätta en sådan tjänst, men den blev aldrig tillsatt. Dock lyckades Celsing på egen hand skaffa fram ett par *jeunes de langue*. Hans båda söner Gustaf och Ulric studerade orientaliska språk i Uppsala och Gustaf fick genom faderns aktiva agerande ett årligt stipendium för att först studera de orientaliska språken på hemmaplan med hjälp av fadern och därefter "resa till Orienten och sig i samma språk därstädes perfektionera".[4] 1745 reste han till Konstantinopel för att fördjupa sig i språkstudierna, men ödet ville annorlunda. Det politiska läget tvingade honom att genast kasta sig in i det diplomatiska livet som Sveriges främste representant.[5]

En annan väg att skaffa sig språkkunnigt folk till legationen i Konstantinopel var att satsa på någon som studerat orientaliska språk och som var intresserad av landet. En sådan var prästen och orientalisten Michael Eneman.[6] Han ville gärna resa runt i Osmanska riket och besöka viktiga platser som omnämnts i bibeln eller hos de antika klassiska författarna. Eneman genomförde så småningom sin resa, från vilken en omfattande resedagbok finns bevarad.[7] Det var Karl XII som gav tillstånd till resan och också ekonomiskt bidrag att genomföra

4 B. Boëthius, "Gustaf Celsing", artikel i *Svenskt biografiskt lexikon*, band 8, Stockholm 1929, s. 216f.; K.V. Zetterstéen, "Turkiska studier i Sverige", *Lychnos* 1941, s. 13.
5 Boëthius 1929, s. 216ff.
6 Jag använder begreppet orientalist i dess traditionella betydelse, d.v.s. en person med vetenskapligt intresse för österlandets språk, historia, samhällsliv, kultur m.m.
7 Enemans dagbok har endast delvis givits ut: *Michael Eneman, Resa i Orienten 1711–1712*, utg. av K.U. Nylander, 1–2, Uppsala 1889.

den. Men innan Eneman tilläts att ge sig iväg, krävde kungen att han skulle tjänstgöra en tid som legationspredikant i Konstantinopel. Eneman fick inräknat i sin tjänst vid legationen att han skulle studera den ortodoxa kyrkan, islam och dessutom förbättra sina kunskaper i turkiska och arabiska. Allt detta gjorde den flitige Eneman samtidigt som han skötte sin prästtjänst.[8] Säkert var Enemans omfattande kunskaper viktiga för den övriga personalen vid legationen.

Under sin tid i Osmanska riket förde Eneman en dagbok som framför allt behandlar förhållandena på platser han besökte. Eneman var intresserad av mycket som gällde historien och samhällslivet, och han berättar detaljerat och ingående. Långa citat på latin och grekiska plockades in på lämpliga ställen och uppgifter han inhämtat från befolkningen redovisas minutiöst. Eneman hade säkert tänkt att reseberättelsen skulle ges ut, men han avled kort efter hemkomsten till Sverige och hann därför inte bearbeta sitt stora verk. I samtiden insåg man dock resedagbokens värde och en utgåva planerades. Uppdraget gick till Henric Benzelius, men dennes tjänstgöring först som professor i österländska språk och sedan som biskop och ärkebiskop lade hinder i vägen. Det var först 1889, i samband med den åttonde orientalistkongressen som hölls i Sverige, som stora delar av Enemans berättelse gavs ut av K.U. Nylander.[9] I slutet av 1800-talet kunde dock inte längre Enemans resejournal spela den roll som kunskapsförmedlare för de svenska diplomaterna och vetenskapsmännen som den hade kunnat göra under 1700-talet.

Ytterligare en orientalist som Karl XII satsade resurser på var den ovan nämnde Henric Benzelius. Liksom Eneman reste

8 Christian Callmer, *In Orientem. Svenska färder och forskningar i den europeiska och asiatiska Orienten under 1700-talet*, Stockholm 1985, s. 24f.
9 Callmer 1985, s. 31.

han efter studier vid Uppsala universitet ner till Karl XII i Bender i hopp om att få kungens tillstånd och ekonomiska stöd att genomföra en orientresa. Det fick han också, och hos kungen träffade han dessutom Eneman som precis återvänt från sin rundresa i Osmanska riket. Av denne kunde Benzelius få en mängd nyttig information. År 1714 anlände Henric Benzelius till Konstantinopel, där han studerade turkiska och arabiska i ett år innan han reste vidare. Troligen tänkte sig Karl XII att Benzelius var en möjlig framtida ambassadör i Konstantinopel, och kanske var det därför han gavs chansen att göra sin resa.[10] Orientalister måste ha framstått som en viktig grupp att rekrytera diplomater ur, eftersom de redan hade mycket av de kunskaper som uppgiften krävde.

De bibliska länderna var viktiga resmål för Benzelius, men också religiösa seder och bruk hos olika folk han mötte väckte hans intresse. Även Benzelius gjorde anteckningar under resan, vilka han uppmanades att ge ut när han kom hem. Av detta, liksom utgivningen av Enemans reseberättelse som han fått i uppdrag att sköta, blev dock intet.[11]

Kunskap och diplomati

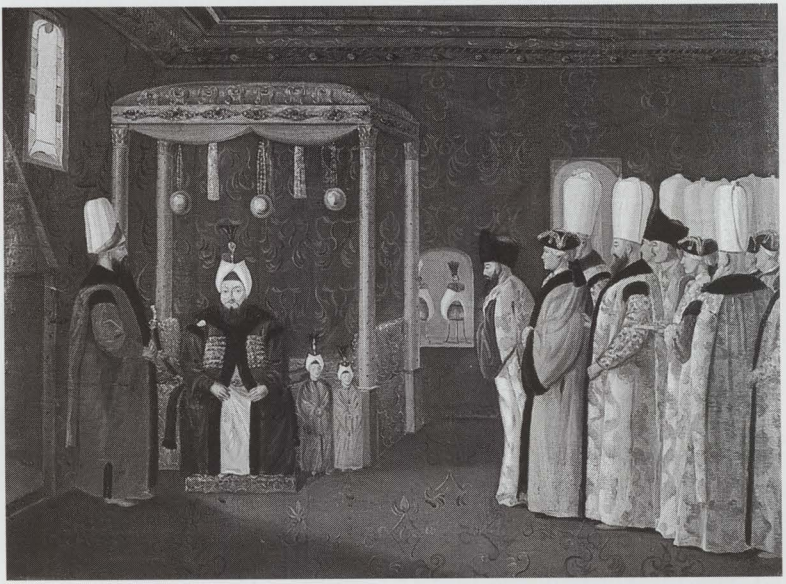
Det var inte bara språkkunskaper som behövdes för att kunna bemästra det diplomatiska livet i Konstantinopel. Att vara inläst på historia, geografi, religion och insatt i samhällslivet och kulturen var mycket viktigt. Av särskild vikt var också att lära sig det osmanska statslivet och dess ceremoniel. 1700-talets stats- och hovliv präglades allmänt av symbolladdad kommunikation. Kring alla hov i Europa fanns komplicerade

10 G. Walli, "Henric Benzelius", artikel i *Svenskt biografiskt lexikon,* band 3, Stockholm 1922, s. 265ff.
11 Callmer 1985, s. 35.

ceremoniel för gästande diplomater att ta hänsyn till och Konstantinopel var inget undantag. Snarare var hovet och statsledningen i Osmanska riket ett av de mest ceremoniellt präglade. Stor vikt lades vid audienser hos höga dignitärer. Det var huvudsakligen genom sådana audienser som de diplomatiska kontakterna med Porten sköttes. Hur en audiens genomfördes var föremål för minutiös planering. Varje detalj iakttogs både av värdsidan, som tolkade gåvor och processionernas genomförande som tecken på hur man respekterade Osmanska riket, och av de andra ländernas diplomater, som gjorde noggranna jämförelser med egna prestationer i dylika sammanhang och med hur Porten tog emot de olika ländernas ambassadörer. Det fanns en mängd olika sätt att markera nyansskillnader i uppskattning av olika stater.[12]

Tjänstemännen vid Karl XII:s legation fick under sina år i Konstantinopel rika möjligheter att inhämta värdefulla kunskaper som man vid hemkomsten planerade att föra vidare till kommande generationer av diplomater. Gustaf Celsing d.ä. var, tillsammans med Hans Olivecrona och översten Sten Arvidsson Sture, på 1720-talet engagerad i ett bokprojekt. Man förberedde utgivandet av ett stort verk om Osmanska riket. Boken skulle behandla sultanen, hans hov och harem, en geografisk beskrivning över riket, rikets organisation, de främsta ämbetsmännen samt ceremonier, seder och bruk. De tre författarna skulle dels skriva egna kapitel i boken, dels översätta relevanta texter. Av detta ambitiösa projekt finns i Linköpings stiftsbibliotek endast bevarat ett utkast till bokens disposition med bifogad presentation av författarna.[13]

12 Merit Laine behandlar envoyéerna Celsings audienser i slutrapporten (under publicering) från "Bibyprojektet"; se fotnot 39 nedan.
13 Bring 1913, s. 322ff.

Audiens hos sultanen. Målning på Biby. Foto: Per Magnus Persson.

Behovet av kunskaper om Osmanska riket fortsatte att vara centralt även efter karolinsk tid, och de svenska diplomaterna fortsatte att intressera sig för bokprojekt som kunde förmedla dessa livsviktiga informationer. Även om Gustaf Celsing d.ä.:s son Gustaf inte själv planerade att ge ut böcker, uppmuntrade han livligt sin dragoman Mouradgea d'Ohsson när denne började arbeta med sitt stora verk om osmansk historia och kultur. Verket kom i tre delar på franska med titeln *Tableau général de l'Empire othoman*. d'Ohsson beskriver i sin bok Osmanska rikets historia, lagarnas och samhällets utveckling, militära institutioner, de olika folkslag som bodde i imperiet, deras seder och bruk, klädedräkter, ceremonier m.m. Bokverket var rikt illustrerat och utkom i Paris 1787–1790.[14]

14 Gunnar Jarring, "Ignatius Mouradgea d'Ohsson", artikel i *Svenskt biografiskt lexikon*, band 25, Stockholm 1985–1987, s. 753ff.

Svensk handel med Orienten

Sveriges önskan om kontakter med Osmanska riket gällde inte bara politik. Det fanns också personer som agerade för att man skulle utveckla handelsförbindelserna. Under 1710-talet var det framförallt Johan Silfvercrantz som drev denna fråga. Han blev efter studier vid Uppsala universitet kommissarie i Kommerskollegiet och reste i flera år runt i Europa för att studera handel och manufakturer. I november 1710 kom han till Karl XII i Bender för att informera kungen om sina iakttagelser och för att föreslå att Sverige skulle börja handla med Osmanska riket. Det skulle kunna leda till handelns och näringarnas förbättrande i Sverige – ett perspektiv som säkert tilltalade kungen. En ökad handel med Levanten skulle också vara bra för den svenska sjöfarten, vilket i sin tur var bra för att få fram skickligt sjöfolk och en välrustad skeppsflotta. Det fanns således många fördelar med att utveckla handelskontakterna mellan Sverige och Osmanska riket, enligt Silfvercrantz. Karl XII lät sig övertygas av denna argumentation och skickade iväg Silfvercrantz i augusti 1711 på en resa i de östra Medelhavsländerna, där han skulle utveckla sitt förslag genom att undersöka handeln i området. Han reste tillsammans med orientalisten och studiekamraten från Uppsalaåren, Michael Eneman.[15] Här framgår åter den nära kopplingen mellan olika svenska intressen för Osmanska riket. Att studera språk, kultur, religion och historia, som Eneman gjorde, kunde utan problem kombineras med handelsfrågorna, som var Silfvercrantz' huvudintresse.

15 Einar Ekegård, *Studier i svensk handelspolitik under den tidigare frihetstiden*, Uppsala 1924, s. 111; Åsa Karlsson, *Den jämlike undersåten: Karl XII:s förmögenhetsbeskattning 1713*, Uppsala 1994, s. 69f.

Det dröjde dock till 1738 innan Silfvercrantz' planer blev verklighet. Det året inrättades det Levantiska kompaniet för handel med det område som då kallades Levanten och som motsvarar Främre Orienten, framförallt länderna i östra Medelhavsområdet. Kompaniet handlade med bland annat svenskt järn och kläde, men affärerna gick inte så bra och redan efter knappt 20 år avvecklades kompaniet.[16] Handelskontakterna fortsatte dock i andra former.

Luthersk gudstjänst i mångreligiös miljö

Redan på Karl XII:s tid ansågs det viktigt att det fanns präster vid legationen i Konstantinopel, och de första svenska prästerna kom dit i december 1709. Förste legationspredikant var Michael Eneman och andre legationspredikant Sven Agrell. Deras uppgifter var, förutom att fungera som präster för den svenska beskickningen, att också uppsöka lutheraner som fanns i Konstantinopel. Det gällde särskilt fångar som tagits från Östersjöprovinserna och blivit slavar hos osmanerna.[17]

Gudstjänst firades regelbundet vid legationen vilket oftast innebar en predikogudstjänst. Vid några tillfällen ingick också nattvard och då framgår det också vilka som var där. I april 1710 firades nattvard och då deltog två klädmakargesäller och en musikantgesäll vid namn Jacob Bach – alla tre var tyskar.[18] Vid ett annat tillfälle fick en gesäll från Preussen ta emot nattvarden.[19] Gudstjänstlivet vid den svenska legationen var såle-

16 Om Levantiska kompaniet se Eskil Olán, *Sjörövare på Medelhavet och Levantiska compagniet. Historien om Sveriges gamla handel med Orienten*, Göteborg 1921.
17 Erik Gren, "Michael Eneman", artikel i *Svenskt biografiskt lexikon*, band 13, Stockholm 1950, s. 509; B. Boëthius, "Sven Agrell", artikel i *Svenskt biografiskt lexikon*, band 1, Stockholm 1918, s. 286. Se även Bengt Knutsson, "Bender–Konstantinopel: I legationsprästen Sven Agrells fotspår", *Dragomanen*, nr 3, 1999.
18 *Andre Legationspredikanten ... Sven Agrells dagbok 1707–1713*, Lund 1909, s. 91.
19 *Andre Legationspredikanten ..., s. 96.*

des inte enbart en svensk angelägenhet utan drog även till sig lutherska trosbekännare av olika ursprung.

Även efter karolinsk tid ansåg svenska staten det viktigt att ha en egen präst i Konstantinopel. Sverige hade inte så många legationspräster vid sina olika beskickningar. Endast i Wien, Paris och London fanns svenska präster fast stationerade. Därför är det betecknande för den religiösa betydelse man ansåg att legationen i Konstantinopel hade att man där placerade en präst.[20] I den handelstraktat som Sverige slöt med Porten 10/1 1737 gavs svenskarna rätt till fri religionsutövning, liksom övriga utländska makter hade i Osmanska riket.[21] Det var dock en sak att få denna religionsfrihet och en annan att kunna utöva den. Det behövdes präst, gudstjänstlokal, inventarier, psalmböcker m.m.

Prästerna sändes ner från Sverige. Den förste legationspredikanten efter Karl XII:s tid var Magnus Troilius som utnämndes 1736.[22] Det var Troilius som först väckte frågan om byggandet av en kyrka. Han hade fått information om att det fanns många lutheraner i Osmanska riket och för att samla dessa själar föreslog han att en kyrka skulle byggas i Konstantinopel. En luthersk kyrka skulle betyda mycket för de trosutövare som tidigare bara haft den katolska mässan att tillgå.[23] Att kunna erbjuda en protestantisk gudstjänst var också ett trumfkort i den diplomatiska kamp som utspelades mellan de europeiska ambassadörerna i Konstantinopel om att framstå som den mest betydande nationen.

En annan fråga som legationspredikanten Troilius drev var

20 Olof Jägerskiöld, *Den svenska utrikespolitikens historia*, II:2, Stockholm 1957, s. 27f.
21 Staf 1977, s. 10.
22 Staf 1977, s. 14.
23 Staf 1977, s. 30ff.

friköpandet av slavar. Det fanns i Konstantinopel en katolsk orden som ägnade sig åt denna verksamhet. För att kunna friköpa kristna – katoliker såväl som protestanter – som blivit slavar i Osmanska riket fick de pengar från både katolska och protestantiska länder. Det som oroade Troilius var att de protestantiska slavarna övertalades att bli katoliker när de blev fria, och därför ville han starta en alternativ verksamhet för friköpning.[24] Penninginsamlingar för båda dessa ändamål, för att bygga en kyrka och för att friköpa kristna slavar, gjordes i Sverige.[25] Dock byggdes inte någon separat kyrka under 1700-talet, utan gudstjänsten hölls i ett av rummen i den fastighet, Svenska palatset, som Gustaf Celsing d.y. införskaffade för legationens räkning 1757.[26]

Under Gustaf Celsing d.y.:s tid som envoyé i Konstantinopel tjänstgjorde två legationspredikanter. Gemensamt för dem var att man krävde omfattande språkkunskaper i bland annat tyska och franska för att de skulle kunna komma i fråga för tjänsten. Det gällde att kunna hålla gudstjänst på flera språk. Petrus Nenzén framhöll vid sin hemkomst 1755 att han predikat på tre tungomål. Hans efterträdare Mårten Höckert blev den förste präst som fjärde söndagen i advent 1757 predikade – på franska – i det nyinrättade kapellet i Svenska palatset.[27]

Gustaf Celsing d.y. efterträddes som envoyé på 1770-talet av sin bror Ulric, och gudstjänstlivet låg även honom varmt om hjärtat. Ulric Celsing menade att det krävdes speciella egenskaper för att tjänstgöra som legationspredikant. Man fick inte

24 Staf 1977, s. 33.
25 Staf 1977, s. 58ff.
26 Om Svenska palatset, se B.O.H. Johansson, *Svenska Palatset i Konstantinopel*, Stockholm 1968, och Helena Kåberg-Koziorowski i "Bibyprojektets" slutrapport, under publicering.
27 Staf 1977, s. 91ff.

skicka någon "tvetydig" person till Konstantinopel och denne måste ovillkorligen kunna hålla gudstjänst på tyska – det enda språk som var gemensamt för den lilla församlingen.[28] En av legationspredikanterna var Carl Peter Blomberg, och han hade bestämda åsikter om vilket slags män som man helst skulle rekrytera till posten. Det borde vara någon som studerat orientalisk litteratur i Sverige innan han åkte till Osmanska riket och som kunde ägna tiden i Konstantinopel både åt kyrkolivet och att meritera sig för akademisk karriär. På detta sätt skulle man spara in dyra bildningsresor för de svenska akademikerna och samtidigt få kunniga och intresserade legationspredikanter. Man tycks också från svensk sida ha tagit intryck av dessa åsikter när man utsåg präster för tjänsten i Konstantinopel.[29] Det vetenskapliga intresset för orientaliska språk och litteraturer kunde således kombineras med den svenska statens behov av lämpliga präster i Konstantinopel.

Ett europeiskt nätverk

Samtidigt som ambassaderna hade stort behov av personal som var språkkunnig och ägde omfattande kunskaper om samhällsliv, historia och kultur, hade orientalisterna stort behov av de kontakter som ambassadörer och konsuler kunde förmedla inom Osmanska riket. Ambassaderna och legationerna blev självklara centra för orientalister och andra resande, liksom även olika levantkompanier kom att spela stor roll.

De svenska resenärerna hade många kontakter med andra européer som levde i Orienten. Man reste tillsammans med dessa och man bodde hos konsuler och köpmän från andra europeiska länder. Dessa förhållanden gällde inte bara svens-

28 Staf 1977, s. 94ff.
29 Staf 1977, s. 102ff.

karna utan många andra från Europa som levde eller reste i Orienten.[30] Dessa kontakter inleddes direkt när resenären kom till resans första anhalt i Osmanska riket.

Ofta var Konstantinopel den första kontakten med Osmanska riket för resenärerna. Tiden där ägnades åt att uppvakta de turkiska myndigheterna och de olika utländska sändebuden. God hjälp hade man av det egna landets beskickning. Orsaken var att man behövde rekommendationsbrev inför den fortsatta resan. Rekommendationsbrev spelade över huvud taget en viktig roll för resenärer i äldre tid. Genom dem kunde man få mat och logi hos vänligt sinnade personer, som också bistod med allehanda råd och hjälp.

Eneman vistades två år i Konstantinopel som legationspredikant, och han hade då goda möjligheter att förbereda sig för resan. Vid sidan av sina prästerliga plikter studerade han turkiska och arabiska, liksom han höll sig underrättad om religiösa, administrativa, politiska och sociala förhållanden i Osmanska riket. Han hade naturligtvis goda möjligheter att också skaffa erforderliga resepass och rekommendationsbrev. Av de tre svenska officerarna Hans Gyllenskiepp, Cornelius Loos och Conrad Sparre, som i april 1711 återvände till Konstantinopel från sin rundresa i Osmanska riket, fick han också många användbara upplysningar.

Under resan hade Eneman många kontakter med andra européer. Även om han inte så ofta berättar om vilka visiter han gjorde och vilka människor han träffade, kommer kontakten med dessa fram i förbigående när han berättar om annat. I Smyrna hade han uppenbarligen träffat den engelske konsuln William Sherard, eftersom han kunde berätta att dennes tolk

30 Peter James Marshall & Glyndwr Williams, *The great map of mankind. British perceptions of the world in the age of Enlightenment*, London 1982, s. 10, 67.

hette Paul Homero. Att tolken hade detta namn var för Eneman ett exempel på hur människorna i trakten gärna ville visa sin närhet till Homeros, "den alla så högt prisa för hans skrifter".[31] Tillsammans med den engelske konsuln gjorde han ett besök i Efesos, och när han kom till Kairo bodde han hos den franske konsuln Claude Le Maire.[32]

Linné-lärjungen Fredric Hasselquist kom inte till Konstantinopel på sin orientresa, utan hans första anhalt var 1749 Smyrna. I övrigt är dock mönstret detsamma. Han inledde sin vistelse i staden med att besöka europeiska konsuler för att skaffa sig rekommendationer inför den fortsatta resan. Sitt första besök gjorde han hos den franske konsuln Peyssonnel, vilken också var ledamot av en fransk akademi som främst sysslade med antikviteter och mynt.[33] Hos den holländske konsuln firade Hasselquist karnevalen inför fastan. Tillsammans med andra européer var han inbjuden till konsul Hochiedes hus där "allting var [...] väl anstält efter Europeiskt bruk".[34] I Smyrna fanns även svenskar som tog emot honom. Det var dels två köpmän, Hebbe och Palm, som var ombud för Levantiska kompaniet, dels den svenske konsuln Rydelius.

Dessa visiter kom att bädda för hur resten av resan skulle gestalta sig. De många rekommendationsbreven blev inte liggande oanvända i Hasselquists koffertar utan var medel att skaffa logi och umgänge under resan. Hasselquist bodde hos konsuler och reste med europeiska köpmän.

När Hasselquist kom till Rosetta i Egypten, togs han emot av den franske konsuln du Salauze.[35] Han jagade hare med den

31 Eneman 1889 del 1, s. 19f.
32 Callmer 1985, s. 26f.
33 Fredric Hasselquist, *Iter Palaestinum eller resa till Heliga landet*, Stockholm 1757, s. 22f.
34 Hasselquist 1757, s. 27.
35 Hasselquist 1757, s. 61.

engelske konsuln Borton i Kairo, och när han tittade på mumier var det i sällskap med bland annat två franska köpmän.[36] Dessa blev också hans introduktörer till landets seder och bruk. Det var genom europeiska ögon han lärde känna folket och kulturen på de platser han besökte. Den franske konsuln i Rosetta tog honom också med för att beskåda hur en rik turk i staden firade sin sons omskärelse. Detta tillfälle högtidlighölls med fester i 30 dagar, berättar Hasselquist.[37]

De svenska orientresenärernas kontakter med andra européer var många och täta. Man kan lätt få intrycket att de endast träffade européer på resan, eftersom dessa är så flitigt omnämnda i reseberättelserna. Visst måste svenskarna ha träffat andra än européer, men det var européerna de umgicks och samtalade med och som gav dem upplysningar om samhället och kulturen. Det var européerna som ansågs värdefulla att omnämna i reseberättelsen. Man kan fråga sig vad detta flitiga umgänge med andra västerlänningar innebar för svenskarnas kunskaper om och bild av Osmanska riket. Samtidigt som de nära kontakterna med ambassadörer, konsuler och europeiska köpmän gav mycket kunskap och hjälpte den resande att smidigt lära känna Osmanska riket, fanns det också risker med detta europeiska nätverk. Att resa i ett land utan att lära känna dess invånare kunde leda till att man distanserade sig från befolkningen och fick en tendentiös, ibland även överlägsen, inställning till Orienten.[38]

36 Hasselquist 1757, s. 92, 97.
37 Hasselquist 1757, s. 64.
38 Dessa frågor diskuteras närmare i Åsa Karlsson, "Främling eller vän? Svenskar i Turkiet på 1700-talet", i *Främlingar – ett historiskt perspektiv*, red. Anders Florén & Åsa Karlsson, Uppsala 1998, och i Åsa Karlsson, "Den kända och okända Orienten. Svenska resenärer i Osmanska riket under 1700-talet", i *Från Karakorum till Siljan. Resor under sju sekler*, red. Hanna Hodacs och Åsa Karlsson, Lund 2000.

Slutet på en epok?

Den svenska beskickningen i Konstantinopel kom under 1700-talet att bli ett centrum för kunskap och kontakter. Diplomaterna hade behov av omfattande kunskaper om det rike man verkade i och samtidigt hade svenska köpmän, orientalister och andra resenärer i området behov av de kontakter som beskickningens personal utvecklat. Diplomaterna Gustaf Celsing d.ä., Gustaf Celsing d.y. och Ulric Celsing framstår som särskilt viktiga för att beskickningen fick denna roll. Det engagemang för svensk-osmanska kontakter som fadern Gustaf Celsing utvecklade under sin tid vid legationen på 1710-talet präglade starkt de två brödernas uppväxt och utbildning. Redan i unga år hade de utvecklat ett intresse för det osmanska samhället och kulturen och av fadern influerats att verka för Sveriges politiska intressen i Konstantinopel. Som envoyéer intresserade de sig för alla sidor av svensk-osmanska förbindelser, oavsett om det gällde handel, religion, språk, historia, kultur eller stats- och samhällsliv. Den samling bilder, manuskript, böcker och föremål som fadern och bröderna lämnat efter sig genomsyras fortfarande av familjen Celsings starka intresse för Osmanska riket.[39]

Visst är det historiens ironi att samtidigt som jag skrev denna artikel om den svenska beskickningens betydelse för kontakterna mellan Sverige och Osmanska riket har den

39 Fadern och sönerna Celsings tid som envoyéer i Konstantinopel på 1700-talet och den samling av bilder, manuskript och föremål som de tog med sig hem till Sverige behandlas i projektet "Den turkiska 1700-talssamlingen på Biby, målningarnas ursprung och kulturhistoriska betydelse i kontakterna mellan Europa och Turkiet". I projektet deltar, förutom undertecknad, Mikael Ahlund, Carolina Brown, Eva-Lena Karlsson, Helena Kåberg-Koziorowski, Merit Laine, Günsel Renda och Karin Ådahl. Projektets slutrapport är under publicering.

De följande två artiklarna "Den turkiska samlingen på Biby", ss. 33–43, och "Gustavianska divaner", ss. 44–58, härrör från samma projekt [red. anm.].

svenska regeringen beslutat dra in generalkonsulatet i Istanbul. Hur man än ser på detta beslut, måste man konstatera att det innebär slutet på en nästan 300-årig diplomatisk närvaro i staden. Istanbul är inte längre det självklara centrum för svensk-turkiska kontakter som det var under 1700-talet.

Vid sekelskiftet 1800/1900 fanns i Konstantinopel en svensk hovfotograf, G. Berggren, som här har avbildat Oscar II, drottning Sofia och prins Eugen med uppvaktning på svensk-norska ambassadens terrass våren 1895.

Abstract

A Center for Knowledge and Contacts: The Swedish Legation in 18-Century Constantinople

As a direct consequence of the long stay of the Swedish King Charles XII in the Ottoman Empire after his army had been defeated by the Russians at Poltava in 1709, diplomatic relations with the Sublime Porte in Constantinople were established and finally made permanent in the 1730s.

A large cadre of Swedish diplomats, scientists and legation priests working in and travelling through Constantinople and other important Ottoman cities during the ensuing decades made their contributions to a growing and less prejudiced interest in Ottoman culture and society in Sweden. Among the persons mentioned in this article are three renowned diplomats of the Celsing family, Gustaf Celsing and his sons Gustaf and Ulric, the Orientalists Michael Eneman and Henric Benzelius, the Botanist Fredric Hasselquist – a student of Carl von Linné – as well as legation preachers, such as Magnus Troilius, Mårten Höckert and Carl Peter Blomberg.

Den turkiska samlingen på Biby

KARIN ÅDAHL

Den turkiska samlingen på Biby gård i Sörmland är en av landets märkligaste 1700-talssamlingar, unik i Sverige och utan motsvarighet i Turkiet eller i världen i övrigt. Samlingen, som i huvudsak förvärvades av två medlemmar av familjen Celsing, har funnits i Sverige sedan 1700-talets slut. Den har en intressant bakgrund och ett starkt samband med de svenska förbindelserna med Turkiet under 1700-talet, och den utgör idag en del av inte bara det svenska utan också det internationella kulturarvet.

Samlingen består huvudsakligen av hundratalet målningar, vilka i början av 1800-talet fördes till Biby och sattes upp i rummen i huvudbyggnaden, ett stort antal albumbilder med "turkiska folktyper" och en mindre samling textilier och andra föremål. Dessutom medfördes till Sverige två audienskaftaner, utsökt vackra med sina stora palmettmönster i guld- och silvertråd. En större boksamling med såväl orientaliska handskrifter som tidiga orientaliska inkunabler skänktes redan år 1805 till Uppsala universitetsbibliotek och Kungliga biblioteket. Av intresse är även det stora arkiv som idag finns bevarat dels på Biby, dels i Eskilstuna stadsbibliotek, katalogiserat och nu även mikrofilmat av Riksarkivet.

Biby gård, som 1781 hade förvärvats av de två bröderna Gustaf och Ulric, blev 1804 fideikommiss och innehas idag av fideikommissarien Fredrik von Celsing och hans hustru Inga. Den turkiska samlingen har av dem vårdats med stor omsorg, kunnande och stolthet, och den visas med stor generositet för besökare från hela världen. Många svenskar har

besökt Biby, men trots detta är samlingen ännu relativt okänd i Sverige.[1]

Envoyéerna Celsing

Tre medlemmar av familjen Celsing spelade under större delen av 1700-talet, från 1709 till 1779, en betydande roll i de svenska diplomatiska förbindelserna med Turkiet. Sverige hade visat ett intresse för Turkiet redan i mitten av 1600-talet, då de första svenska sändebuden till Höga Porten förhandlade om handelsavtal. Den mest kände var det sedermera svenska riksrådet Claes Rålamb med uppdrag att säkra de svenska handelsfartygens passage till Svarta havet.[2] När Turkiet i början av 1700-talet alltmer kom att stå i centrum i västmakternas spel med Ryssland, hade redan Frankrike, England, Nederländerna och Italien beskickningar i Istanbul – eller Konstantinopel, som staden fortfarande ofta kallades på den tiden, särskilt i Europa. På 1730-talet tillkom även en permanent svensk legation i staden.

Ur svensk synvinkel fick Turkiet en särskild betydelse genom Karl XII:s fem år långa vistelse i Bender och Timurtasch, i det dåtida stora osmanska imperiets utkant, under försök att åstadkomma en allians med Turkiet mot Ryssland. Från Bender sändes 1709 den unge Gustaf Celsing (1679–1743) till Istanbul som kommissionssekreterare. I Istanbul skulle han också enligt kungens uppdrag studera turkiska språket. Gustaf Celsing har gått till den svenska litteraturhistorien som hu-

1 Biby gård, dess historia och samlingar finns skildrade i *Svenska slott och herresäten vid 1900-talets början*, Stockholm 1908, och i *Slott och herresäten i Sverige, Södermanland 1*, Malmö 1968.

2 C. Callmer, *Claes Rålamb. Diarium under en resa till Constantinopel 1657–58*. Historiska handlingar del 37:3, Stockholm 1963.

vudpersonen i kapitlet "Gustaf Celsing" i Verner von Heidenstams *Karolinerna*, där det skildras hur Celsing utklädd till turk och under dramatiska omständigheter överlämnade en klagoskrift till sultanen.

När Gustaf Celsing återvände till Sverige, hade han förvärvat stora kunskaper om det osmanska imperiet; han hade lärt sig turkiska och även gripits av ett starkt intresse för den osmanska kulturen. Gustaf Celsing insåg betydelsen av de svenska förbindelserna med Höga Porten och styrde medvetet sönerna Gustafs och Ulrics utbildning in på den diplomatiska banan och genom studier i turkiska mot befattningar i Istanbul.

År 1745 anlände Gustaf Celsing d.y. (1723–1789) till legationen i Istanbul som kommissionssekreterare. År 1756 kom brodern Ulric (1731–1805) för att verka under Gustafs ledning. Året därpå, 1757, förvärvade Gustaf Celsing den tomt i Pera, dagens Beyoğlu, där *Palais de Suède*, den svenska legationsbyggnaden, skulle uppföras och där ännu idag det svenska generalkonsulatet och Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul har sin verksamhet.[3] När Gustaf lämnade Turkiet 1771, efterträddes han av brodern Ulric som envoyé. Ulric lämnade Istanbul 1779 och avgick officiellt från sin befattning 1780, sedan han under en vistelse i Stockholm hade anhållit om förflyttning.[4] För Ulric, liksom för Gustaf, ställde representationen i Istanbul stora krav på bidrag från den egna förmögenheten, vilket i längden innebar påfrestningar på den privata ekonomin. Man får också betänka att Ulric, när han lämnade Istanbul, hade tillbringat mer än tjugo år av sitt liv i Turkiet, dit han först kom endast tjugofem år gammal.

3 Bengt O.H. Johansson, *Svenska Palatset i Konstantinopel*, Stockholm 1968.
4 *Svenskt biografiskt lexikon*, Stockholm 1929, ss. 212–230.

Målningarna på Biby

Familjen Celsings närvaro i Turkiet kom därmed att sträcka sig över större delen av 1700-talet, en period då de diplomatiska förbindelserna utvecklades starkt mellan det osmanska väldet och Västeuropa. Under 1700-talet, och i synnerhet under 1700-talets senare hälft, växte också i Europa intresset för den osmanska kulturen och ett turkiskt mode spreds inom konstarter som arkitektur, inredning och formgivning, litteratur, musik och kläddesign. Dessa influenser nådde även Sverige[5] och ger i ett historiskt perspektiv ytterligare aspekter på närmandet till Turkiet, när det osmanska väldet inte längre upplevdes som ett hot mot Europa.

När Ulric Celsing återvände till Sverige för att permanent inrätta sig i det av honom och brodern Gustaf ägda huset i hörnet av Regeringsgatan och Gustaf Adolfs torg, medförde han dit den samling av turkiska målningar, böcker och föremål som förvärvats i Turkiet. Efter Ulrics död 1805 överfördes den turkiska samlingen till Biby, och målningarna fick sin huvudsakliga plats i det turkiska rum som tillkommit i huvudbyggnaden genom en ombyggnad (*se omslagets framsida*). Enligt den förteckning över målningarna som upprättades av Ulric efter hemkomsten från Istanbul[6] fanns redan ett mindre antal målningar på Biby, men samlingen kom nu att i sin helhet få en permanent plats i rummen på Biby och hållas samman på det sätt som Ulric angivit i de testamentariska förordningarna upprättade 1804–1805.[7]

5 Karin Ådahl, *Orientalismen i svensk konst*, Wiken 1990, ss. 103–129.

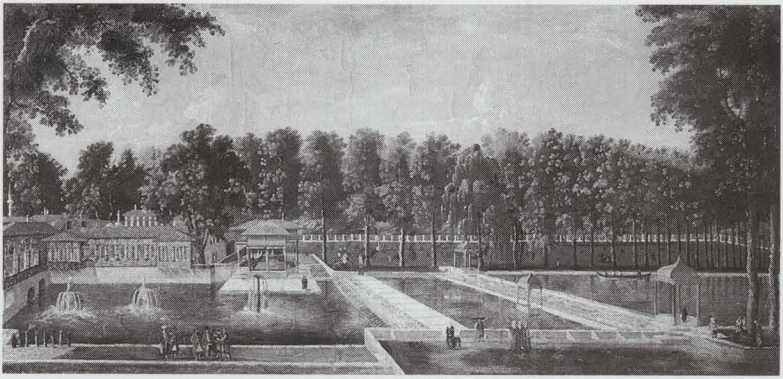
6 Handskriven förteckning i Biby gårdsarkiv med överskriften "Förteckning på de Envn U Celsing tillhöriga Vuer och ämbetsdrägter dels i Stockholm dels på landet befintliga".

7 *Testamentariska Fideikommiss-Förordnanden af Framl. Envoyén och Kommendören af Kongl. Nordst. Orden Herr Ulric Celsing Gustafsson af d. 1 Mars och 3 Dec. 1804 samt d. 5 och 22 Nov. 1805*, Stockholm. Tryckt hos Carl Delén 1806.

De 102 målningarna, förtecknade av Ulric von Celsing, omfattar 22 landskaps- och arkitekturmotiv från Istanbuls omgivningar samt några mindre akvarellerade tuschteckningar, ett stort panorama i två delar med utsikt över Istanbul från den svenska beskickningens tomt i Pera, en mycket stor framställning av den osmanska dynastins stamträd, fyra audiensmålningar, ett stort antal porträtt och kostymbilder av turkiska dignitärer och folktyper samt dessutom två av Georg Engelhard Schröder målade grupporträtt i stort format av de turkiska delegationer som kom till Sverige 1727 under ledning av Mustafa Aga respektive 1733 under ledning av Mehmet Efendi för att utkräva Karl XII:s skulder till Höga Porten.

Störst betydelse hade uppenbarligen de målningar som fick sin plats i turkiska rummet, centralt beläget i husets bottenvåning och inrett som en turkisk divan med väggfasta, stoppade soffor och andra inredningsdetaljer hemförda från Orienten.[8] Besökaren möter här först de två stora grupporträtten, där sultanens sändebud avbildats sittande i orientalisk ställning med omgivande uppvaktning. På samma vägg finns det stora släktträdet, där sultanernas porträtt i ovala ramar, från dynastins grundare Osman I till den med Ulric samtide Abdülhamit I, hängts upp i en väldig grönskande ek. Successionen anges klart genom ett blått sidenband som binder samman medaljongerna i en elegant drapering. En annan version av trädet, i samma format men med avvikande detaljer och ett bakgrundslandskap som avbildar Ahmet III:s moské i Istanbul, finns idag i Gripsholmssamlingen och kan ursprungligen ha skänkts till Gustav III. Uppgifter saknas dock om målningens proveniens. Ett antal framställningar av det osmanska stamträdet finns bevarade i turkiska samlingar, främst i Topkapıpalatset, men är

8 Se följande artikel om "Gustavianska divaner", ss. 44–58. [Red. anm.]

Parkanläggningar och villor för hovdignitärer utanför Istanbul. Målning på Biby gård. För tavlans placering i det turkiska rummet, se omslagets framsida. Foto: Per Magnus Persson.

genomgående av lägre kvalitet och sämre bevarade. Motivet återkommer såväl i handskrifter som i målningar i olika format och senare under 1800-talet även som oljetryck.

Mest intressanta är kanske de sex stora landskapsmålningarna på den motsatta långväggen i det turkiska rummet. Målningarna visar de stora sommarpalats av trä som uppfördes vid Bosporen och i Belgradskogen för sultanen och för högt uppsatta personer. Byggnaderna är inte bevarade, och målningarna i Bibysamlingen är därför unika dokument av stort topografiskt värde.

I salen i bottenvåningens andra del återfinns det stora panoramat över Istanbul, de fyra audienstavlorna från Gustafs och Ulrics audienser hos sultanen och storvesiren samt även porträtt av Mustafa Aga och troligen dragomanen Caradja, som tillhörde Mehmet Efendis uppvaktning.

De två grupperna med sin direkta relation till familjen Celsings diplomatiska uppdrag i Turkiet hålls samman med symbolisk verkan av de landskapsmålningar som har hängts hu-

vudsakligen i hallen mellan de två rummen. Motiven är hämtade från Istanbuls omgivningar, främst från Belgradskogen och området Les Eaux Douces ovanför Eyüp vid Gyllene hornet, från Bosporen och från Scutari, idag Üsküdar på Istanbuls asiatiska sida. Hit sökte sig diplomaterna på sin fritid och under sommarmånaderna, bort från Pera och Stamboul, undan hettan och vardagsplikterna. Men här upprättades också sommarambassader, och under den hetaste sommarperioden flyttades även andra officiella funktioner till sommarpalatsen.

Varken de stora topografiska målningarna i turkiska rummet, panoramat eller landskapsmålningarna i husets övriga rum är signerade och konstnären eller konstnärerna är okända. I sin resebeskrivning från 1776 skrev Jacob Jonas Björnståhl den 27 maj att "Uti Svenska palatset var en skicklig Landskaps-Målare som aftagit de fleste vackra utsigterne häromkring Constantinopel".[9] Kanske syftar Björnståhl på den flamländske målaren Jan van der Steen, som vistades en kort tid i Istanbul på väg till Fjärran Östern och av vars hand en liten grupp målningar från Bosporen och ett panorama över Istanbul är bevarade i Rijksmuseum i Amsterdam.[10]

Akvarellerade albumbilder i olika tekniker och av varierande kvalitet var vanliga i de europeiska diplomaternas samlingar under 1700- och 1800-talen. De hade förekommit som en

9 *Resa till Frankrike, Italien, Sweitz, Tyskland, Holland, England, Turkiet och Grekland: Beskrifven af och efter Jac. Jon. Björnståhl. Efter Des död utgifven af Carl Christof. Gjörwell, Kongl. Bibliotecarie.* Femte delen, Stockholm 1783.

10 *Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs*, ed. E. Bénézit, Paris 1919. Nous éd. T. 9. Paris 1976, s. 791: "Steen ou Stone (Jan van der) peintre mort au Bengal avant 1784. Il travailla à la fin du XVIII siècle, fut soldat, alla aux Indes, prit le nom Stone et morut au Bengal comme lieutenant d'artillerie anglaise. Oeuvre peint: Vue de Constantinople, Deux vues du Bosphore (Amsterdam)." Se även R. Luttervelt, *De Turkse Schilderijen van J.B. Van Mour en zijn School*, Istanbul 1958, s. 28f.

I Bibysamlingen återfinns i riklig mängd små akvarellerade albumbilder, som visar olika människotyper och klädedräkter från det osmanska rikets dagar.

genre i dessa sammanhang sedan 1500-talet och var utförda av västerländska konstnärer verksamma i Istanbul.[11] Bilderna hade förmodligen en viktig funktion som minnesbilder och för kunskaperna om det osmanska samhällets dignitärer och funktionärer samt deras klädsel och attribut. Samtidigt kan de också ha varit en form av souvenirer, som visades upp när man efter återkomsten till hemlandet berättade om sina upplevelser i en miljö som betraktades som exotisk och främmande men som också representerade en högt utvecklad kultur kring vilken det uppstått en fascination i Västerlandet.

Bibysamlingens unika värde

Bibysamlingens unika kvaliteter består inte enbart i att målningarna saknar mosvarighet i andra samlingar i världen utan också i samlingens sammansättning, vad den berättar om diplomaternas intresse för den osmanska kulturen under 1700-talet och det faktum att samlingen bevarats i huvudsak intakt så som den förvärvades av de två bröderna Celsing och därefter hållits samman. Idag utgör samlingen en helhet och hör intimt samman med huvudbyggnaden i Biby, där den nu funnits i närmare tvåhundra år. Den berättar om våra svenska förbindelser med Turkiet under ett århundrade av dramatiska

11 Till de äldsta framställningarna av turkiska folktyper hör Nicolas de Nicolay, *Les Quatre Premiers Livres des navigations et pérégrinations orientales de Nicolas de Nicolay Dauphinois, seigneur d'Arpfeuille, varlet de chambre et géographe ordinaire du Roy. Avec les figures au naturel tant d'hommes que de femmes, selon la diversité des nations, et de leur port, maintien et habitz*, Lyon 1567–1568. I svenska samlingar finns ett litet kostymalbum med 131 akvarellerade tuschteckningar från 1600-talets mitt hemfört av Claes Rålamb, nu i Kungliga biblioteket, Manuscr. Orient No. 10. Johan Hedenborg lät illustrera sin *Turkiska nationens seder, bruk och klädedrägter*, Stockholm 1839–1842, med teckningar av turkiska män och kvinnor [se bild av dragoman, s. 7 i denna skrift; red. anm.].

skeenden i vår svenska historia, om ett århundrade när Turkiet genomgick stora förändringar men också om det osmanska imperiets förhållande till Europa.

Som helhet kan Bibysamlingen ses som en dokumentation av händelser knutna till Gustaf d.ä:s och främst Gustaf d.y:s och Ulrics yrkesgärning i Turkiet. Audienstavlorna från bröderna Celsings audienser är ett slags reportagebilder av händelser som markerade den svenska närvaron vid Höga Porten och betydelsen av de svensk-turkiska förbindelserna (se bild på sid. 21). Det osmanska släktträdet är en storslagen pedagogisk illustration till den osmanska dynastin och det osmanska väldets historia. Tillsammans med de mindre porträtten av osmanska dignitärer och den stora mängden bilder av folktyper, män och kvinnor i det osmanska samhället utgjorde målningarna och akvarellerna i den svenska miljön en stor repertoar för samtalsämnen och illustrationer till Gustafs och Ulrics upplevelser i Turkiet. I det sammanhanget bör det stora panoramat över Istanbul ha varit av särskild betydelse.

Vem utförde målningarna och varför finns inte liknande samlingar bevarade med undantag av den s.k. Calcoensamlingen i Rijksmuseum?[12] Frågorna har ännu inte kunnat besvaras – och behöver kanske inte besvaras för att förklara varför Gustaf och Ulric beställde målningarna av någon av de västerländska konstnärer som var verksamma i Istanbul under 1700-talets senare hälft, några kända till namnet, många anonyma.[13]

Under de senaste åren har en grupp konstvetare och historiker från Uppsala universitet ägnat Bibysamlingen ingående

12 Denna samling, med stark anknytning till den flamländske konstnären Jean-Baptiste Van Mour, har dock en annan karaktär och sammansättning; se Luttervelt 1958, not 6.

13 August Boppe, *Les Orientalistes. Les Peintres du Bosphore au XVIIIe siècle*, ACR Edition, Paris 1989.

studier i samarbete med en turkisk och brittisk specialist på det osmanska imperiets kultur.[14] Studierna skall inom kort publiceras i en väl illustrerad volym, och samlingen kommer därmed att för första gången nå ut till en större publik.

Abstract

The Biby Collection

The Biby collection is a unique collection of paintings and objects, acquired in Turkey in the 18th century by three members of the Swedish noble family Celsing.

Gustaf Celsing senior accompanied Charles XII to Turkey in 1709 and stayed in Istanbul for four years until 1713, in charge of a temporary embassy. His two sons, knowledgeable in Turkish and well educated, were appointed envoys to Istanbul, where a permanent Swedish embassy had been put up in 1736. Gustaf jr. was there from 1745 until 1771 and Ulric from 1756 until 1760 and from 1769 to 1779. Ulric died in Stockholm in 1804.

The Biby collection consists of 102 paintings, watercolours, drawings, maps, books and objects. It is kept at the Celsing estate Biby, where it was brought in the early 19th century. The collection, which is still in the hands of the Celsing family, has been documented and photographed in a joint project involving art historians and other scholars from different countries. This research material will soon be published.

14 Se fotnot 39 i föregående artikel, s. 30. [Red. anm.]

Gustavianska divaner

Svenska gemak i turkisk stil

HELENA KÅBERG-KOZIOROWSKI

Ordet divan får idag många att tänka på en inbjudande möbel på vilken man kan sträcka ut sig och kanske ta en tupplur. När ordet introducerades i svenskan på 1700-talet var dock divan benämningen på ett gustavianskt gemak inrett på turkiskt vis.

En gustaviansk divan hade en fast inredning med väggpaneler dekorerade *à l'antique*. Enligt inventarieförteckningar från tiden bestod möblemanget av pelarbord, taburetter, stolar och karmstolar. Vad som skilde divanen från andra gustavianska interiörer var främst en soffa som löpte utmed två eller tre av rummets väggar. Ofta hade soffgavlarna snidade pelarmotiv. Sittdynor och underrede doldes av ett divantäcke och lösa ryggkuddar lutades direkt mot väggen. Man föredrog täcke och kuddfodral i kontrasterande färger och en särskilt populär färgställning var rött och grönt. Många av de kungliga divanmöblerna hade röda sammetstäcken med guldfrans och ryggkuddar i smalrandigt guldtyg. I sengustavianska och empirens divaner var det vanligare att ett enfärgat mönstervävt siden prydde såväl väggar som divansoffa.

Det välbekanta gustavianska formspråket gör idag att man har svårt att förstå associationen till Turkiet. Man kan fråga sig varför divanerna inte fick en mer exotisk utformning; jämför, till exempel, med det romantiska svärmeriet för Kina i rokokons kineserier. Rummen skulle lika väl kunna vittna om försök att inreda på antikt vis. *Le Pittura Antiche D'Ercolaneo* och återupptäckta föremål och väggmålningar är möjliga förebil-

der. Tänkbara modeller för soffan är även antika gravtomber och reliefer som beskriver hur ädla romare lutar sig tillbaka på draperade bårar.

Det turkiska i de gustavianska divanerna finner man emellertid främst på andra plan än de direkt visuella. Samtidens förändrade inställning till Turkiet och turkisk kultur ger vissa ledtrådar, och i Stockholm bidrog förmodligen även diplomaterna Gustaf och Ulric Celsing till en attitydförändring. Brödernas Stockholmsbostad var därtill en inspirerande miljö som gav impulser till det divanmode som här skall beskrivas.

Upplyst exotism à la turque *och bröderna Celsings Stockholmshem*

En bidragande faktor till intresset för inredningar i turkisk stil var att samhällsförändringar i väst under 1700-talet medförde att strikta umgängesformer luckrades upp och större värde sattes på komfort. Stereotypa sinnebilder av orientalernas lustfyllda livsföring blandades med mer fördomsfria idéer. Nidbilder av liderliga turkar som vräkte sig i kuddhav blev allt mer sällsynta och deras sätt att sitta med benen i kors avfärdades inte längre som ociviliserat. Istället förvandlades den degenererade turken till en i européernas ögon föredömlig livsnjutare som hade insett fördelarna med att prioritera personlig komfort framför ett uppsträckt dekorum.

En av de första i Europa som inredde ett helt rum inspirerat av Turkiet var hertigen av Artois. Som Ludvig XVI:s yngste bror hade han inga krävande officiella uppdrag utan ägnade sig mest åt en vidlyftig livsföring. Inspirerad av bl.a. en uppsättning av pjäsen *Mustapha et Zénagir* lät han 1776 i Palais du Temple inreda en turkisk boudoir. Hertigen tilltalades av den stereotypa bilden av livet i Seraljen och han kunde lätt identi-

fiera sig med en överdådig tillvaro tillsammans med villiga haremsdamer. För att få känna sig som en riktig pascha lät prinsen därför skapa en illusion av en tältinteriör genom att klä väggarna i sitt turkiska kabinett med mönstervävt siden i gult och vitt. Han beställde ett möblemang i turkisk stil bestående av fyra stolar, två fåtöljer och två 570 cm långa och 90 cm djupa bankettsoffor. Sittmöblerna var förvisso i Louis XVI-stil, men för att understryka miljöns exotiska karaktär fick de snidade ornamenten föreställa tofsar och snoddar. Stolsben och ryggstöd försågs också med en kuriöst avslutande böj och mellan möbelbenen draperades det gulvita sidenet.

Den trendsättande franske prinsen gjorde *le goût turque* till en modefluga i Paris. Svenskarna, med konungen i spetsen, försökte som bekant hålla sig à jour med parisiska moden och de nya böckerna gav också inredningstips. Att inreda på hertigen av Artois' extravaganta och uttalat pikanta vis slog dock inte igenom i Sverige. De första gustavianska divanerna var istället sobra och respektfulla exempel på den turkiska smaken.

Vid sidan av upplysningstidens generella intresse för Främre Orienten uppmärksammades Turkiet av svenskarna till följd av politiska förhoppningar om en ryssavskräckande svensk-turkisk försvarsallians. Gustav III var påläst vad gällde Turkiet. Rumsbeteckningen divan visar att han var medveten om att ordet på turkiska betyder sultanens audienssal och de första svenska divanerna fungerade bl.a. som politiska samtalsrum. Traditionellt inredda turkiska interiörer, däribland sultanens divan, har alla någon form av väggfast sittmöbel. Associationen till Turkiet i de gustavianska divanerna förstärktes sålunda av den för samtida svenska miljöer unika väggfasta soffan.

En exceptionell förebild som ytterligare kan ha föranlett det seriösa anslaget i Gustav III:s divaner fanns på bara ett sten-

kasts avstånd från Stockholms slott. Efter mer än 30 år i Konstantinopel hade diplomaten Gustaf Celsing återvänt till Sverige och 1776 bosatt sig i ett representativt stenhus vid dagens Gustav Adolfs torg. Det fanns även andra personer i huvudstaden som rest och levt i Turkiet, t.ex. Levantiska handelskompaniets generalkonsul i Smyrna, Cornelius Asmund Palm, och hans svärson, "Turken" Christian Hebbe d.y. Få var emellertid lika initierade som Gustaf Celsing, och det är rimligt att anta att diplomatens respektingivande kunskaper och hans hem, som var värdigt inrett på turkiskt vis, bidrog till att de första gustavianska divanerna blev just arbetsrum för upplyst diskussion och inte frivola boudoirer à la hertigen av Artois.

Vid hemkomsten var Gustaf Celsing en relativt gammal man som vistats större delen av sitt liv i Turkiet. Detsamma gällde brodern Ulric Celsing, som övertog Gustafs uppdrag vid Porten och sedan i slutet av 1780-talet bosatte sig i fastigheten vid Gustaf Adolfs torg. De hade båda ålderdomliga vanor präglade av diplomaternas speciella dekorum i Konstantinopel, och de figurerar aldrig i det sällskapsliv som beskrivs i tidens memoarer och brev. När de omtalas, är det för det mesta som rådgivare i utrikespolitiska ärenden. Gustaf Celsing nämns också i sin roll som Kommerskollegiets president. Icke desto mindre bör de ha varit välkända figurer i Stockholms offentliga liv. Att de kunde slå sig ned i en fastighet som tillsammans med Gustav III:s Opera och Torstensonska palatset (nuvarande UD) dominerar utsikten från slottets paradvåningar säger en hel del om deras såväl sociala som ekonomiska ställning. Stockholmshemmet, som var fyllt av turkiska föremål, lockade förmodligen besökare. Gustav III hörde med största sannolikhet till dem som kom på besök för att i Celsings gemak lära sig om turkiska seder och bruk och få insiktsfulla råd rörande relationerna mellan Turkiet och Sverige.

Bröderna Celsings hem finns tyvärr inte bevarat. Men då merparten av ägodelarna fortfarande finns samlade på godset Biby, är det ändå möjligt att i tanken skapa en god bild av hur hemmet tog sig ut. Till hjälp är även bouppteckningar och den fraktlista som upprättades när bröderna 1774 från Konstantinopel skeppade hem 96 kistor fyllda med vin och bohag. Gustaf och Ulric genererade i Turkiet en betydande samling konst och konsthantverk i syfte att på ett heltäckande vis dokumentera turkisk kultur, och flyttlasset bestod bl.a. av böcker, manuskript, dräktbilder och oljemålningar med vyer av Konstantinopel med omnejd. Med sig hem hade de även bruksföremål, kläder, vapen, mattor, ljuskronor och soffkuddar. De turkiska föremålen fick alla sin plats i Stockholmshemmet, där de blandade sig ledigt med västerländska ting utan att föra tankarna till ett kuriosakabinett.

Ett besök i våningen började i lilla förmaket. Härifrån bjöds en magnifik vy av Gustaf Adolfs torg, Strömmen och Stockholms slott. Rummet var möblerat med sex fåtöljer, ett tebord i porslin, ett mahognybord med marmorskiva och en stor spegel. Så långt liknade möblemanget det i ett ordinärt gustavianskt förmak. Lät man blicken vandra runt i rummet fann man emellertid snart att så ej var fallet. På väggarna hängde nämligen 20 större tavlor med turkiska motiv, och på borden samsades prydnadsföremål från Orienten och Europa. Förutom dessa exotiska ting dominerades intrycket av en låg turkisk divansoffa. I Gustafs bouppteckning från 1789 beskrivs den turkiska möbeln som en soffa med åtta tagelstoppade sittdynor klädda i rött. I bouppteckningen efter Ulric 1806 hade soffan sex dynor och ett grönt täcke med frans.

I stora förmaket, som var ett hörnrum med utsikt över både Gustaf Adolfs torg och Regeringsgatan, fortsatte mötet mellan öst och väst. På golvet låg en stor dyrbar turkisk matta. Utmed

fönstervägggarna fanns speglar och mahognybyråer med marmorskivor. I taket hängde 1789 en kristallkrona och 1806 en ljuskrona smyckad med porslinsblommor. På väggarna satt merparten av brödernas turkiska tavelgalleri med vyer som förflyttade besökarna till landskapet runt Bosporen. För gäster som föredrog att sitta på västerländskt vis fanns fåtöljer och stolar, medan mer vågade besökare kunde utforska komforten i den röda sammetsklädda divansoffan.

Paradvåningen fortsatte utmed Regeringsgatan med en matsal i västerländsk stil. Innanför matsalen tog den personliga bostaden vid med ett intimt förmak, sängkammare, kabinett och handkammare. I den privata rumssviten fanns även en bokkammare, som till skillnad från den eleganta paradvåningen bör ha gett ett kuriöst intryck. Stämningsgivande var framförallt två monumentala porträtt av Mustapha Aga och en lika imponerande framställning av de osmanska sultanernas stamträd. Bland skrivbord och småbord trängdes på golvet också koffertar fyllda med exotiska föremål och nipper hemtaget från Konstantinopel. Här förvarades även i bokhyllor och bokskåp utmed kammarens väggar brödernas ansenliga samling manuskript och böcker – en samling som Ulric Celsing med tiden testamenterade till Uppsala universitetsbibliotek och som idag går under namnet *Collectio Celsingiana Librorum Orientalium.*

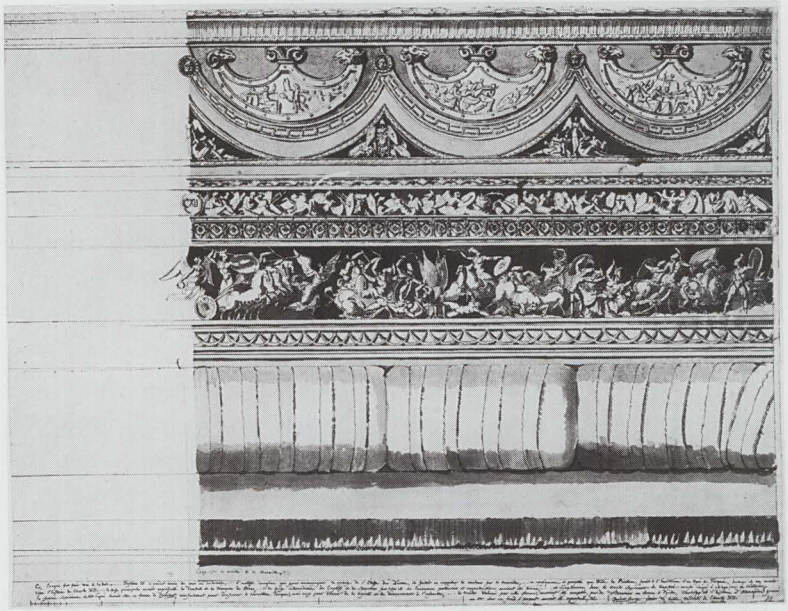
Gustav III:s divaner

Ett besök i Celsings hem bör ha varit en stimulerande upplevelse. Brödernas allvar bör likväl inte ha inspirerat till lustiga pastischer i stil med rokokons kineserier. Intresset som väcktes för Turkiet låg mer på ett intellektuellt och upplyst plan, och formspråket i de gustavianska divanerna blev också vär-

digt och genomsyrat av samma estetik som i officiella paradgemak. De divaner konungen lät ställa i ordning före sin italienska resa 1783–1784 präglades av den tidiga gustavianska smaken och har kvardröjande drag av rokoko vad gäller färgsättning och dekorationer. Intrycken från Italien bidrog till att stilen stramades åt och det klassiska formspråket blev mer antikvariskt. Ett illustrerande exempel på både smakförskjutningen och konungens respekt för det turkiska är turerna runt uppförandet av den turkiska paviljongen på Haga. Uppdraget gick först till arkitekten Fredrik Magnus Piper som tänkte sig en exotisk och pittoresk tältliknande byggnad med lekfulla dekorationer. Gustav III refuserade dock förslaget och anlitade istället den från Rom nyss hemkomne Louis Masreliez, som ersatte Pipers lek och stoj med ett sofistikerat och upplyst uttryck. Tältidén levde kvar, så även divansofforna, men istället för dekorationer i form av naturalistiska palmer indelades väggarna i fält som fylldes av sval *camaïeu bleu*, där svanar, lyror, gripar och pokaler sammanflätades av bladslingor till symmetriska arabesker.

Den inredning som kom att bilda mönster för de gustavianska divanerna var konungens divan på Stockholms slott. Interiören är sedan länge borta, men det finns en relativt ingående dokumentation som belyser hur rummet såg ut och användes. Av slottets planlösningar framgår att divanen var inredd i en halvvåning mellan de offentliga rummen och Gustav III:s privata våning. Närheten till konungens bostad antyder att endast nära vänner eller utvalda gäster fick tillträde. Den intima samvaron som förväntades poängterades ytterligare av rummets läge mot borggården och den låga takhöjden. Rummet var ett litet krypin jämfört med paradvåningarnas salonger.

Att divanen trots sitt läge var ett mottagningsrum avslöjar den mycket påkostade inredningen och rummets ståtliga för-

Gustav III:s divan på Stockholms slott. Skiss av Louis Masreliez, 1788. Statens konstmuseer. Foto: Nationalmuseum.

mak, som kallades yttre divanen. Förmaket var dekorerat *à l'antique* och formgivet av Louis Masreliez, som i detta sitt första uppdrag för konungen verkligen briljerade för att demonstrera sin talang. Väggarnas motiv samt kakelugnen med allegoriska dekorationer på temat vishet hyllade Gustav III och förberedde gästerna på att de i divanen skulle möta en upplyst konung.

Själva divanen inreddes 1782–1785 av Jean Eric Rehn. Väggarna bar en "beklädning af rosig taft", och en gardinuppsättning i grönt ramade in den låga fönsterbågen. Divansoffan hade fyra rödklädda tagelstoppade sittdynor och ett rött divantäcke med bred guldfrans. Det fanns också femton större och femton mindre ryggkuddar i grön broscherad sammet.

Efter Italienresan ville konungen modernisera sin divan. Den exklusiva soffan bevarades, men Masreliez fick i uppdrag att dekorera väggarna i stil med det yttre divanrummet. Eftersom soffan skulle stå kvar, utgick Masreliez från Rehns färgschema. Resultatet blev en komposition i form av ett "turkiskt draperi" i rött, grönt, svart och guld med Karl XII:s historia som tema. Motivvalet hyllade indirekt Gustav III som en stor krigarkonung. Mer direkt anspelade temat på Sveriges politiska relationer till Turkiet – ett ämne som sannolikt vid tillfälle dryftades i soffan.

Gustav III:s bouppteckning ger mer information om rummets användning och dignitet. Förutom divansoffan fanns i rummet vid konungens bortgång fyra förgyllda fåtöljer klädda med grå ciselerad sammet, en Haupt-sekretär och en Hauptchiffonjé. Rummet var också utrustat med skrivdon, pappershållare, bordstudsare och två lampor på tripoder. Intressant är även att det i divanen fanns en skulptur föreställande en sovande *amour* och en marmorbyst av Voltaire. Uppenbarligen arbetades det i rummet, och ibland fungerade rummet som en inofficiell konselj. Vid andra tillfällen filosoferades det nog i största allmänhet; förutom rummets placering signalerade divansoffan att ett intimt och avspänt umgänge förväntades. Förmodligen fanns det någon form av hierarki som styrde var personer av olika rang fick slå sig ned. I Turkiet var t.ex. hörnplatsen ofta reserverad för husets herre eller dam. Trots detta satt man på ett för tiden relativt informellt sätt vilket sannolikt uppmuntrade till ett mer direkt samtal än vad som var möjligt under en officiell audiens eller konselj.

Nästa divan Gustav III lät inreda för eget bruk var i paviljongen på Haga och arrangemanget liknade där i allt väsentligt det på Stockholms slott. För att ta sig till rummet gick man genom lustslottets paradrum i nedervåningen och uppför en

Gustav III:s divan i Hagapaviljongen. Louis Masreliez, 1789. Kungl. Husgerådskammaren, Stockholms slott. Foto: Alexis Daflos.

smal trappa till den entresolerade övervåningen. Här fanns förutom divanen ett förmak liknande den yttre divanen i Stockholm. Precis som på slottet låg rummen mellan officiella och privata utrymmen, och vägg i vägg låg garderob och toalettrum. När Gustav III vistades på Haga, fungerade divanen som konselj. Här står än idag konseljbord, stolar, skrivdon och

pappershållare. Dagens soffa tillverkades i samband med paviljongens restaurering 1937–1948, och som förebild användes då en välbevarad sengustaviansk divansoffa på Tullgarns slott. Den väggfasta sittmöbeln löper utmed två väggar och har gavlar med skurna pelarmotiv och rött täcke med guldfrans. Soffan saknar som sig bör bakstycke, och de stadiga ryggkuddarna, klädda i smalrandigt siden, vilar direkt mot väggen. Väggfältens dekor är centrerad runt en framställning av Apollon, och det är inte svårt att föreställa sig att konungens sittplats markerades av denna apoteos till vishetens gud.

Divaner i kungliga och aristokratiska hem

Att inreda divaner blev ett mode, som först spred sig inom kungahuset. Hertig Karl, som var amiral i svenska flottan, anlitade under sin tid som förmyndarregent Masreliez och inredde på slottet en divan med ett marint tema. Hans lustslott Rosersberg fick också en divan. Eftersom Karl var synnerligen intresserad av arkitektur och inredning som förmedlade budskap, kan en besökare på Rosersberg än idag få en idé om hur en divan användes. Det officiella besöket var noga regisserat. Gästen passerade in genom drabantsalen och Hoglandsalen, där väggarna var fyllda av framställningar som förhärligade Karls roll som framgångsrik amiral. Hoglandsalen har fortfarande gardiner gjorda av svenska flaggor, och rummet domineras av Louis Jean Deprez' monumentalmålning *Segern vid Hogland*. Efter att ha förberetts mentalt fortsatte visiten med ett uppsträckt möte i audienssalen, där hertigen tog emot i en tempelliknande interiör omgiven av antikens gudar. Om man sedan var en nära vän eller uppsatt gäst, fick man fortsätta mötet med Karl i divanen och där föra ett förhållandevis förtroligt och ledigt samtal.

Gustav IV Adolf fick med tiden ta över Gustav III:s divan på Stockholms slott. Han lät även nyinreda ett eget turkiskt gemak 1789–1800. Det anstod också en kunglig dam att ta emot i divanen. Gustav III gav 1788 Sofia Magdalena ett turkiskt gemak i julklapp. Masreliez fick här i uppdrag att skapa en dekor passande en upplyst och anständig dam av rang. Det blev således inga tappra krigare i procession över väggarna utan ett feminint tema med svanar och lyror. Andra damer i kungafamiljen med liknande divaner var Sofia Albertina och Hedvig Elisabeth Charlotta.

Divanmodet spred sig även till aristokratins stadsvåningar och herresäten. Gustav III var ju en inflytelserik trendsättare, och genom att inreda en divan kunde man visa sig à jour och upplyst. Utanför kungafamiljen var det dock självfallet få som hade behov av ett rum med divanens ursprungliga funktion, varför rummet successivt ändrade karaktär. Den upplysta synen på turken var kanske inte det första man tog fasta på. Vad som främst bidrog till divanens popularitet var rummets komfort och att den turkiska soffan i viss mån legitimerade avsteg från rådande etikett. Rummet blev ett intimt sällskapsrum på gränsen mellan det officiella och det privata där nära vänner kunde njuta ett avspänt umgänge. Ett bra exempel finns på Bernshammar i Västmanland. Herrgården ägdes vid den tiden av brukspatron Fredrik Otto Hassel-Lorichs, som var delägare i handelshuset Bohman-Hassel-Görges. Han hade i Stockholm en exklusiv våning på Södermalmstorg 4 inredd i Masreliez' stil. Divanen på Bernshammar utfördes på samma vis. Deprez-eleven Johan Gottlob Bruzell formgav väggfälten, och för utförandet stod Emanuel Limnell och Anders Zettergren. Eftersom divanen på herrgården skulle fylla en mer generell funktion, var tematiken neutral med medaljonger fyllda av genier, blommor, vaser, lyror och girlanger.

Gustavianska divaner idag

Idag kan man besöka Gustav III:s divan i Hagapaviljongen och hertig Fredrik Adolfs divan på Tullgarn. På Rosersbergs slott finns även ett par sengustavianska divaninredningar bevarade. I övrigt har få divaner överlevt. På många herrgårdar finns fortfarande ett rum som kallas divanen, trots att den väggfasta soffan sedan länge är borta.

Att en intakt divaninredning är ovanlig idag har flera orsaker. Umgängesformerna förändrades och andra rum tog över divanens funktion. Det väggfasta möblemanget begränsade också möbleringsmöjligheterna, och i vissa fall tröttnade man nog helt enkelt på arrangemanget. Vad som framförallt gjort att divansofforna försvunnit är dock att den ömtåliga klädseln nöttes ut. Eftersom divansofforna var tämligen banala träarbeten, saknade möbeln det värde man kan sätta på t.ex. en vackert arbetad stol eller fåtölj. Värdet satt i tyget, och för att divansoffan skulle återfå sin värdighet krävdes en betydande investering i ny klädsel. Exklusiva divansoffor med vackert skulpterade och förgyllda gavlar kunde få ett fortsatt liv om gavlarna återanvändes på t.ex. en bankettsoffa. Själva rummet förvandlades emellertid från en turkisk divan till ett ordinärt gustavianskt gemak, så fort soffan bars ut.

Källor och otryckt litteratur

Biby gårdsarkiv
"Förteckning på President i Kommerscollegio [...] Herr Gustaf Celsing tillhörigt provisioner som under nedanstående nummer märkta G:C: samt tvenne märkta U:C: blivit här i Konstantinopel inlastade uti svenska skeppet Enigheten [...] Constantinopel den 16 februari 1774 Ulric Celsing."

Riksarkivet
Kungliga handlingar, vol. 50. Gustav III:s boupptеckning, 1792.
Svea hovrätt. Adliga boupptеckningar. EIXb:133 1789- D57725 2–3/6. Gustaf Celsing.
Svea hovrätt. Adliga boupptеckningar. EIXb:174 1806- D57766 7/9. Ulric Celsing.

Källor och tryckt litteratur

Celsing, Ulric, *Testamentarisk Fidei-Commiss-Förordnanden af framl. Envoyén och commendören af Kongl. Nordst. Orden herr Ulric Celsing Gustafson. Af d. 1 mars och 3 dec. 1804 samt d. 5 och 22 nov. 1805*. Stockholm 1883.
Kåberg-Koziorowski, Helena, "Den gustavianska divanen", *Valör* 2/94, 22–59.
Moselius, Carl David, *Louis Masreliez*. Stockholm 1923.
Pallot, B. G. B., *Le Mobilier du Musée du Louvre.* Tome II. *Sièges & Consoles menuiserie XVIIe et XVIIIe siècle*. Paris 1993.

Abstract

Gustavian Divan Interiors: Turkish-Inspired Swedish Neoclassicism

In the 1780s Gustavus III initiated a fashion of decorating rooms in a Turkish style. A few interiors have been preserved, but their neoclassical elements make it difficult for us today to understand why these rooms were considered as especially Turkish. They have nothing of the exotic and frivolous character associated with for example *chinoiserie*. These interiors are, instead, sober and respectable, with a concept explainable more on an intellectual than a visual level.

Just like the council-chamber of the Sultans, the Gustavian rooms were called divans, and the Swedish King used them as council-chambers in the beginning. The sober tone of these early divans can probably be attributed in part to the influence of Gustaf and Ulric Celsing, two Swedish diplomats who settled in Stockholm after more than 30 years in Constantinople. The two brothers were admired for their insight and knowledge; in their home, close to the Royal Palace, visitors experienced an extraordinary and dignified environment with a collection of arts and crafts documenting different aspects of Turkish culture.

When divans were established in private homes, the political aspect of the council-chamber faded. Instead comfort became an issue. Another important element was the intimate atmosphere created by the long sofa, which invited deviations from ordinary contemporary decorum.

This article describes the Celsing home and some of the Turkish-inspired Gustavian interiors.

Twänne stora swenska herrars Rese-beskrifning

Med Edvard Carleson och Carl Fredrik von Höpken i Efesos 1734

PAAVO ROOS

Karl XII:s ryska fälttåg skapade nära kontakter mellan Sverige och Turkiet. En av de följder detta hade var att Kommerskollegium år 1732 sände två unga män, Edvard Carleson och Carl Fredrik von Höpken till Konstantinopel, dit de efter en lång resa ankom 1734. Edvard Carleson (1704–67), som hette Carlsson innan han adlades 1743, blev sedermera bl.a. kansliråd, statssekreterare, hovkansler och president för Kommerskollegium. Carl Fredrik von Höpken (1713–78) blev president för Kammarkollegium och Kammarrevisionen. Efter att ha avslutat sitt uppdrag beredde de sig på att återvända till Sverige, men när de hunnit till Venedig, fick de nya order om att återvända till Konstantinopel som chargés d'affaires. De återvände dit 1735, och med detta inleddes den kontinuerliga svenska beskickningen i Turkiet.[1] Från deras resa finns ett antal brev och handlingar, bl.a. en skildring av den del av färden som förde dem till Palestina år 1733, utgiven under titeln *Twänne stora swenska herrars Rese-beskrifning, ifrån Cypern, til Asien, Förlofvade Landet och Christi graf, jämte andra märkvärdiga orter och namnkunniga ställen, med chronologiska, genealogiska och geografiska anmärkningar uppsatte af L. R.* Denna skrift utkom första gången i Stockholm 1768 och följdes sedan

1 Carleson stannade i Konstantinopel till 1745, von Höpken till 1742.

av ett stort antal upplagor.[2] Om denna del av resan sålunda rönt ett stort intresse, har däremot en annan del, den från Smyrna till Efesos, utförd ett halvår senare strax före ankomsten till Konstantinopel, fortfarande inte publicerats.[3] I väntan på en publicering av den fullständiga texten gör jag här en längre sammanfattning av den.[4]

Från Smyrna till Ayasoluk

Reseskildringen utgörs av 40 manussidor, vilket innebär ungefär lika mycket som resan till "Förlofvade Landet"; dock skall det noteras att en stor del av textmassan utgörs av återgivna grekiska inskrifter (se nedan). Resan anträddes i Smyrna den 3 februari 1734 i sällskap med två reskamrater, av vilka en var "fullkombligen mäcktig det grikiska språket, hwilket för inscriptionerne är högstnödigt", en tolk, en janitsjar och sex andra betjänter. Med mindre sällskap ansågs man inte kunna resa p.g.a. risken för rövare. Första dagsetappen gick till förstaden Sedicui (Seydiköy), där många utlänningar hade sitt residens. Därifrån fortsattes resan nästa morgon redan klockan 2. Färden gick över ett par namngivna byar och inkluderade överfarten av en sjö och floden Kaystros – inalles ca tolv timmars ritt plus ett längre uppehåll på ett par timmar. De fann den moderna orten med namnet Ayasoluk, numera Selçuk, vara en eländig by, mest bebodd av turkar. Där slog de upp sina tält

2 En kort resumé finns i Ch. Callmer, *In Orientem: Svenskars färder och forskningar i den europeiska och asiatiska Orienten under 1700-talet*, Stockholm 1985, ss. 43–46.
3 Handskriften med titeln *Beskrifning öfwer resan till Ephesus och Scalanova* har beteckningen Ihre 185 i Uppsala universitetsbibliotek och är daterad Pera i Constantinopel 9/20 april 1737; se Callmer, s. 43.
4 Se också P. Roos, "Die Reise der Schweden Carleson und Höpken nach Ephesos und Scalanova im Jahre 1734", i *100 Jahre Österreichische Forschungen in Ephesos. Akten des Symposions Wien 1995*, Wien 1999, ss. 661–664.

Fig. 1. Isabey-moskén i förgrunden och det bysantinska kastellet i bakgrunden. Ur Voyage de Corneille le Bruyn au Levant.

sydost om kastellet. De inledde med sedvanligt överlämnande av presenter till den kommenderande agan och fick därigenom frihet att bese antikviteterna.

Resenärerna nämner inget om hur pass förberedda de är för sin resa, men just för Efesosexkursionen kan de knappast ha gjort några särskilda förberedelser. De nämner inget om vem som visar dem ruinerna, men det framgår att de bibringats många av de gängse identifikationerna. Den enda antika författare de nämner är Strabon, som omtalas i samband med kommentarer om berg i omgivningen. Moderna författare nämner de inte alls men uppger i inledningen att en av orsa-

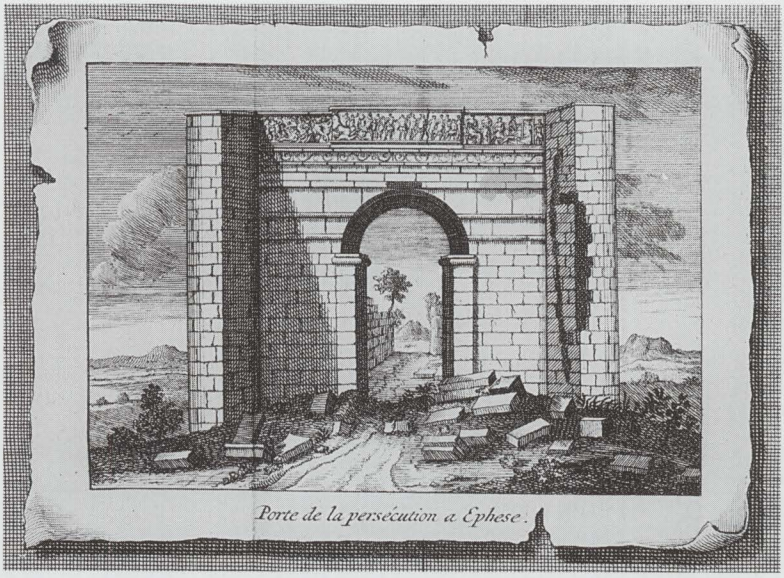

Fig. 2. Porten till det bysantinska kastellet, den s.k. förföljelseporten med de återanvända relieferna fortfarande på plats. Ur Pitton de Tournefort, Relation d'un voyage au Levant.

kerna till resan är "den ringa och ej särdeles pålitliga underrättelsen som man har derom".[5]

Det som resenärerna hann med första eftermiddagen var besiktigandet av kastellet på kullen vid Ayasoluk med däri be-

5 Reseskildringar som fanns publicerade vid den här tiden var t.ex. Th. Smith 1671, *Septem Asiae ecclesiarum et Constantinopoleos notitia,* Trajecti ad Rhenum 1694, J. Spon och G. Wheler 1675, *Voyage d'Italie, de Dalmatie... et du Levant*, Lyon 1678, C. le Bruyn 1678, *Voyage de Corneille le Bruyn au Levant*, La Haye 1700, och J. Pitton de Tournefort 1702, *Relation d'un voyage au Levant,* Lyon 1717. Michael Enemans besök 1711 publicerades först 1889 som *Resa i Orienten 1711–1712* (se Callmer, s. 44 n. 23), men denna reseberättelse fanns tillgänglig långt tidigare; enligt företalet till skildringen av resan till det "Förlofvade Landet", där ett avsnitt av Enemans berättelse i en 1722 vidimerad avskrift finns refererat, fördes manuskriptet till Sverige av baron Herman Cedercreutz. Enemans reseskildring är mycket omfattande, men Efesosavsnittet upptar bara sex sidor.

fintliga rester av vattenreservoarer och mosaiker samt en moské som de bedömde tidigare ha varit en grekisk kyrka p.g.a. de stenar med grekiska inskrifter som fanns inmurade där (fig. 1).[6] De noterade också den från bergen i öster kommande akvedukten, vars pelare stod kvar men vars arkader redan då hade fallit omkull. De uppehåller sig länge vid en port med tre reliefer av så olika storlek att det är klart att de tagits dit från olika ställen. Det är den efter dessa reliefer uppkallade Förföljelseporten; namnet kommer av att man tolkat en scen som förföljelser av de kristna (fig. 2).[7] En sådan tolkning säger resenärerna emellertid ingenting om utan påpekar att "de som tro at här föreställes Hectors eller Marci Curtii Historier hafwa mycket litet observerat omständigheterna af sielfwa historierna".[8] Så följer en egen beskrivning av två av scenerna – den enda gången som de ger en mer utförlig diskussion av något de ser, dock utan någon mer ingående tolkning.

Upptäckter i Efesos

Nästa dag börjar de tidigt med att bese den stora moskén nedanför kastellet som de föregående dag inte har fått besöka, därför att det fanns kvinnor där (fig. 1). De tror att denna

6 Seldjukisk moské; se W. Alzinger, *Die Stadt des siebenten Weltwunders. Die Wiederentdeckung von Ephesos,* Wien 1962, s. 192; C. Foss, *Ephesus after Antiquity: A late antique, Byzantine and Turkish city,* Cambridge 1979, s. 160; W. Müller-Wiener, "Mittelalterliche Befestigungen im südlichen Jonien", *Istanbuler Mitteilungen* 11, 1961, s. 106.

7 Se W. Alzinger, s. 186f. Reliefplattorna plockades ned av F. V. J. Arundell i början av 1800-talet och befinner sig nu i Woburn Abbey, England.

8 Dvs. hur Hektors lik släpas efter Akilles' vagn eller hur Marcus Curtius rider ned i det svalg på Forum Romanum som sedan uppkallas efter honom och blir Lacus Curtius. Dessa åsikter refereras av Spon & Wheler och le Bruyn, och de svenska resenärerna bör alltså ha varit förtrogna med deras beskrivningar, även om de inte nämner det. Att det verkligen är en avbildning av Hektor som släpas efter Akilles' vagn är det väl inget tvivel om; se Alzinger *loc.cit.*

moské är Johanneskyrkan och ger den en utförlig beskrivning.[9] En annan byggnad som de identifierar felaktigt är de omfattande ruinerna nära den antika hamnen, som de tror vara det berömda Artemistemplet men som i själva verket är hamntermerna. Denna felaktiga uppfattning delar de med alla dåtida resenärer.[10] Liksom många tidigare resenärer[11] begav de sig ned i de underjordiska valven efter att ha tagit med sig ett rep vars ände de fäst vid ingången, såsom le Bruyn hade rekommenderat, för att sedan kunna konstatera att de tillryggalagt över 100 alnar in i gångarna.

En identifikation som våra resenärer inte vill godtaga är fortet som gick under benämningen Pauli fängelse och som fortfarande brukar kallas så; troligen är det den yttersta utlöparen av stadens befästningsmur, under antiken belägen på en udde vid hamnen. De säger att enligt traditionen Paulus skulle ha varit fången där men att i dessa senare tider de flesta anser att det tjänade som fyrbåk, emedan man därifrån kan se skeppen långt ute i sjön.[12] "Det största nöje som wij hade at bese desse

9 Det är Isabey-moskén från ca 1375, en fortfarande välbevarad moské. Tydligen hade de tur som fick se den överhuvudtaget; se Foss, s. 177.

10 Artemistemplet påträffades av J. T. Wood efter ett omfattande forskningsarbete på 1860- och 1870-talen; se Alzinger, ss. 10–34. Wood identifierade också från början hamntermernas ruiner med Artemistemplet, men han fann inskrifter som beskrev processioner från teatern genom Magnesiaporten och längs en processionsväg till templet och insåg att det måste ligga utanför staden. Efter ett omfattande arbete lokaliserade han Magnesiaporten och följde sedan processionsvägen i flera kilometer för att hitta templet.

11 Eneman studerar graffiti på väggarna och konstaterar att de har åstadkommits av fint folk: 'tör jag därvid intet gerna säga "Stultorum manus depingunt latera domus ", efter jag fant vackert folks namn där.'

12 Hos de ovannämnda författarna kan jag bara se att denna tolkning har föreslagits av Smith (s. 46). Eneman vädrar sin indignation över godtrogna reseskildrare som vidarebefordrar ortsbefolkningens naiva uppfattning, inte bara om Paulus' fängelse utan även om Sjusovargrottan. Den senare nämns bara i korthet av Carleson och Höpken.

ruiner var den skiöna prospecten som wij förlustade oss med på denna backen", tillfogar resenärerna.

Ytterligare ett identifikationsproblem gäller stora offentliga anläggningar som stadion och amfiteater. Resenärerna besöker en anläggning som de efter dess ovala form identifierar som amfiteater och vars fönsterlösa rum under läktarna antas ha varit förvaringsplatser för vilda djur. De därintill liggande ruinerna, som de identifierar med en cirkus och som de uppger går omkring berget, är det fortfarande välbevarade stadion. Någon amfiteater finns ju inte i Efesos, och av beskrivningen framgår att det inte är teatern som åsyftas. En karta som finns publicerad hos tidigare resenärer[13] har både amfiteater, cirkus och teater, och det framgår att det som kallas amfiteater egentligen är Vediusgymnasiet. Problemet kompliceras emellertid ytterligare av att våra resenärer återger några inskrifter i samband med porten till vad de kallar amfiteatern. En av dem finns fortfarande kvar, dock på porten till stadion,[14] inte Vediusgymnasiet. Teatern, där den i Apostlagärningarnas 19:e kapitel återgivna incidenten i samband med Paulus' besök utspelade sig, nämner de inte alls.[15] Däremot nämner de i likhet med andra resenärer ett stort runt bäcken av svart och vit marmor,

13 Spon & Wheler vid s. 282.

14 Porten tycks överhuvudtaget ha vållat de tidiga resenärerna huvudbry. Carleson och Höpken ser den alltså som ingången till amfiteatern. Spon & Wheler tror att det är fronten till en kristen kyrka (s. 288). le Bruyn ser porten som stående mellan cirkusen och amfiteatern och tror att den hör till Dianatemplet (s. 95). Pitton de Tournefort, som avbildar porten, ser den inte alls som hörande till någon byggnad (s. 519). Att de talar om samma port visas av inskriften.

15 Teatern nämns varken av le Bruyn eller Pitton de Tournefort. Spon & Wheler finner den och konstaterar att nästan inget finns kvar av den (s. 195) men sätter ut den på kartan. Eneman nämner både "amphiteater", "theater" och "circus" eller "rännareban", förbinder amfiteatern med händelserna i Apostlagärningarna, omtalar porten med inskriften (den enda inskrift som han refererar från Efesos) och nämner sedan cirkusen men inte teatern.

Fig. 3. Vy över Scalanova. T. h. ön som gett platsen dess moderna namn Kuşadası, "Fågelön". Ur Pitton de Tournefort.

15 fot i diameter, som uppges gå under benämningen Johannes' dopfunt.[16]

Återfärd via Scalanova

Efter att ha fått "en temmelig god idée om gambla Ephesi forna prackt och skiönhet" beger de sig vidare till Scalanova. Detta är den nuvarande turistorten Kuşadası, som fortfarande för en generation sedan var en slumrande idyll (fig. 3).[17] De antog att det var det antika Neapolis eller Pygela.[18] De finner det lik-

16 4,15 m enligt Alzinger, s. 169, där det antas att det ursprungligen har hört till ett gymnasion.

17 Scalanova grundades på 1200-talet som ersättning för det då igenslammade Efesos med huvudsakligen venetiansk och genuesisk befolkning; Müller-Wiener, s. 74f. Det turkiska namnet Kuşadası är känt sedan 1500-talet.

18 Neapolis och Pygela omnämns i Strabon 14.1.20 som orter som man passerar före Efesos när man kommer från havet. Numera identifieras Kuşadası med Marathesion;

som Pitton de Tournefort vara en välmående ort med fruktodling samt utförsel av torkade körsbär och russin och med breda, stenlagda gator. Grekerna hade en kyrka till S:t Jöran utanför orten, men några ruiner finner resenärerna inte, däremot några arkitekturfragment och ett par inskrifter.

Från Scalanova hade resenärerna egentligen tänkt sig en tur till Güzelhisar, det antika Tralles ovanför den nuvarande staden Aydın, alltså långt inåt landet från Efesos.[19] Men de fick höra att rövarna uppehöll sig i en skog som de skulle passera och beslöt sig därför för att avstå och återvände längs kusten via Tourbalee (Torbalı) till Sedicui, där deras vänner anslöt och följde dem tillbaka till Smyrna.

Inskrifter

En sak som förtjänar uppmärksamhet är Carlesons och Höpkens intresse för inskrifter. Resenärer under den här tiden kopierar ofta inskrifter och återger dem i sina publikationer, och det har också de ovannämnda tidigare resenärerna gjort. Eneman återger också många inskrifter, men från Efesos nämner han bara en enda, den latinska från stadionporten. Carleson och Höpken har bemödat sig om att återge utseendet och uppställningen av bokstäverna,[20] vilket väl inte skulle ha gått att bibehålla i tryck. Deras samling består av ett tiotal från Efesos (plus en del fragment som var så bristfälliga att de inte kunde göra något av dem), tre från Scalanova och två från Torbalı

[18 forts.] J.M. Cook, "Old Smyrna, 1948–1951", *The Annual of the British School at Athens* 53–54, 1958/59, s. 20 n. 46; Müller-Wiener, s. 75; Id., "Kuşadası und Yeni-Foça", *Istanbuler Mitteilungen* 25, 1975, s. 400f.

19 Då trodde man emellertid att det var Magnesia vid Maeander; se Pitton de Tournefort, s. 525.

20 En av inskrifterna finns återgiven hos Callmer, s. 46.

med omgivning. De från Efesos är samtliga kända och publicerade. Några, framför allt de som är inmurade i stadionporten och akvedukten, fanns redan publicerade hos de tidigare resenärerna, vilket Carleson och Höpken emellertid inte nämner. En inskrift, som hade kopierats av Chishull 1699, hade tydligen delvis åter blivit begravd.[21] Carleson och Höpken kallar den "en stor sten, som war mäst under jorden, hwilken wij läto uppgräfwa". Övriga inskrifter har blivit publicerade senare av bl.a. Pococke[22] och le Bas & Waddington.[23] Carleson och Höpken har alltså, genom att deras reseskildring aldrig publicerades, missat att komma med i den epigrafiska forskningshistoriken. Men det är inte enbart med ett beklagande man konstaterar detta. De uppgav sig visserligen ha en icke namngiven grekiskkunnig reskamrat, men man kan konstatera att goda kunskaper i grekiska inte räcker för att publicera inskrifter; många läsningar och framför allt suppleringar skulle, om de hade publicerats, ha fått rättas av senare resenärer och forskare.

I Scalanova återger de tre inskrifter, av vilka två var inmurade i S:t Jöranskyrkans vägg. Dessa blev sedan publicerade av senare resenärer, medan den tredje, en bristfällig gravinskrift, har förblivit opublicerad. Likaså är inskriften från själva Torbalı publicerad av senare resenärer, medan en inskrift funnen på vägen mellan Scalanova och Torbalı har förblivit opublicerad.

21 Chishulls reseskildring kom visserligen inte i tryck förrän 1747 (*Travels in Turkey and back to England,* London), men inskrifterna publicerades 1728 i *Antiquitates Asiaticae.*

22 R. Pococke, *A description of the east, and some other countries*, London 1745.

23 Ph. le Bas & W.H. Waddington, *Voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineure fait par ordre du gouvernement français pendant les années 1843 et 1844*, Paris 1847–77.

Till sist en förbryllande uppgift. Skildringen slutar med upplysningen "De öfriga Inscriptioner som wij samlat såwäl under denna resan som i Smirna och deromkring af hwilka ingen ännu blifwit tilförene publicerad hafwa wij anfördt härunder tillika med den engelska Nations nuvarande Medici i Smirna Doctor Mackenzies sambling af Inscriptioner som han tagit under dess nu nyligen giorda resa til Ephesus och rundt häromkring." Inga inskrifter följer emellertid. Enligt Callmer är det troligt att den aldrig blivit publicerad.[24] Men problemet är mer förbryllande än så. Man kan undra varför den inskriftsamlande läkaren skulle ha lämnat sina fynd åt två förbipasserande svenskar för publicering. Och om inskrifterna inte blev publicerade, hade Mackenzie inga kvar att använda vid ett senare tillfälle? Någon Mackenzie är å andra sidan inte känd bland dem som kopierat inskrifter i vare sig Efesos eller Smyrna och tycks överhuvudtaget vara en gåta. Mackenzie är ju inget ovanligt namn, och det tycks ha förekommit en läkare James MacKenzie född ca 1680 i England, men det finns inga uppgifter om att han skulle ha varit i Turkiet. Hur kan det hänga ihop?

24 Callmer, s. 46.

Abstract

Two Swedish Travellers in Ephesus in 1734

One of the results of the stay of the Swedish King Charles XII in Turkey was that two young men, Edvard Carleson and Carl Fredrik von Höpken, were sent to Constantinople in the early 1730's, which marks the beginning of the permanent Swedish diplomatic presence in Turkey. On their journey out they paid a short visit to Ephesus and wrote a report on it. Since it has never been published, it is summarized here. The journey lasted only a few days, and the monuments visited were the usual: the gate of persecution, the Isabey Mosque, Paul's Prison, the gymnasium thought to be the temple of Artemis etc. On their way back they passed Scalanova (Kuşadası). They also copied and included in their report a number of inscriptions, most of which had already been published or were later published by other travellers.

Osmanskturkiska dokument i Sverige

ELŻBIETA ŚWIĘCICKA

Efter flera sekler av kontakter mellan Sverige och det osmanska Turkiet har Sverige en stor samling turkiska dokument och handskrifter. De bevarade osmanska dokumenten, vilka utgörs av originalskrivelser och avskrifter, finns idag till största delen på Riksarkivet i Stockholm.[1] Både själva urkunderna och det svenska rikskansliets handskrivna kopieböcker, omnämnanden i rådsprotokollen samt kammarkollegiets s.k. likvidationer (utgiftsredovisningar i samband med besök) dokumenterar de diplomatiska kontakterna mellan Sverige och Osmanska riket och dess vasallstater, särskilt det tatariska khanatet på Krim.[2] Ett mindre antal finns på Uppsala universitetsbibliotek och på Kungliga biblioteket och Krigsarkivet i Stockholm. En del dokument är försedda med översättningar till latin, svenska (se bild sid. 83) och andra språk. De framställdes antingen när brevet expedierades eller senare, av speciellt utbildade dragomaner (translatorer). I de svenska samlingarna finns också dokument som berör andra länders angelägenheter och som kom till Sverige som krigsbyte.[3]

1 Jag skulle vilja rikta ett stort tack till förste arkivarie Folke Ludwigs, Riksarkivet i Stockholm, för dennes råd och hjälp under framställandet av denna artikel.

2 Tommos 1980, Ludwigs 1981. För en historisk bakgrund, särskilt från de båda ländernas stormaktstid, se bl.a. Björkman 1932a,b och 1961, Arne 1927, Ehrensvärd 1977, Falkman 1999, Jarring 1987 och Święcicka 1997.

3 De svenska samlingarna innehåller även turkiska handskrifter, miniatyrer, inkunabler samt intressanta kartor och reseskildringar. Dessa berörs dock inte här. Det finns också ett antal handskrivna grammatikor, konversationsböcker och ordböcker, som inte är dokument i ordets egentliga bemärkelse, noterade främst hos Tornberg 1848 och Riedel 1923 och i Zetterstéens tryckta kataloger. Se även Reychman och Zajaczkowski 1968.

Dokumentens innehåll och utformning

De flesta dokumenten är etikettsbundna brev som informerar om personliga händelser: tronskiften, giftermål, barnfödslar, hädanfärder m.m. De gratulerar omväxlande kondolerar dessa viktiga händelser. Ett stort utrymme upptar de nyutnämnda sändebudens kreditivbrev.

I konkreta politiska ärenden, såsom alliansförhandlingar och handelstraktater, skrevs breven av ansvariga höga tjänstemän, oftast storvesirer. I motsats till sultanernas brev är dessa odaterade. Ytterligare en kategori utgör privata brev mellan olika personer.

Ahmet III:s tre brev till svenska kungahuset är ett bra exempel på den mest frekventa korrespondensen. Två av dem är notifikationer med gratulationer för både kung Fredrik I och hans maka drottning Ulrika Eleonora till deras tronbestigning. Det tredje är ett pass utfärdat för en svensk sjökapten i samband med det turkiska sändebudet till Sverige, Kozbekči Mustafas hemfärd till Konstantinopel genom de s.k. Barbareskstaternas vatten år 1728.[4]

Alla breven från Osmanska riket hade utformats i det turkiska rikskansliet, Höga Porten, på det officiella turkiska språk som efter den regerande dynastins namn kallades osmanska. De bär respektive monarks signum i form av ett monogram (*tuğra*) och är skrivna på stora blad av vitt eller gult papper, oftast i den s.k. *divanî*-stilen (*se omslagets baksida*). Det vita papperet var mest hållbart fast det gula, ömtåligare ansågs vara mer elegant och användes för sultanens skrivelser till kungliga adressater. När breven överlämnades, låg de i en-

4 Zetterstéen 1945, Nr 7, 8 och 9. "Barbareskstater" kallade man de nordafrikanska länderna Alger, Tunis och Tripolis. De var viktiga för den svenska sjöhandeln och i deras huvudstäder upprättades svenska konsulat.

färgade omslag (*kese*)[5] i silver, guld eller purpur. Numera förvaras dessa omslag separat, och vid sidan av breven har man placerat päronformade, handflatsstora adresslappar (*kulak*).

Det äldsta autentiska dokumentet i svensk ägo har årtalet 1587 och är ett gåvobrev från den turkiske sultanen Murad III till vesiren Mehmet Pascha. Det drygt tre meter långa brevet har ingen speciell anknytning till Sverige. Det har däremot det endast som kopia bevarade brev som Johan III skrev till sultanen Murat III den 10 maj 1587 angående vakansen på den polska tronen.[6]

Svensk-turkiska kontakter

Det är okänt med vem Johan III (1568–92) skickade sitt brev år 1587. Det första svenska sändebudet till Osmanska riket vars namn är känt var Bengt Bengtsson ("Resare-Bengt") Oxenstierna 1616, men hans resa har betecknats som inofficiell.[7] Sju år senare, 1623, färdades Sten Svantesson Bielke mot samma mål.

Gustav II Adolf skickade år 1631 det första officiella svenska sändebudet till Osmanska riket, Paul Strassburgk, för att sondera möjligheten att politiskt och militärt använda turkarna mot habsburgarna och Polen. Strassburgks två konkreta förslag, att turkarna skulle börja krig mot Österrike och ge stöd åt Gustav II Adolfs svåger, Siebenbürgenprinsen Bethlen Gabor, avvisades av sultanen Murad IV. Sändebudets brev till kungen samt hans berättelse om beskickningen finns bland dokumenten.

Under drottning Kristinas tid framträder år 1652 ännu en inofficiell resenär, Bengt Skytte. Hans resa har beskrivits som

5 Se en utomordentlig beskrivning av dessa brevomslag i Geijer & Lamm 1945.
6 Zetterstéen 1952b, s. 212.
7 Arne 1952, Hedin 1918.

"otjänlig och onyttig".[8] Ett år senare företar skeppslöjtnanten Nils Mattsson Kiöping sin stora resa genom Persien och Osmanska riket. Hans reseberättelse trycktes första gången år 1667 på Visingsborg.

Under det pågående svensk-polska kriget skickade Karl X Gustav både Claes Rålamb och Gotthard Wellingk med det viktiga diplomatiska uppdraget att försöka förmå den turkiske sultanen att angripa Polen och att få honom att påverka Krimtatarerna i samma riktning. Rålamb höll tal på latin och överlämnade kungens brev inlagt i en blå och gyllene duk, motsvarande en osmansk *kese*. Beskickningen blev ett fiasko och resulterade bl.a. i en skarp not från storvesiren till den svenske kungen med förebråelser om att ett krig mot "Turkiets vän" Polen bara skulle stärka den gemensamma fienden Ryssland. Båda sändebudens resor blev väldokumenterade. Rålamb lämnade en dagbok från sin resa genom Osmanska riket, och Wellingks uppdrag beskrevs av medföljande prästen C. J. Hiltebrand. Båda herrarnas brev till kungen samt Rålambs berättelse om resan finns på Riksarkivet, medan Rålambs omfattande dagboksanteckningar finns på KB.

Karl XI:s förmyndarregering utväxlade brev med sultanen Mehmet IV år 1669 angående säkerheten för de svenska handelsfartygen, som ofta blev anfallna av sjörövare från nordafrikanska Barbareskstater. Dessa stater var Osmanska rikets vasaller och att tillrättavisa dess härskare ingick i sultanernas maktbefogenheter. Brevbäraren i ett av dessa ärenden var en viss Aslan Aga, som besökte Sverige 1669 och 1671. Han hade tydligen också i uppdrag att knyta handelskontakter mellan Sverige och Osmanska riket. Tiden var dock inte mogen för ett handelsavtal mellan dessa två länder.[9]

8 Arne 1952, s. 154.
9 Ettlinger 1998.

Turkisk befälhavare i persiska kläder till häst i elegant schabrak, åtföljd av musiker i turkisk utstyrsel, vid kung Karl XI:s kröningsceremoni 1672. Carolina Rediviva (nr 32 i Ehrenstrahls Certamen equestre ...*).*

Den kluvna inställningen gentemot den potentiella bundsförvanten och handelspartnern exemplifierades tydligt under Karl XI:s kröningsparad år 1672. I denna uppträdde svenska adelsmän utklädda och grupperade som "goter", "polacker", "turkar" och "andra makter i Europa". I Ehrenstrahls berömda teckningar kan man beundra ryttarnas förnämliga utstyrsel och deras excellenta hästar. Ryttarna i den turkiska gruppen var så fint utstyrda att "man hade intrycket att de representerade det bästa som deras nation kunde prestera". I festspelet ingick dialoger, i vilka européerna bedyrade sin överlägsenhet ("vi är skräck för alla turkar") och hånade den turkiska gruppen.[10]

10 Citerade ord och fraser från Ehrenstrahl 1685 (?) i översättning.

Karl XII:s skulder

Som bekant tillbringade Karl XII fem år på turkisk mark, i Bender.[11] Kungen hade regelbundna kontakter med Höga Porten[12] och gav dessutom order om underrättelser och vetenskapliga resor. Expeditioner utsändes med officerarna C. Loos, C. Sparre och H. Gyllenskepp, "tre unga vackra herrar farfarne i fortificationen och ritarekonsten", som deras tilltänkte reskamrat, orientalisten M. Eneman betecknade dem. De kom tillbaka med ritningar och skisser, anteckningar och brev, vilka utgör intressanta informationskällor av olika slag.

Kungen hade försatt sig i skulder både hos den turkiska staten och hos privata köpmän och bankirer. Efter hans död ansåg vesiren Ibrahim Pascha att Karl XII:s efterträdare, Fredrik I, borde betala tillbaka den kungliga skulden. År 1727 skickades till Sverige Kozbekči Mustafa Aga. Hans beskickning bodde i det Isenstiernska huset i hörnet av Södermalmstorg och Hornsgatan. Han återvände tomhänt, om än med många nya löften om senare återbetalning och många varma ord om vänskap: "Vår vänskap med Ottomanska Porten kan vara i evighet och orubbligt", bedyrade hans värd Henrik von Lieven.[13] Man kan beskåda hans porträtt både i Topkapı och på Gripsholms slott. På ett av de svenska porträtten avbildades han tillsammans med sitt sällskap och på ett annat rökande vattenpipa. De båda svenska porträtten målades av Georg Engelhardt Schröder.

Höga Porten väntade fem år och sedan skickade man ett nytt sändebud, (Čelebizade) Said Mehmet Efendi. Han kom

11 Tengberg 1953; se även Karolinska Förbundets Årsböcker med bl.a. den turkiske forskaren A. Refiks dokument om Karl XII:s vistelse i Turkiet (KFÅ 1919).
12 Det kungliga sändebudet M. Neugebauer i sällskap med S. Poniatowski fick audiens hos sultanen 1709. Neuebauer efterträddes av Th. Funck.
13 Arne 1952, s. 93.

till Sverige 1733 med ett följe av 43 personer. Från Turkiets sida hoppades man kanske att en välutbildad och erfaren diplomat skulle lyckas bättre med uppgiften. Besöket sammanföll med en pågående omläggning av de europeiska allianssystemen, antydde diplomaten och översättaren av hans reseberättelse, Johannes Kolmodin. I sitt förord till Said Efendis rapport väckte han tanken att besöket även hade ett annat, viktigare syfte: turkarna var rädda att Sverige skulle sluta ett fördrag med Ryssland och ville sondera dess ställning. Som det kom att visa sig senare, var deras farhågor inte omotiverade.

Said Mehmet Efendi mottogs med stor pompa under kanoners dån och i sin egenskap av viktig gäst avporträtterades även han tillsammans med sitt sällskap. Tavlan tillhör den berömda Bibysamlingen av turkiska porträtt och landskap. På vägen tillbaka stannade han i Warszawa, där han förmodligen ville utforska Stanislaw Leszczynskis möjligheter att återfå den polska tronen.[14] Han mottogs med alla hedersbetygelser av *interrex*, primas Potocki. Vid detta tillfälle gjorde man ett kopparstick av hans porträtt i halvfigur, vilket användes för en bokillustration. På en polsk utställning visades nyligen denna bild, som den turkiske, "till namn okände" envoyén till Sverige.[15] I Riksarkivet (Ekebladska samlingen) finns dessutom hans brev till grevinnan Hedvig De la Gardie, skrivet på franska efter hemkomsten till Konstantinopel år 1734.

Said Efendi är också känd för att tillsammans med Ibrahim Müteferrika ha grundat det första turkiska tryckeriet. De tretton turkiska inkunabler som finns på KB[16] och som inköptes i

14 S. Leszczynski hade Frankrikes, Turkiets och tidigare Karl XII:s stöd. Hans konkurrent, August III av Sachsen, backades upp av Ryssland.
15 *Wojna i Pokój: Skarby sztuki tureckiej ze zbiorów polskich. Katalog wystawy, Muzeum narodowe* [Krig och Fred: Turkisk konst i de polska samlingarna. Katalog från utställningen på Nationalmuseet], Warszawa 2000, Nr 138, s. 244.
16 Unat 1968; Rohnström 1988, s.122.

Konstantinopel av de svenska diplomaterna Edvard Carleson och Karl Fredrik von Höpken trycktes hos Müteferrika.

De svenska diplomaternas främsta uppgift var dock att diskutera återbetalningen av Karl XII:s skulder och en allians/handelstraktat med Osmanska riket. Under deras tid i Konstantinopel ökade antalet ärenden, vilka deras efterföljare Gus-

Det turkiska sändebudet till Sverige och Polen 1733.
Nr 138 i utställningskatalogen Wojna i Pokój *(se not 15).*

taf Celsing sedan fick ta hand om. Han förväntades utverka ytterligare subsidier, trots att Sverige inte helt kunnat betala Karl XII:s gamla skulder. Han efterträddes 1770 av sin bror Ulric. De båda herrarna samlade en stor mängd orientaliska föremål och handskrifter, däribland turkiska, varav de flesta donerades till Uppsala universitetsbibliotek. Familjen Celsing hade också i sin ägo fyrtio dokument, med flera brev från sultaner och Krimkhaner till svenska kungar. Var dessa dokument befinner sig för närvarande är inte klart.[17]

Eftersom det finansiella tillståndet i Sverige fortfarande var bedrövligt, ärvde Celsingarnas efterträdare samma uppdrag att skaffa mer pengar År 1789 lovade man från turkisk sida en miljon *piaster* i en lång subsidietraktat undertecknad av Selim III "mot förpliktelse att inte sluta separat fred med ryssarna, utan föregående överenskommelse med turkarna. Det löftet bröt Gustav III."[18]

Förteckningar och kataloger

När man öppnade reguljära diplomatiska förbindelser med den osmanska staten, växte antalet officiella dokument på den svenska legationen väsentligt. En del transkriptioner av turkiska dokument blev tidigt förflyttade till Uppsala, där de kom att utgöra grundmaterial för den ovan nämnde forskaren och diplomaten Johannes Kolmodins studier. Lejonparten av de diplomatiska handlingarna placerades på Riksarkivet, fördela-

17 Den fullständiga förteckningen av dokumenten finns i Kurat & Zetterstéen 1938, s. 4. Reychman & Zajaczkowski 1968 skriver: "Oriental documents [...] exist in the Bibyer Archives". Enligt Ryttmästare Fredrik von Celsing blev dock alla dokumenten förflyttade till Uppsala universitetsbibliotek. Jag har inte hittat någon notering om förflyttningen. Enligt den otryckta katalogen av Tornberg & Zetterstéen (utan datum) i Uppsala finns endast en "Avskrift av åtskilliga urkunder, som förvaras å det Celsingska fideikomisset Biby i Södermanland".
18 Arne 1952, s. 93.

de på samlingen *Turcica* och på arkivet efter kanslipresidenten, vilket senare inordnades i Utrikesdepartementets arkiv.[19] Större delen av beskickningsarkivet, för åren 1734(1675)–1949, förvaras i Riksarkivets filial i Arninge utanför Täby. Det arkivet omfattar korrespondens med UD, utländska och turkiska myndigheter samt enskilda personer.

Den allra första förteckningen över turkiska dokument i Riksarkivet utarbetades av T. Westrin 1890. År 1895 utgavs det första register över Sveriges traktater med främmande makter där man nämner dokumenten rörande de svensk-turkiska kontakterna. Den turkiska delen författades av Herman Almkvist.[20] Till denna räknade man handlingar utväxlade mellan Sverige och Osmanska rikets vasallstater, Siebenbürgen, Tripolis, Tunis och Alger samt det självständiga sultanatet Marocko, vilka hade turkiska som officiellt språk. En del av den orientaliska diplomatiska korrespondensen utgörs av breven till Höga Porten angående vasallstaternas rövarfasoner. I förteckningen placerade man under rubriken "Turkiet", handlingar författade på osmansk turkiska, såsom privilegier för tolkar, traktater ratificerade av de turkiska sultanerna samt dokument författade i Sverige, till exempel, Karl X Gustavs på latin författade fullmakt från 1657 för Klas Rålamb och Gotthard Vellingk att sluta förbund med Osmanska riket.

Parallellt med sitt stora arbete med katalogisering av manuskript- och dokumentsamlingen från Uppsala universitetsbibliotek började Karl Vilhelm Zetterstéen (1866–1953), efter sin pensionering som professor i semitiska språk vid Uppsala universitet år 1932, att ställa samman en stor katalog över orien-

19 "Utrikesdepartementet med föregångare", Huvudarkivet 1681–1952.
20 "Tolkningen af de till afdelningarna Turkiet med Bihang samt Marokko hörande turkiska och arabiska handlingar har på begäran verkställts af Professor Herman Almkvist i Upsala", i Taube & Bergh 1895, s. 329.

taliska handlingar förvarade i Riksarkivet. Den första delen av arbetet publicerades 1945. Den omfattar 134 olika dokument, främst brev till svenska kungar från Osmanska rikets sultaner och vesirer.

De återstående delarna av katalogen, fortfarande i manuskript, förvaras i tre kartonger innehållande numrerade blad. De flesta av de turkiska dokumenten härstammar från "beskickningens i Konstantinopel arkiv". De är av olika karaktär och har numrerats 869–1298 och 1299–1734. Bland dem finns brev från sultanerna Mahmud I, Mustafa III, Abdulaziz och Abdulmecid till det svenska kungahuset samt *fermaner* (tillstånd), diplom och memoranda. Båda delarna av katalogen har mikrofilmats, men en del noteringar är svåra att läsa.

Riksarkivets *The Diplomatica Collection in the Swedish National Archives*, utgiven 1980 av S. Tommos, innehåller en aktuell överskådlig förteckning över den svenska diplomatiska korrespondensen för perioden 1634–1809. *The Diplomatica Collection* följdes år 1981 av en i det närmaste fullständigt inventarium av de svenska historiska källorna rörande Nordafrika, Asien och Oceanien, utgivet på engelska som ett UNESCO-projekt.[21]

I Riksarkivets "Person-, släkt- och gårds arkiv" finns uppgifter om enskilda personer, bl.a. L. Mouradgea d'Ohsson, dragoman och sedan svensk minister i Turkiet. I "Ämnessamlingar", under rubriken *Militaria: Förteckningen öfver krigshistoriska samlingen* finns flera handlingar rörande svenskarnas vistelse i Turkiet. Den osmanskturkiska dokumentsamlingen *Turcica*, som är en del av Riksarkivets *Diplomatica*-samling, presenterades av Zetterstéen i ett antal separata artiklar.[22]

21 Ludwigs 1981.
22 Zetterstéen 1930, 1936, 1941 och 1948.

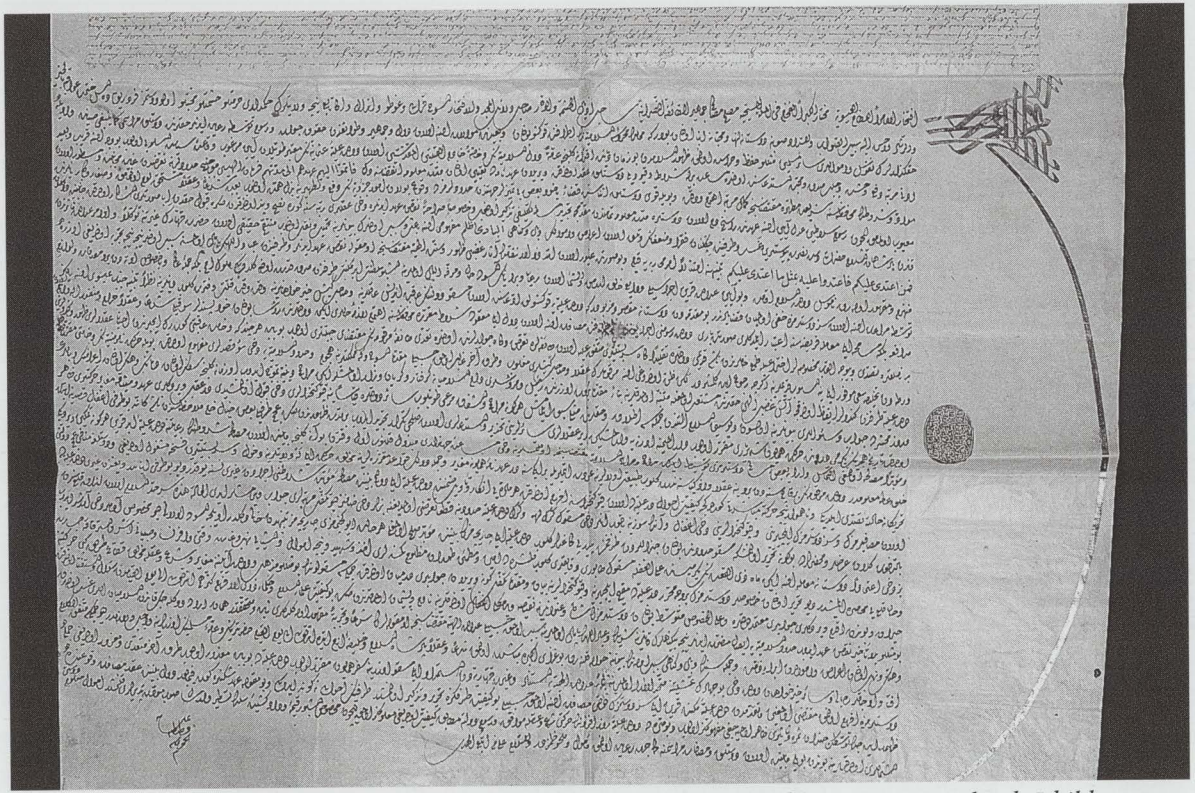
Åren 1930 och 1935 publicerade Zetterstéen i två delar *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Universitätsbibliothek zu Uppsala*. Han baserade sitt gigantiska arbete på de förarbeten som under årens lopp hade gjorts av andra forskare och översättare, speciellt Peter Rubens, Karl Aurivillius och C.J. Tornberg. Merparten av handskrifterna hade köpts av Carolina Rediviva eller skänkts av olika personer, vilka är nämnda i förordet. Bland donatorerna fanns bland andra J. G. Sparwenfeld, M. Sturtzenbecher och kung Oscar II, som år 1891 skänkte tolv värdefulla handskrifter erhållna under hans besök i Konstantinopel (se bild på sid. 31). Båda delarna av Uppsalakatalogen innehåller information om ett stort antal dokument – diplomatiska originalbrev från sultaner till kungar och vice versa, meddelanden från dragomaner, lejdebrev, pass och *fermaner*. Många berör Karl XII:s vistelse i Turkiet. Några dokument, som fördraget mellan Ahmet I och den engelske kungen Jakob (1612), har utländsk proveniens.

I Uppsala universitetsbibliotek finns även en otryckt förteckning som påbörjades av Tornberg och fortsattes av Zetterstéen. Den är från tiden från före 1930 och innefattar information om en rad skönlitterära verk och ordböcker samt även enstaka dokument, bl.a. en turkisk *fetva*-samling (juridiska expertutlåtanden) av Sheih-ul-islam Ataullah [..] från 1902.

Separat noteras material till Karl XII:s historia samlat ur turkiska arkiv av A. Refik och J. Kolmodin med icke katalogiserade brev på turkiska, diplomatiska rapporter, urklipp från turkiska tidningar, översättningar av artiklar m.m.[23]

Kungliga bibliotekets handskriftskatalog utarbetades av W. Riedel, en tysk orientalist bosatt i Sverige. I den omnämns enstaka dokument – ett par turkiska pass för olika fartyg och

23 Carolina Rediviva, Kaps. Fol. Q15:11, Q 15:12, Q15:20.

Brev från storvesiren Mehmet till Fredrik I angående Portens krigsförklaring mot Ryssland. I bildens övre del syns inledningen på den svenska översättningen, som efter vikning av papperet skrevs på brevets "baksida". 1700-tal, odat. Riksarkivet. Foto: Kurt Eriksson.

en *ferman* för en svensk, undertecknad av storvesiren, att besöka Konstantinopels bibliotek, vilket tydligen krävde lika mycket vedermödor som idag. Enligt förordet till katalogen består samlingen bl.a. av handskrifter och dokument inköpta för kansliexpeditionen i Stockholm och efter 1727 överlämnade till Kungliga biblioteket. Förutom katalogen föreligger två pärmar betitlade "Handskrifter, Realkatalog (VU och Cod.orient.)" med information om några skrivelser, där åtminstone en "Beskrivning av Turkiska Indelningsverkets inrättning i *ziameti* och *timars*" har dokumentkaraktär. De innehåller också en hänvisning till Engeströmska samlingen, ett material som avser Karl XII:s vistelse i Turkiet. På KB finns dessutom en stor samling av Rålambiana i form av hans egna dagböcker och teckningar samt i Turkiet införskaffade målningar och miniatyrer.

Mera om Karl XII:s förehavanden i Osmanska riket finner man i Krigsarkivet, bl.a. C. Sparres brev och ett antal handlingar rörande den militära förvaltningen vid de svenska trupperna i Turkiet och under hemfärden.[24]

Utgivna urkunder

Få urkunder har blivit kommenterade och publicerade. De flesta dokument sover sin Törnrosasömn oöversatta och ibland inte ens lästa i samtiden.

År 1894 publicerade orientalisten H. Almkvist ett *berat* (dragomandiplom) utfärdat för en tolk som arbetade för den svenska legationen i Konstantinopel samt ett antal rättelser till tolkningen av diplomet. Publikationen anses dock vara bristfällig.

24 Krigsarkivet: Stora nordiska kriget, VII Turkiet.

Fyrtio år senare publicerade Zetterstéen i samarbete med den turkiske historikern A.N. Kurat tretton dokument från olika arkiv. Tre av de valda breven kommer från Bibysamlingen.[25] Dokumenten blev presenterade både i faksimil och i omskriven form samt i tysk översättning. Alla dokument utom ett kretsar kring Karl XII:s vistelse i Turkiet. Undantaget är Mehmeds IV:s brev till den polske kungen Johan Kasimir. Detta brev och tre andra som berör Polens affärer har kommenterats av den polske turkologen Zygmunt Abrahamowicz.[26] Den polske kungen är adressaten för breven från storvesiren Kara Murad Pascha och från Mufti Husamzade Abdurrahman Efendi. Det fjärde brevet har den polske rikskanslern Stefan Koryciński som adressat. Breven från Höga Porten skickades antingen med det polske sändebudet till Höga Porten, Wojciech (Albert) Bieczyński, eller med Portens sändebud till Polen, Mustafa Aga. De båda sändebuden reste tillsammans till Polen och fängslades nära Warszawa, som år 1655 var under svensk ockupation. De ställdes framför Masoviens guvernör Erik Oxenstierna, och breven de hade med sig beslagtogs.

Det senast publicerade dokumentet är det äldsta turkiska dokumentet i svensk ägo, gåvobrevet från 1587. Det publicerades av Uppsalaturkologen W. Björkman år 1955.

Många år har gått sedan dess, och fortfarande återstår en hel del att göra inom detta område, där mycken ny historisk kunskap finns att hämta.[27] Zetterstéen, vars insatser för publiceringen av dokumentkataloger är ovärderliga, citerar i inledning-

25 Bland dessa dokument finns höga tjänstemäns brev till Karl XII, sultaners brev till svenska kungar, tio brev från storvesirer till svenska diplomater, diplomatiska *commandement, manifeste* och *réponse* samt en intressant svensk-tatarisk brevväxling.
26 Brev 2, 54, 55 och 112 ur Zetterstéen 1945; Abrahamowicz 1961.
27 En samling brev med osmansk och tatarisk text har bearbetats av E. Święcicka och I. Ianbay och kommer att publiceras inom kort.

en till Riksarkivets katalog över orientaliska urkunder ett par sidor ur Harald Hjärnes *Svenskt och främmande*. Låt oss återge några rader vilka inte på något sätt har förlorat sin aktualitet:

> Vore det ej af vikt att få någon reda på rådslagen i själva sultanens *divan*, att kunna leta på egen hand i Höga Portens brefväxlingar med sina ämbetsmän och med de skriftlärde, som lära utfärdat en och annan *fetva* om saken? Äfven de turkiska "barbarerna" hade [...] kansliväsen och samlade stora högar af officiella skrifverier. Hvad som däraf finns i behåll (och det är kanske mer än man tror) skall väl någon gång blifva tillgängligt, så att man kan få litet bättre besked än hittills angående storherrens förhandlingar med och om sin besvärlige svenske gäst.
>
> Men de, som på allvar skola befatta sig med dylika undersökningar, kunna ej slippa att göra sig hemmastadda i flerfaldiga underliga tungomål och i mångahanda svårbegripliga former af förgånget samfundslif. De måste växa ifrån nybörjarfusket att på rak arm döma om människor och ting utan att vårda sig om att lära känna deras egendomliga utveckling. För detta ändamål räcka ej tolkar eller ens lingvister till: därtill behöfvas forskare, som förstå att förena sakintresse med språkkunskap.

Bibliografi

Vid sidan av de i texten omnämnda verken anges här nedan vissa andra arbeten av relevans för ämnet.

Abrahamowicz, Z., "Four Turkish Letters to the King and Chancellor of Poland at the Svenska Riksarkivet in Stockholm", i *Acta Orientalia* 13 (1961).

Almkvist, H., "Ein türkisches Dragoman-Diplom aus dem vorigen Jahrhundert", i *Skrifter utgivna af Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala*, III.2 (1894).

Almkvist, H., *Nachträgliche Bemerkungen zum Türkischen Dragoman-Diplom* (u.o., u.å.; se Zetterstéen 1941).

Arne, T. J., "De äldre förbindelserna mellan Sverige och Turkiet", i *Hävd och Hembygd*, Norrköping 1927.

Arne, T. J., *Svenskarna och Österlandet*, Stockholm 1952.

Björkman, W., "Die schwedisch-türkischen Beziehungen bis 1800", i *Festschrift Georg Jacob zum siebzigsten Geburstag*, Leipzig 1932a.

Björkman, W., "Schwedisch-türkische Beziehungen seit 1800", i *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen zu Berlin* 35 (1932b).

Björkman, W., "Eine türkische Briefsammlung aus dem 15. Jahrhundert", i *Documenta Islamica Inedita*, Berlin 1952.

Björkman, W., "Ein türkischer Schenkungsbrief vom Jahre 1587", i *Orientalia Suecana* III (1955).

Björkman, W., "Die Anfänge der türkischen Briefsammlungen", i *Orientalia Suecana* V (1956), Uppsala 1957.

Björkman, W., "Die Beziehungen zwischen Schweden und der Türkei", i *Orientalia Suecana* IX (1960), Uppsala 1961.

Björkman, W., "Mikrofilmsammlung in Uppsala", i *Der Islam*, Berlin/New York 1971.

Ehrenstrahl, D. K., *Certamen equestre caeteraque solemnia Holmiae Suecorum Ao: MDCLXXII.M. Decbr. Celebrata cum Carolus XI. Omnium cum applausu aviti regni regimen capesseret*, Holmiae 1685 (?).

Ehrensvärd, U., "Sverige och Turkiet. Introduktion till utställning i Kungl. Biblioteket, Stockholm 14 april–7 augusti med anledning av Svenska forskningsinstitutets i Istanbul 15-årsjubileum", i *Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul, Meddelanden* 2/1977.

Eneman, M., *Resa i Orienten 1711–1712*, utg. av K. U. Nylander, I–II, Uppsala 1889.

Ettlinger, K., "Aslan Aga – turkisk ambassadör till Sverige eller svenskt sändebud med diplomatiska uppdrag till Turkiet?", i *Personhistorisk tidskrift* 1998.

Falkman, K., *Turkiet / Gränsfursten. Utsikter från Svenska palatset i Istanbul*, Stockholm 1999.

Geijer, A. & C. J. Lamm, "Orientalische Briefumschläge in schwedischem Besitz", i *Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar* 58:1 (1945).

Hedin, S., *Bengt Bengtsson Oxenstierna (Resare-Bengt)*, Stockholm 1918.

Hiltebrand, C. J., *Dreyfache Königl. Schwed. Legations-Reisebeschreibung in Siebenbürgen, die Ukraina und Turckey nacher Constantinopel 1656–57*, utg. av F. Babinger, Leiden 1937.

Jarring, G., "Sveriges diplomatiska förbindelser med tatarerna på Krim", i *Utrikespolitik och historia. Studier tillägnade Wilhelm M. Carlgren*, Stockholm 1987.

Kolmodin, J., "Saïd Mehmed Efendi's berättelse om sin beskickning till Sverige år 1733 (Inledning och öfversättning J. Kolmodin)", i *Karolinska Förbundets Årsbok* 1920, s. 256–303.

Kurat, A. N., *İsveç Kıralı XII Karl'ın Türkiye'de Kalışı Ve Bu Sıralarda Osmanlı Imperatorluğu* [Sveriges Kung Karl XII:s vistelse i Turkiet och dåvarande Osmanska imperiet], Istanbul 1943. Tillgänglig på Riksarkivet och Krigsarkivet, i en maskinskriven tysk översättning av W. Björkman.

Kurat, A. N. & K. V. Zetterstéen, *Türkische Urkunden herausgegeben und übersetzt*, Uppsala 1938.

Ludwigs, F., "Sweden", i *Sources of the History of North Africa, Asia and Oceania in Finland, Norway and Sweden*, München 1981.

Ludwigs, F., "Riksgäldsarkiven", i *Meddelanden från svenska Riksarkivet 1980–86* (1988), s. 141–210.

Ludwigs, F., *Riksarkivets beståndsöversikt*, del I, ss. 372–374, Stockholm 1996.

Reychman, J., och A. Zajaczkowski, *Handbook of Ottoman-Turkish Diplomatics*. Revised and expanded by A. S. Ehrenkreutz, edited by T. Halasi-Kun, indexed by F. E. Davies, ("Sweden", s. 51), Mouton 1968.

Riedel, W., *Katalog över Kungl. Bibliotekets orientaliska handskrifter*, Stockholm 1923.

Rohnström, J., "The Turkish Incunabula in the Royal Library", *Turcica et Orientalia: Studies in Honour of Gunnar Jarring on His Eightieth Birthday 12 October 1987*, Stockholm 1988.

Rålamb, C. B., *Kort Beskriffning om thet som vid then Constantinopolitaniske Resan...1679*, ms KB.

Rålamb, C., "Diarium under resa till Konstantinopel 1657–1658, utgivet av Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter röran-de Skandinaviens historia", red. Christian Callmer, *Historiska handlingar* 37:3, Stockholm 1963.

Święcicka, E. "Den diplomatiska trafiken mellan Sverige, Tatariet och Osmanska riket från Gustav Vasas tid till Karl XII", i *Den nordiska mosaiken*, Uppsala 1997.

Święcicka, E. "Zachariasz Gamocki. A Polish Nobleman in Swedish Service", i *Allvarlig debatt och rolig lek. En festskrift tillägnad Andrzej Nils Uggla*, Uppsala 2000.

Taube, B. & S. Bergh, *Förteckning öfver Samlingen af Originaltraktater i Svenska Riksarkivet*, vol. XIX, Stockholm 1895.

Tengberg, E., *Från Poltava till Bender. Studie i Karl XII:s turkiska politik 1709–1713*, Lund 1953.

Tommos, S., "The Diplomatica Collection in the Swedish National Archives", i *Skrifter utgivna av Svenska Riksarkivet*, Stockholm 1980.

Tornberg, C., J., *Codices arabici, persici et turcici Bibliothecae Regiae Universitatis Upsaliensis*, Lund 1848.

Unat, F. R., *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri* [De osmanska sändebuden och deras diplomatiska rapporter], Ankara 1968.

Westrin, T., "Turcica: Förteckning öfver i Riksarkivet förvarade Ministeriella handlingar", i *Meddelanden från Riksarkivet* XIV, C T Odhner (utg). ss. 411–422, Stockholm 1890.

Westrin, T., "Anteckningar om Karl XII:s orientaliska kreditorer", i *Historisk Tidskrift*, Stockholm 1900.

Zetterstéen, K. V., "Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Universitätsbibliothek zu Uppsala":
Vol. I, *Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis* 3, Uppsala 1930 (Le Monde de Oriental XXII, 1928).
Vol. II, *Acta bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis* 4, Uppsala 1935 (Le Monde de Oriental XXVIII, 1929).

Zetterstéen, K. V., "Svenska Riksarkivets orientaliska urkunder", i *Historisk tidskrift* LVI (1936), ss. 71–81.

Zetterstéen, K. V., "Johannes Kolmodins turkiska kvarlåtenskap", i *Karolinska Förbundets Årsbok* 1937, ss. 72–97.

Zetterstéen, K. V., Turkiska studier i Sverige, i *Lychnos* 1941.

Zetterstéen, K. V., *Türkische, tatarische und persische Urkunden im schwedischen Reichsarchiv verzeichnet und beschrieben* [Nos.1–218], Uppsala 1945.

Zetterstéen, K. V., "The Oriental Documents in the Swedish State Archives", i *Ignace Goldziher Memorial Volume*, Part I, Budapest 1948, ss. 191–225.

Zetterstéen, K. V., "De krimska tatarernas diplomatiska korrespondens med den svenska regeringen", i *Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala* 1952a.

Zetterstéen, K. V., "De orientaliska urkunderna i svenska riksarkivet", i *Historiska studier* I (1952b).

Abstract

Ottoman-Turkish Documents in Sweden

After several centuries, Sweden possesses a number of collections of Turkish documents and manuscripts. The greatest collection consists of more than one hundred official documents and is preserved in the Swedish National Archives in Stockholm. Other Ottoman-Turkish documents are found in the Uppsala University Library, the Royal Library in Stockholm and in the Bibyer Archive, integrated with other oriental manuscripts.

The Swedish-Ottoman diplomatic relations were very likely initiated by John III in the 16th Century and became especially intensive during and after Charles XII's sojourn in Bender in the early 18th century. Both states were superpowers at the time and keenly interested in constructing alliances against their enemies.

The letters from the Ottoman Empire were prepared by officials of the Turkish Chancery, The Sublime Porte. Most of them were written on large sheets of white or yellow paper, more often than not in *divanî*-type Arabic script. They were often wrapped in a silk envelope and sometimes accompanied by translations. The letters of the Ottoman sovereigns were provided with a monogram-like signature, *tuğra*. Some of the documents were provided with translations in Latin or in other languages made by the official translators, i.e. the *dragomans* of the Ottoman Chancery.

Only a few Turkish documents from these collections have been published. Many letters and reports remain an interesting source for the history of diplomatic relations and ought to be investigated and published.

Författarporträtt

Demir Özlü – en turkisk författare i Sverige

Jämfört med andra västeuropeiska länder – med undantag av Tyskland – möter man i Sverige ett överraskande stort antal författare och poeter som skriver och publicerar sig på turkiska, i hemlandet eller i Sverige. Många turkar och turkiskskrivande kurder har under årens lopp fått politisk asyl i Sverige, inte minst under 1980-talet. Åtskilliga av dessa var intellektuella som kanske redan hade en viss litterär erfarenhet, medan andra började skriva under sin tid i Sverige. Upplevelsen av exilen, hemlängtan, minnesbilder från hemlandet och möten med det svenska samhället går som en röd tråd genom deras litterära verk. Egna upplevelser och självbiografiska drag är sällan långt borta, trots att en del författare anstränger sig att återge en bredare bild av invandrarnas liv och villkor i det svenska samhället.

Demir Özlü föddes 1935 i Istanbul. Efter studier i juridik och utlandsvistelse var han en tid verksam som advokat, innan han började skriva på heltid. År 1979 blev han av politiska skäl tvungen att lämna Turkiet, och han bosatte sig i Stockholm tillsammans med sin svenska fru och två små söner. Då var han en redan känd och väletablerad prosaist i sitt gamla hemland. Hans debutbok, novellsamlingen *Bunaltı* från 1958, hade också blivit hans genombrott som skönlitterär författare. Det var ett trendskapande verk som gav namn åt en hel litterär riktning; *bunaltı*, eller alternativt *bunalım*, kan översättas med "ångest", "depression", "kris" m.m. men har också använts som litteraturvetenskaplig term motsvarande det europeiska "existentialismen". En grupp unga författare – vid sidan av Demir Özlü, Ferit Özgü, Adnan Özyalçiner, Orhan Duru,

Demir Özlü. Foto: Lütfi Özkök.

Güner Sümer, Erdal Öz m.fl. – opponerade sig mot den sociala landsbygdsrealism som på den tiden var förhärskande inom turkisk litteratur. Deras verk, som ofta hämtade inspiration från existentialister som Jean-Paul Sartre, Albert Camus, Franz Kafka och landsmannen Sait Faik, skildrade den samtida storstadsmänniskans existentiella problem och känsloliv. *Bunaltı*-författarna skapade i sina prosatexter ett nytt uttryckssätt som närmade sig poesin. *Bunaltı*-litteraturen väckte stor uppmärksamhet inom det turkiska kulturlivet, även om den samtidigt kritiserades av många som verklighetsfrämmande och alltför individualistisk och abstrakt. Med facit i hand kan man dock konstatera att denna modernistiska och experimenterande stil nu blivit en del av den etablerade litteraturen och i

stor utsträckning trängt bort socialrealismen från den litterära scenen.

Demir Özlü har tilldelats flera litterära utmärkelser i Turkiet, och hans verk har översatts till franska, tyska och andra språk. Hans författarskap är omfattande men består enbart av tunna volymer, som novell- och essäsamlingar, kortromaner, memoarböcker o.dyl. Förutom ovannämnda *Bunaltı* har han publicerat novellsamlingarna *Soluma* (1963; "Andhämtning"), Boğuntulu sokaklar (1966; "Kväljande gator"), *Öteki günler gibi bir gün* (1974; "En dag som alla andra"), *Aşk ve poster* (1980; "Kärlek och affischer"), *Stockholm hikâyeleri* (1988; "Stockholmsnoveller") och *İstanbul büyüsü* (1994; "Istanbuls magi"). Hans romaner är *Bir uzun sonbahar* (1976; "En lång höst"), *Bir küçük burjuvanın gençlik yılları* (1979; "En småborgares ungdomsår"), *Bir yaz mevsimi romansı* (1990; "En sommarromans"), *Tatlı bir eylûl* (1995; "En ljuvlig september") och *İthaka'ya yolculuk* (1996; "Resan till Ithaka"). Han har också skrivit långnovellerna *Bir Beyoğlu düşü* (1985; "En dröm i Beyoğlu"), *Berlin'de sanrı* (1987; "Hallucinationer i Berlin") och *Kanallar* (1991; "Kanaler"). Bland böcker som rör sig på gränsen mellan skönlitteratur och självbiografiska berättelser kan nämnas *Sürgünde on yıl* (1990; "Tio år i exil"), *Ne mutlu, Ulysses gibi* (1991; "Så lycklig, som Odysseus") och *Paris güncesi 1961–62* (1999; "Dagbok från Paris 1961–62").

Demir Özlüs berättarstil präglas ofta av en drömlik, surrealistisk atmosfär. Det förekommer att poetiska textavsnitt varvas med detaljerade och torrt sakliga miljöskildringar, ofta från någon storstad. Hans verk handlar ofta om resor i tid och rum och återger självbiografiska bilder från barndomens turkiska landsbygd eller ungdomes Istanbul med dess bohemiska liv och multietniska befolkning, studietiden i Paris, tågresorna genom Europa, intrycken av Berlin, Stockholm osv. Tematiskt

sett har exilen inte haft något avgörande inflytande på Özlüs författarskap; någon "invandrarförfattare" som känner som sin uppgift att skildra invandrarnas situation i "det nya landet" har han aldrig blivit. Hans bilder av Sverige och Västeuropa utgörs av individuella upplevelser och reflexioner som uteslutande gäller hans egen världsbild och känslotillstånd. Hans författarskap kan uppfattas som vittnesmål om komplexa upplevelser hos vår tids intellektuella – upplevelser som inte låter sig definieras enligt några nationella kriterier utan bär en allmäneuropeisk och allmänmänsklig prägel.

Novellen "Lilla Maria", som här återges i svensk översättning, är hämtad ur samlingen *Stockholm hikâyeleri*, vilken samma år som den kom ut (1988) renderade Demir Özlü det prestigefyllda turkiska litterära Sait Faik-priset.

Jitka Zamrazilová-Jakmyr

Lilla Maria

DEMIR ÖZLÜ

Lilla Maria var en restaurang som låg på Söder, inte långt från kvartersbion, strax intill torget som till viss del liknade en park. På fönsterrutorna stod "Lilla Maria" skrivet med ljusgula bokstäver. Samma bokstäver fanns att läsa i svart på de rödblekta markiserna som fälldes ut över trottoaren när solen låg på. Helt säkert hade den, som en gång i tiden öppnat krog här, inspirerats av namnet på torget och kvarteret. På motsatta sidan, vid slutet av parken där huslängorna tog vid, stack den charmiga lilla Maria kyrka i gråvita toner upp ur morgondimman med sitt spetsiga torn.

Hornsgatan heter den långa gata som passar förbi här. Om man följer denna rakt fram, med början mitt emot parken, kan man mycket väl om man betraktar de stora varuhusen, affärerna och butikerna, vilka efter att parken tagit slut löper vidare mitt emot varandra på bägge sidorna om gatan, tro att man hamnat i ett storstadskvarter med en alldeles speciell karaktär och charm. Men dessa rader av butiker fortsätter endast ytterligare några hundra, hundrafemtio meter bort. Sedan blir det allt glesare mellan dem, varefter man längre fram bara stöter på några få anspråkslösa affärer eller enstaka krogar som det inte går att se in i från gatan. Åt samma håll ligger ytterligare en liten park med bänkar, där gamla alkoholister brukar sitta på förmiddagarna. Och så – på ett mycket märkligt sätt – tar staden och de moderna höga byggnaderna plötsligt slut. Var det bara en illusion av en storstad som mötte en när man betraktade gatan? Eller var det kanske bilden av en småstads söderkvarter, en småstad som ville växa men som hade tappat andan

och med sina gamla småhus i urblekta färger och träluckor för fönstren bara återspeglade det nordiska svårmodet och ödsligheten?

På andra sidan gatan leder en smal sluttande kullerstensgata – vid sidan om den större gatan – upp till ännu äldre byggnader, av vilka inga är högre än fem våningar. Genom stora träportar kliver man rakt in på innergårdarna till dessa, som har gallerier och småaffärer i bottenvåningarna, för att mötas av nya hus av ännu äldre datum. På baksidan ligger återigen stenlagda gator med gamla stockholmshem, byggda i en eller två våningar vilande på stengrund, som fortsätter ända upp till småbroarna på krönet högst upp. Dessa broar, vilka har sina balkar fästade i bergsklipporna, som sträcker sig ända ned till vattnet, leder som små spångar över till de översta våningarna på stenbyggnaderna, som skjuter upp från ett bakomliggande kvarter. Det är som i ett leksakslandskap, där gator och hus hålls samman av en tunn ståltråd och små hängbroar av metall för att inte störta rakt ner i brådjupet nedanför.

På senhösten lägger sig ett isblått ljus från den nedgående solen vid Hornstull över gatan. Det betyder att den långa vintern är i antågande. Mörkret kommer att dröja kvar i månader. Men nu ska det först bli vår.

* * *

Efter en lång vinter bröt solen fram den första dagen i april. I parken, som nästan fyller hela torget, har människor slagit sig ner på de grönmålade parkbänkarna för att sola. Med kisande ögon sitter de med ansiktena vända upp mot solen.

Inne på Lilla Maria är lamporna tända och hänger som runda klot ner från det låga taket. Bara en av dessa lampor, den mitt framför fönstret, är släckt. Väggarna är svampmålade i något slags terrafärg, vilket skapar en behagfull atmosfär här inne.

Ska sanningen fram är Lilla Maria en riktigt hemtrevlig liten kvarterskrog, med sin L-formade salong och bardisk av trä, som börjar strax innanför dörren. Bakom denna finns grill och ugn och på disken står salladsskålar, kaffekoppar och särskilda ställ för tallrikar, skedar och knivar. Längst fram i baren tar en ung blåögd kvinna klädd i jeans emot beställningarna, varefter hon med hjälp av en gammal kassaapparat räknar ut vad gästerna ska betala. Beställningarna överlämnar hon sedan till en medelålders man med skarpa anletsdrag som sköter köket. Mannen har grått, välskött hår som lockar sig vid tinningarna. Vem som helst kan se att han är utlänning.

Över spagettin, som är dagens rätt, häller han upp köttfärssås och lägger några salladsblad på kanten av tallriken, som han sedan sträcker fram till matgästen. Samtidigt placerar kvinnan ett litet gult smörpaket på en assiett på matgästens bricka.

För dem som har beställt en kötträtt steker mannen upp biffar, som han sedan häller en tjockflytande gul sås över. Till detta serverar han friterad potatis som han har lagt upp i en separat rund skål av metall. Vid lunchtid är detta en ganska välbesökt krog. De flesta matgästerna har förmodligen sina arbetsplatser någonstans i närheten. Hit kommer ganska alldagligt klädda unga kvinnor och män.

Just där lokalen är som bredast sitter en äldre kvinna med ryggen mot träpanelen framför köket. På bordet framför henne står en tallrik med kött på och ett glas öl. Med en öppen och klar blick betraktar hon de nya matgästerna som just kommit in genom dörren – stora kraftiga män i blåställ. Hon tuggar omsorgsfullt sin mat. Det här är inte en gammal kvinna som låtit sig skuffas undan. Nej, tvärtom, hon är en dam som vet vad hon vill och ser till att njuta av en god lunch denna första soliga dag efter en lång mörk vinter.

De storvuxna arbetarna i sina arbetskläder har nu slagit sig

ner vid ett annat bord mitt emot. Vid samma bord som kvinnan sitter en ung man med glasögon. Lite senare dyker hans flickvän upp med en tallrik i handen. Maten hon hade beställt anländer strax efter. Den äldre kvinnan tar en klunk öl till och sträcker sig fram efter sin köttbit, men hejdar sig.

"Det är vår i luften", säger hon.

Den unge mannen, som sitter lite längre bort vid bordet med plats för sex personer, ger henne en längre utläggning till svar, varpå kvinnan gör en gest med handen, som ville hon säga: "Det blir nog bra det där ska du se". Arbetarna diskuterar högljutt med varandra.

Några minuter senare skulle den blåögda kvinnan på nytt dyka upp bakom disken med två tallrikar i handen till de senast anlända matgästerna.

Kort därefter, kanske betydligt snabbare än någon kunnat ana, hade de ätit upp sin mat och skulle på nytt gå fram till disken och hälla upp en kopp kaffe åt sig, varpå de skulle lämna restaurangen.

Den gamla kvinnan, som inte längre var i arbetsför ålder, hade däremot gott om tid. Som för alla äldre som lever för sig själva, var hennes tid närmast obegränsad. Alla dessa år som passerat, vad hade de egentligen tjänat till? Så småningom skulle denna oändliga tidsrymd uppgå i ljusets fullständiga tomhet. Nu låg tiden förbunden med ljuset framför henne. I vårens bleka solljus såg hon hur människor som fortfarande bar vinterkläder promenerade där utanför i parken vid torget under träden som ännu saknade löv. Det såg ut som det alltid brukade göra under de aprilmånader hon hade upplevt livet igenom.

Av dem som satt närmast fönstret hade det unga paret nu ätit färdigt och lämnat restaurangen. Lite senare skulle även de fem unga kvinnorna och två männen som suttit vid bordet i hörnet ut mot gatan resa sig upp och gå. De var alla jeansklädda. En

mörkhårig man dök upp för att plocka ihop tallrikarna på bordet. Det var inte den gängliga mannen med de skarpa anletsdragen utifrån köket, utan en annan utlänning med lite kraftigare kroppsbyggnad. Så fort han försvunnit kom den unga blåögda kvinnan som stått bakom disken fram till borden. Hon hjälpte till med att plocka ihop resten av tallrikarna. Den äldre kvinnan, som satt framför träpanelen, såg sig omkring med sin öppna och klara blick. På bordet vid vilket det nyss suttit fullt med gäster stod nu bara en enda tallrik med orörd mat kvar.

Nu var det arbetarnas tur att bryta upp. När de kom fram till disken vände sig en av dem, en stor man med glesnat mörkblont hår, till kocken uti köket och sa med kraftfull röst:

"Tack för maten, det smakade gott."

"Tack", svarade mannen.

"Det var lika gott som vanligt."

"Det var roligt att höra."

Inte med en min avslöjade han om han trodde på det som sagts eller inte. Nu passade en annan av de storvuxna männen, som stod lite bakom de andra, på att fråga:

"Har du hört något från frugan?"

"Nej".

"Vem tar hand om ungarna?"

Mannen bakom disken hejdade sig för ett ögonblick, varpå han sa:

"Vi fick hjälp av kommunen, som skickade en flicka till oss. Men jag måste gå hem tidigt på kvällarna.

"Två barn", mumlade den andre arbetaren.

"Vi får hoppas att hon kommer tillbaka."

"Jag vet inte vad jag ska tro", svarade mannen.

* * *

På sommaren när det är vackert väder, brukar unga män i långt hår som tycker om att ta sig ett glas tillsammans med sina flickvänner, sitta vid borden som ställts ut från restaurangen. De flesta är klädda i jeanskavaj och långbyxor och dricker öl ur bastanta ölsejdlar med handtag. På lördagar och söndagar står ungdomar i kö på trottoaren utanför biografen, vid sidan av glasståndet, och väntar på att bli insläppta. Inne i lokalen kan man se ännu äldre alkoholister sitta, med rödbrusiga ansikten och rufsigt hår.

Under träden, som fortfarande saknade blad, kämpade människor som satt på parkbänkarna med att lapa i sig den annalkande vårens första solstrålar. Det brukade vara som ljuvligast mitt på dagen. Om de satt kvar en stund skulle de kunna njuta av solen ytterligare några minuter.

Inne på restaurangen hade gästerna börjat tunnas ut. Den äldre kvinnan hade tagit ytterligare en café au lait som hon nu drack utan att göra sig någon större brådska. Innan solen gått ner, skulle hon ha återvänt hem till sitt öde hem, där en oändlig tid utan slut väntade henne. För att inte tala om alla nästkommande dagar ... Just nu stod den annalkande våren på tur. Dessa oräknerliga, långa dagar utan slut ... Mannen från köket kom ut för att plocka ihop tallrikarna efter den unge mannen i glasögon och den unga kvinnan som just rest sig upp från hennes bord. Några nya matgäster syntes inte längre till.

"Det verkar som våren kommer tidigt i år", sade den äldre kvinnan.

"Mm, det verkar så", svarade mannen. Han tog tallrikarna och gick iväg för att ställa dem på bandet bakom spisen. Med en trasa började han torka av gulmetallen på ölkranarna. På dessa fanns Falcons firmamärke och huvudet av en falk.

"Ingen öl är som Falcons."

"Som en falk", tänkte den spenslige medelålders mannen.

”Det fattades bara detta … om det bara inte var så tungt att ta hand om barnen.”

Den unga blåögda kvinnan höll just på att torka av bordet under den släckta lampan framme vid fönstret. Lilla Maria är en liten men trevlig restaurang, tänkte den äldre kvinnan. Hon verkade vara den enda matgästen kvar därinne i lokalen.

Den spenslige mannen som skötte köket kom ut bakom disken och sa till den blåögda kvinnan.

”Jag tror att jag drar iväg hemåt. Jag måste se hur barnen har det.”

”Gå du”, svarade kvinnan med vänlig röst.

Han tog sin regnrock från kroken i vestibulen.

”Jag är tillbaka vid fem”, svarade han.

Inne på Lilla Maria var det grå eftermiddagsljuset redan på väg att inta lokalen.

Översättning från turkiska av Ulla Lundström

Intervju

En turkisk röst i Sveriges Radio: Gülseren Ergün-Engström

I början av 1970-talet var Gülseren Ergün en ung studentska i Ankara. Hon utbildade sig till barnpsykolog men ville hellre arbeta som journalist och började göra program för turkisk television. Sociala frågor och livet på landsbygden, där hon själv har sin rötter, intresserade henne mest.

Efter militärkuppen i Turkiet 1972 kunde hon inte fortsätta med sina samhällsreportage. Hon var politiskt obekväm och avskedades. Då bestämmer hon sig för att emigrera. Hon vill till Sverige, där hon aldrig har varit och där hon inte känner någon men där hon tror att verklig demokrati råder.

Yrkeskarriären i Sverige fick ett förlopp som den kanske också kunde ha haft i Turkiet. Med sin turkiska examen fick hon snabbt tjänst som skolpsykolog för invandrarbarn. Hon reste runt i landet och föreläste om kulturskillnader i barnuppfostran, och hon skrev tillsammans med Anna-Greta Heyman boken *Barnuppfostran och kulturmöten: Att växa upp i Turkiet och Sverige*.

Men det var med journalistik hon ville arbeta. Hon ville "nå ut till folk", skrev hon i ett brev till Sveriges Radio och erbjöd dem sina tjänster. Redan några månader senare fick hon svar; tiden var mer än väl mogen för sändningar på turkiska.

Nästan ett kvarts sekel senare träffar jag Gülseren på hennes arbetsplats, som fortfarande är Sveriges Radio. Här har hon varit ända sedan den turkiska invandrarredaktionen inrättades 1977. Det turkiskspråkiga nyhetsprogrammet *Merhaba*, där hon varit producent och gjort otaliga reportage under alla år, har hon nu lämnat för att i stället leda ett nytt program som

heter *Ring så svarar vi* och som sänds på svenska. Det nya programmet är ett bra exempel på hur utvecklingen har gått och hur villkoren och informationsbehoven har förändrats bland den grupp invånare i Sverige som man ofta har kallat invandrare, med varierande benämningar som "personer med utländsk bakgrund" och preciseringar som "andra/tredje generationens invandrare" etc.

När *Merhaba* startade, berättar Gülseren, hade vi bland våra lyssnare många lågutbildade turkiska landsortsbor som ännu inte hunnit lära sig särskilt mycket svenska och som inte heller kunde några andra språk förutom sitt turkiska modersmål. För dem hade de turkiskspråkiga sändningarna i svensk radio stor betydelse; för många var det kanske den enda källan för begriplig information om nya händelser i det land man nyss lämnat och om förhållanden i det nya land man kommit till. En omfattande och varaktig lyssnarkontakt etablerades, och programmet blev något av ett begrepp bland turkiska invandrare; *Merhaba radyosu diyor ki* ..., "Merhaba-radion säger att ...", kunde man allt emellanåt få höra.

Med tiden har den turkiska invandrargruppen blivit mer sammansatt, och nyhetsutbudet har genom nya tekniska landvinningar blivit ett helt annat. Antalet högutbildade och intellektuella har ökat bland invandrarna från Turkiet, samtidigt som en generation Sverigefödda turkar har hunnit växa upp. För dem som föredrar nyheter på turkiska snarare än svenska är det inte längre någon konst att ta in radio- och TV-program direkt från Turkiet. Å andra sidan kvarstår behovet av nyheter från det svenska samhället och utifrån svenska referensramar; rapporter om Mellanösternkrisen presenteras på ett annat sätt i svenska medier än i turkiska, säger Gülseren för att ge ett exempel. På senare år har därför också andelen svenskt material ökat i nyhetsmagasinet *Merhaba*, som nu sänds en gång i

veckan i regi av kollegerna Gönenç Ertem, Osman İkiz och Özkan Mert. Som ett komplement till detta erbjuds lyssnarna i det nya veckoprogrammet *Ring så svarar vi* i radiokanalen P6 Radio Sweden International att ställa frågor om "allt mellan himmel och jord" i det svenska samhället – utbildning, välfärd, politik, arbete, ekonomi, kultur, familjeliv m.m.

Hur känns det då för Gülseren att tala ett nytt "hemspråk" i Sveriges Radio? "En utmaning, så klart. Min direkta belöning är vetskapen att många som kanske drar sig för att ringa till andra frågeprogram i radion, för att de tror att deras svenska inte är bra nog, ändå törs ringa till mig, som också talar svenska med brytning." Det är inte bara turkiska invandrare som

Gülseren Ergün-Engström i programmet Ring så svarar vi. *Foto och collage: Birgit & Paul Schlyter.*

ringer, och frågorna kräver ofta både efterforskningar och diskussion: Vad menar vi i Sverige med "mångfald"?, Var hittar man nummer till mobiltelefoner?, Vad kommer att hända med det svenska generalkonsulatet i Istanbul? m.fl. Frågorna vidarebefordras av Gülseren till tjänstemän och yrkesutövare som förväntas kunna ge belysande svar.

Vid sidan av sitt arbete på radion har Gülseren Ergün-Engström också hunnit översätta flera böcker från svenska till turkiska. Den senaste i raden är den i det här numret av *Dragomanen* recenserade boken av Kaj Falkman, *Turkiet / Gränsfursten: Utsikt från Svenska palatset i Istanbul*. Ett sådant arbete kräver också efterforskningar, diskussion och förklaringar: Vad kan man kalla "väring" på turkiska?; historikern Halil İnalcık i Ankara bekräftar att ordet *vareg* används i turkisk historieskrivning; Hur ska den turkiske läsaren få veta vem den i texten omnämnde Gustav Vasa var?; det blir ett litet stycke svensk historia förmedlad av översättaren i fotnotsformat. Osv.

Gülseren har rotat sig i Sverige. Hennes båda barn har vuxit upp här; dottern läser medicin, medan sonen fortfarande går på gymnasiet. Någon tanke på att flytta tillbaka till Turkiet har hon ännu inte haft, även om hon vet att hon skulle få maken Göran med, ifall hon bestämde sig för att göra det. Men kontakten med det forna hemlandet är stark och självklar. Familjen har ett sommarhus på den turkiska sydkusten. Minst ett par gånger varje år reser hon till Turkiet. Ena gången är familjen med. Den andra åker hon ensam för att kunna vara sig själv helt och hållet, tala med sina vänner, slippa översätta ...: "Då känner jag mig riktigt turkisk igen. Fast som turkiska känner jag mig annars också, egentligen. Vad jag än gör i livet, kommer jag ju att förbli turk," säger hon.

Birgit N. Schlyter

Recensioner

Kaj Falkman, *Turkiet / Gränsfursten: Utsikter från Svenska palatset i Istanbul.* Atlantis, Stockholm 1999. 274 s., ill.

När man tar i en ny bok, händer det ofta att man bläddrar i den bakifrån och slutar med att titta på titelbladet. Det är egentligen ingen dum idé att göra detta med Kaj Falkmans bok och då samtidigt ögna närmare på slutkapitlet "Österns förförelse". Detta ger förklaringen till senare ledet i bokens huvudtitel med dess anknytning till Gunnar Ekelöfs diktsamling *Diwan över Fursten av Emgión*. Enligt Ekelöf var denne en gränsfurste, troligen av armenisk-kurdisk stam, som levde vid sjön Van längst bort i Turkiet vid dagens gränser mot Syrien, Irak och Iran. Ekelöf hade blivit inspirerad till sina dikter efter ett möte med det bysantinska Istanbul men också av sin intellektuella bakgrund präglad av medeltida arabisk diktning och sufisk tankevärld.

Falkmans stora intresse för skönlitteratur och estetik gör sig högst märkbart i denna bok. Hans lättsamma språkbehandling ger också en läsare ett positivt intryck av Turkiet. Det faller sig rätt naturligt att jämföra den bild av landet som Falkman förmedlar med den som Erik Cornell gav i sin bok *Turkiet på Europas tröskel* (Studentlitteratur 1997). De tjänstgjorde båda samma år, 1990–95, Cornell som ambassadör i Ankara och Falkman som generalkonsul i Istanbul. Man slås då av vilken förändring i det politiska klimatet som skedde i Turkiet under de två år som skiljer böckernas utgivningsår. Cornell ger en allvarlig och – när det gäller kurdfrågan – något pessimistisk bild, medan Falkman kan rapportera om gripandet av PKK-ledaren Öcalan i februari 1999 och den samarbetsprocess mellan de grekiska och turkiska utrikesministrarna Papandreou och Cem som påbörjats redan före jordbävningarna i Grekland och Bosporen-området sommaren 1999. Allt ter sig ljusare.

Falkmans utsiktspunkt är Palais de Suède, den byggnad som var Sveriges ambassad till 1930-talet, då beskickningen flyttade till

Ankara. Här bodde under åren 1920–30 Gustaf Wallenberg som envoyé och sedan Falkman som generalkonsul. Släktskapet dem emellan föranledde Falkman att söka bland UD:s handlingar (Riksarkivet) efter Wallenbergs rapporter till hemlandet och han fann däri "överraskande politiska analyser av Osmanska rikets upplösning, sultanens fall och den nya republikens födslovåndor". För tiden före Wallenbergs tjänstgöring hämtar Falkman material från Einar af Wirsén, militärattaché i Konstantinopel 1915–20, och från åren efter i Carl von Heidenstams och Erik Bohemans rapporter. I kapitlet om Mustafa Kemal Atatürks språkreform citerar Falkman Boheman, som hävdat att den svenska beskickningens tolk Johannes Kolmodin infört bokstaven *ö* i turkiska skriftspråket. Denna svenskchauvinistiska myt avlivas dock av Carl Gustaf Kolmodin (via Gunnar Jarring) i boken *Johannes Kolmodin i brev och skrifter* (Vitterhetsakademien 1999).

Genom att Falkman i så stor utsträckning utgår från ögonvittnesrapporter, vilka han sedan vidareutvecklar, får hans bok en personlig, nära karaktär. En kapitelrubrik som "Sällskaplig samvaro med Mustafa Kemal" blir då helt naturlig. Men han ger också seriösa uppgifter om exempelvis Lausannefredens betydelse för Sverige, då Ryssland gavs utfartsväg genom sunden till Medelhavet och det ryska trycket mot Östersjöprovinserna (åtminstone tillfälligtvis) lättade.

Det är ändå typiskt för denna bok, att Falkman besöker östra Turkiet i den kurdiske författaren Yaşar Kemals sällskap och därigenom söker sätta sig in i kurdfrågan. Han nalkas gärna problemen eller ämnena från en personlig vinkling, ofta litterär. Två kapitel ägnas också författarna Yaşar Kemal och Orhan Pamuk.

Boken har fått en behaglig formgivning av Christer Jonsson med en omslagsbild, som visar utsikten mot Topkapı från taket på Palais de Suède, så som ministern Carl Gustaf Löwenhielm såg den ca 1825 och som Falkman till en viss grad också kunde se den. Bilden bidrar till det lättlästa, men ändå seriösa, intryck man får av boken. Man saknar dock ett personregister.

Ulla Ehrensvärd

Rohat Alakom, *Svensk-kurdiska kontakter under tusen år*. APEC Förlag, Spånga 2000. 265 s., ill.

I svensk jord, främst på Gotland, har 83 000 arabiska mynt grävts fram. Dessa mynt – jämte runstenarnas inskrifter – brukar framhållas som bevis för nordbornas livliga kontakter med Orienten under vikingatid (800–1050). När en engagerad kurd som Rohat Alakom börjar studera mynten, träder ett lokalt mönster fram. Ett 100-tal av dem blir kurdiska, präglade i städer som Ardabil och Berda'a eller under Marwaniddynastin på 900/1000-talet. Vi förflyttas då till området mellan Diyarbekir och Kaspiska havets väst- och sydkuster, till trakter som utan fasta gränser kallas Kurdistan.

Utifrån dessa mynt spinner Alakom vidare på tråden om de svensk-kurdiska kontakterna. Man skulle nästan vilja säga, att han har "dammsugit" svenska källor för att finna allt som kan tyda på svenskars kontakter med kurder. Därvid har naturligtvis en arkeolog som T.J. Arne och orientalister som C.J. Tornberg och K.V. Zetterstéen varit goda utgångspunkter. Speciellt gläder det mig att Uppsalageografen John Frödins insatser framhävs. Han företog under 1930-talet länge förberedda resor i de sydöstra delarna av Turkiet och blev en av sin tids kurdkännare. Frödins kvarlåtenskap på geografiska institutionen i Uppsala skulle vara värd ett närmare studium.

Om halva boken kan sägas vara väl sammanställda läsefrukter, bidrar Alakom med egna rön i två avsnitt, nämligen "Svenska missionärer bland kurder" och "Cherif Pascha i Stockholm".

Alakom påpekar att "nästan alla svenska missionärer betonat avsaknaden av direkt missionsverksamhet bland kurder". Trots detta kan han visa att sådan pågick under åren 1887 till 1952 i Kaukasusområdet, Persien, Turkiet och Irak. Missionärerna kom att särskilt ägna sig åt undervisning och upprättande av barnhem. Bland pionjärerna nämns Nils Fredrik Höijer, som lärde sig att tala kurdiska, och Maria Anholm, som efter sitt första besök i Tbilisi 1893 ägnade ett halvsekel åt mission bland jesidkurderna. En okunnig svensk skulle ha önskat att Alakom närmare presenterat jesiderna (yaziderna) och

deras tro på änglar och själavandring, eftersom vi i allmänhet räknar kurderna som muslimer. Men på de 58 sidor som han ägnar missionsverksamheten får läsaren en intressant inblick i svenskars fördomar, kurdisk nationalism och svårigheterna att kombinera mission och politik i praktiken.

Alakom relaterar konflikterna med turkar och armenier mycket hovsamt och neutralt. Han återger det som rapporterades i svensk press om kurdiska uppror och särskilt Mosulfrågan 1925 men slutar med att upproret 1930 bara fick korta notiser.

Gladare notiser har Alakom funnit i svensk press mellan åren 1898 och 1908, då den populäre ambassadören Cherif Pascha tjänstgjorde i Stockholm. Denne tvingades att avgå från sin post 1908, då han engagerat sig i ungturkarnas kamp mot sultan Abdulhamid II. Men snart kom han i opposition till ungturkarna och blev i stället kurdernas språkrör och deras representant vid fredskonferensen i Sèvres 1919. När fredsfördraget underskrevs i augusti 1920, innehöll artiklarna 62–64 en begränsad autonomi för kurderna och även möjlighet för dem att bilda en självständig stat, "om Nationernas Förbund ansåg att kurderna var kapabla till självständighet". Men kurdernas rättigheter förkastades av Turkiet och de "lämnades än en gång åt sitt öde", som Alakom skriver. Eftersom hans historik bara går fram till 1950-talet, kommer han överhuvudtaget inte in på de senaste decenniernas konflikter.

Cherif Pascha hade funnit Sverige vara en idealstat bland de länder han kände till. Han uppskattade att ha fått deltaga bl.a. i Oscar II:s jaktlag; manövrer hörde mer till de diplomatiska turerna. På ett par sidor berättar Alakom om sitt sökande efter en målning som visar Oscar II och Cherif Pascha vid en manöver och hur han så småningom hamnade hos Istanbulinstitutets "fadder", ambassadör Adolf Croneborgs stärbhus. Detta är bara ett prov på Alakoms idoghet att söka och även finna kontakterna mellan svenskar och kurder. Hans bok slutar med en fyllig litteraturförteckning och noggrann notapparat.

Detta är Alakoms första verk skrivet direkt på svenska, vilket är

högst beundransvärt av den som för 17 år sedan måste lära sig ett helt nytt språk. Kanske man ändå skulle ha velat se en viss justering av språket, men boken är anmärkningsvärt felfri. Det rör sig om petitesser, när jag påpekar att läkaren Johan Hedenborg befann sig i Konstantinopel 1825–1832, att C.J.L. Almqvist skrev *songes* och hette Jonas, inte Johan, och att den norske numismatikern heter Kolbjørn Skaare.

Ulla Ehrensvärd

Yaşar Kemal, ***Hittebarnet***, Originalets titel: Yağmurcuk kuşu. Kimsecik I. Övers. via eng. av Tora Palm. Ordfront förlag, Stockholm 1999. 401 sid.

I den här romanen möter vi Yaşar Kemal i hans klassiska skepnad – en omfattande episk berättelse som utspelar sig på Çukurovaslätten i sydöstra Turkiet. Författaren skildrar suggestivt den mardrömslika situationen för desperata människor på flykt. En kurdisk familj av aristokratisk börd tvingas fly för sina liv från Vansjön till Çukurova, när första världskriget bryter ut och för med sig epidemier, svält och död. Familjen genomgår många svårigheter, innan den i sitt nya hem åter uppnår välstånd och en respekterad ställning. Där föder familjefadern Ismail Agas hustru sitt efterlängtade barn, sonen Mustafa. Sedan tidigare har de adoptivsonen Salman, som de hittade halvdöd under sin långa vandring. Skildringen av rivaliteten mellan de två sönerna upptar en stor del av romanen och läsaren förbereder sig efter några hundra sidor på en upplösning à la Kain och Abel. Men så blir det inte. Plötsligt dyker det upp en kvinna (som dock funnits där utan att bli nämnd i romanen ända sedan familjen bosatte sig i byn och som varit förälskad i Ismail Aga). På grund av henne blir Salman och hans far rivaler och hela historien slutar tragiskt men på ett helt annat sätt än väntat. Det är en upplösning som känns konstruerad och ologisk, som om författaren till slut inte riktigt visste hur han

skulle kunna sätta punkt för sin berättelse.

Det som främst gjort Yaşar Kemals böcker omtyckta är hans förmåga att skildra miljöer så måleriskt, att läsaren kan se dem framför sig. Det gäller i högsta grad hans vackra naturskildringar, som är helt enastående inom turkisk litterär tradition. Yaşar Kemal skulle kunna karakteriseras som nationalromantiker; för honom är svunna miljöer, de gamla ledande släkternas hederskodex och traditioner förankrade i nomadliv något som han ser tillbaka på med nostalgi. Samtidigt vittnar hans böcker tydligt om ett socialt engagemang. Yaşar Kemal är en av de sista episka författarna i ordets fulla bemärkelse; han följer en huvudlinje och flätar där in till synes självständiga sidoteman vilka slutligen alla binds ihop till ett sammanhang. Hans värld är en männens och pojkarnas värld. I romanen *Hittebarnet* möter vi några av författarens typiska gestalter, till exempel, rövaren som hämnas på en rik man efter det att denne har bestulit honom, familjefadern Ismail Aga – en typisk företrädare för de genuint ädla stamaristokraterna av gammalt snitt som inte tvekar att ge bort hela sin förmögenhet för att hjälpa de nödställda – och hans son Mustafa, i vars lekar byn och dess omgivningar blir till en magisk sagovärld. För att teckna en trovärdig bild av Salmans mörka gestalt saknar dock Yaşar Kemal tillräcklig förmåga till psykologisk inlevelse.

Yaşar Kemal är en erfaren berättare. Vid sidan av alla de folkloristiska detaljerna som han infogar, kan han också till fulländning skildra hur vardagligt byskvaller steg för steg förvandlas till en myt som till slut inte alls är förankrad i verkligheten och – som i denna roman – på ett tragiskt sätt kan drabba de människor som från början varit föremål för skvallret.

Hittebarnet är författarens artonde bok publicerad på svenska. Bara detta faktum visar att Yaşar Kemal sedan länge fått en plats bland de svenska läsarnas favoritförfattare.

Jitka Zamrazilová-Jakmyr

Erland Lagerlöf, ***Gotland och Bysans: Bysantinskt inflytande på den gotländska kyrkokonsten under medeltiden***, Ödins förlag, Visby 1999. 205 sid., 132 fig., delvis i färg.

Författaren, docent i konsthistoria, är en välrenommerad Gotlandskännare. Han har i 40 år medverkat i det av Riksantikvarieämbetet utgivna verket *Sveriges kyrkor* och har där gett ut ett tjugotal volymer om gotländska kyrkor. Han har dessutom författat flera andra böcker om gotländsk kyrkokonst. I föreliggande arbete uppmärksammar han efter omsorgsfulla studier det bysantinska inflytandet.

Det är i och för sig välkänt att det bysantinska riket med dess högtstående kultur kom att få stor betydelse för den västerländska romanska konsten. Bysantinskt inflytande förmedlades till Norden främst via Italien–Frankrike–Tyskland. Till Gotland kom den bysansinfluerade konsten sannolikt österifrån, närmast från Ryssland. De aktuella monumenten diskuteras i bokens första del. I fem kyrkor, bl.a. Garde och Källunge, finns rester av stora målningssviter daterade till 1100-talet, vilka utförts av bysantinskt skolade mästare. Ytterligare vittnesbörd om det bysantinska inflytandet finns i rester av de stavkyrkor som föregick stenkyrkorna. I Dalhem, Eke och Sundre bevaras fragment av bysantinskt influerade målningar. De har tidigare daterats till 1200-talets början men kan enligt författaren nu hänföras till början av 1100-talet. Därmed blir de också intressanta för den kristna missionens historia i Sverige. Arkeologiska fynd från 1100-talet skulle kunna tyda på att delar av Gotland – Sudret – blev kristnade under inflytande österifrån. Ett inledande kapitel resonerar kring dessa frågor och diskuterar den bysantinska (oegentligt kallad den "grekisk-ortodoxa") kyrkans eventuella inflytande på ön under 1000-talet och 1100-talets början.

Vi är många som hört namnet *Byzantios*: så kallas en stenmästare som att döma av hans många dopfuntar och en stor reliefsvit i Vänge kyrka torde ha kommit från Ryssland. Författaren behandlar utförligt hans arbeten i två särskilda avsnitt.

I bokens andra del redovisas glasmålningar och väggmålningar där

bysantinskt inflytande kan spåras i enskilda detaljer. Här är det dock endast fråga om ett indirekt inflytande via den nordvästeuropeiska tradition som monumenten hör hemma i. I del 3 presenterar författaren avslutningsvis en katalog över samtliga gotländska monument som boken avhandlar.

Boken är ypperligt illustrerad med bilder i såväl svartvitt som färg. Notapparat och litteraturförteckning är noggrant genomförda, men önskvärt för en bok som denna vore också ett index. Boken borde vidare översättas till tyska och engelska för att spridas till ett större språkområde än det svenska.

Gunilla Åkerström-Hougen

Karin Hult (red.) ***Inga helgon precis ... Politik, erotik och filosofi i Bysans. Sex föreläsningar vid Göteborgs universitet.*** Runica et Mediævalia, Opuscula 5, Stockholm 1999. 85 sid., ill., delvis i färg.

Under sin tragiskt korta tid som professor i grekiska vid Göteborgs universitet lyckades dansken Ole L. Smith inspirera en rad doktorander och forskare vid sin institution att ta sig an bysantinska ämnen. En av dem är Karin Hult, som nu ansvarar för den tyngsta posten i det bysantinologiska arvet efter Smith: utgivningen av 1300-talsförfattaren Theodoros Metochites' viktigaste arbete, en essäsamling som på grekiska heter *Semeioseis gnomikai* (se om detta hennes egen artikel i *Dragomanen* 3/99). I föreliggande tunna men prydliga volym har hon samlat bidrag av några av de andra Göteborgsbysantinologerna. Ämnena skiftar, men gemensamt för alla är att de inte befattar sig med den dominerande del av bysantinarnas litteratur- och kulturproduktion som har ett teologiskt eller religiöst innehåll.

Boken inleds med två korta bidrag av Daniel Gustafson: "Krönikegenrens utveckling i 900-talets Bysans" samt "Politisk propaganda i den bysantinska krönikan". Det första har ett intressant ämne, som kanske inte kommer riktigt till sin rätt på det knappa utrymmet här.

Gustafson ger en koncentrerad överblick över den bysantinska historieskrivningens historia, med de två grenarna "krönika" (kristen världskrönika) respektive "historia" (historieskrivning i den klassiska grekiska traditionens mening). De var från början två helt skilda genrer, olika till både form och innehåll, men gränserna kom så småningom att suddas ut. Själva ämnet för Gustafsons andra artikel – som anknyter till hans kommande doktorsavhandling – är på sitt sätt ett symptom på denna utveckling: politisk propaganda och politisk tendens hörde från början hemma i den klassiskt orienterade historieskrivningen snarare än i den mer anonyma och kompilatoriska krönikan. Här exemplifieras detta drag av den s.k. Logothet-krönikan från 900-talet (som f.ö. är på väg att ges ut i en ny edition av en annan Göteborgsfilolog, Staffan Wahlgren).

Nästa bidrag är signerat av Ingela Nilsson och har titeln "Mimesis och mixis: Intertextualitet och genreblandning i 1100-talets bysantinska litteratur". Författaren arbetar med en doktorsavhandling om Eustathios Makrembolites' roman *Hysmine och Hysminias*. Hon har därmed tagit sig an en genre och en text som länge hörde till de mest föraktade i den bysantinska litteraturen (och det vill inte säga så lite). Här ger hon några väl valda exempel på texter från den många gånger raffinerade litterära miljö i vilken Makrembolites' roman kom till. Det har sagts att om någon period i Bysans' kulturella historia förtjänar att kallas renässans, så är det just 1100-talet. Bl.a. är det nu som människan, individen, den litterära personligheten på allvar börjar göra anspråk på utrymme. En nutida läsare känner sig därför lättare hemma i denna periods bysantinska litteratur än i de tidigare epokernas. De bysantinska författarna också vid denna tid arbetade utifrån traditionen, den antika eller den bysantinska, men de behandlade det traderade materialet på ett nytt sätt. De visar, menar Ingela Nilsson, att kreativt litterärt skapande inte behöver förutsätta innovation i vår mening.

En tvådelad artikel av Gunilla Åkerström-Hougen och Ingela Nilsson, "'Då du betraktar dessa män är det hela året du ser.' Bysantinska kalendrar i ord och bild", presenterar ett gemensamt projekt.

Deras idé är att samla bysantinska bilder – mosaiker, fresker, handskriftsilluminationer – och texter med framställningar av tidens gång, oftast med anknytning till årets tolv månader i en publikation. För Gunilla Åkerström-Hougens del betyder det att återvända till ett tema som hennes doktorsavhandling från 1974 rörde sig kring. För Ingela Nilsson anknyter ämnet till hennes kommande avhandling; Makrembolites' roman innehåller nämligen en beskrivning (*ekfras*) av sådana bilder. Med något undantag är materialet publicerat tidigare, fast splittrat och delvis svårtillgängligt, och projektet syftar i första hand till att sammanställa och presentera det. Men förhoppningsvis kommer författarna också att ta ställning till några av de frågor som materialet ger upphov till. Ett exempel: en stor del av de aktuella texterna (kanske alla?) tycks beskriva målade bildframställningar, eller utge sig för att göra det. Rör vi oss alltså i en autonom bildvärld i motsats till situationen i den dominerande delen av den bysantinska bildkonsten, den religiösa, där ikonografin är baserad på texter?

Volymen avslutas med två välskrivna bidrag av filologen Börje Bydén. Det första, "'A Cool Dry Place': Filosofin i Bysans", ger en kortfattad men instruktiv introduktion till sitt ämne. Ur ett annat perspektiv än det västeuropeiska, menar Bydén, skulle åtminstone delar av den bysantinska filosofiska litteraturen förtjäna mycket större uppmärksamhet än den oftast får. Han påpekar att t.o.m. den omfångsrika kommentarlitteraturen, som brukar betraktas som tråkig och föga originell, innehåller "ett formidabelt spektrum av personligt färgade och skarpsinniga tankar", ofta med mycket lös anknytning till den kommenterade texten. Och bland författarna till andra typer av filosofisk litteratur hittar man några av de mest utpräglade personligheterna i den bysantinska litteraturen överhuvudtaget.

Börje Bydéns andra bidrag, "En tänkare vid statsrodret. Kring Metochitesprojektet vid Göteborgs universitet", orienterar om det utgivningsprojekt som jag nämnde inledningsvis. Artikeln behandlar Metochites själv, projektet i Göteborg, frågor om texteditionen, samt Metochites' plats i den bysantinska filosofin. Bydén har själv en vik-

tig del i projektet; hans snart avslutade doktorsavhandling kommer att ge ett bidrag inte till själva texteditionen men väl till kännedomen om Metochites' filosofi och den senbysantinska filosofi-, idé- och vetenskapshistorien mer allmänt. Här får vi en utmärkt introduktion både till projektet och till Bydéns egen del i det, och samtidigt får hela boken en välformulerad avslutning.

Jan Olof Rosenqvist

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul

Institutets organisation

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul upprättades 1962. Det har till ändamål att främja svensk, företrädesvis humanistisk forskning rörande Främre Orienten, huvudsakligen Turkiet. Istanbulinstitutet är en ideell förening och leds av en styrelse med säte i Stockholm. Dess vetenskapliga verksamhet administreras av en föreståndare stationerad i Istanbul. Ett forskarkollegium med valda medlemmar och egen styrelse finns knutet till institutet.

Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner, en stödorganisation till institutet, bildades 1988. Den arrangerar egna kulturprogram.

Istanbulinstitutet utdelar stipendier för kortare forskningsuppehåll i Turkiet och Främre Orienten och ett större ettårigt stipendium för egna studier och assistentarbete vid institutets forskningsbas i Istanbul. Rum för forskningsvistelser kan hyras i institutets hus i Istanbul.

Information om stipendier, bokning av rum i Istanbul samt medlemskap i institutets forskarkollegium och vänförening tillhandahålles av Istanbulinstitutets kansli i Stockholm.

Forskningsbas i Turkiet: c/o Consulat général de Suède,
P.K. 125, Beyoğlu, TR 80072 İstanbul.
Gatuadress: Palais de Suède, İstiklâl Caddesi 497, İstanbul.
Tel.: 0090-212-252 41 19. Fax: 0090-212-249 79 67.
E-post: sri@kilim.com.tr
Hemsida: www.sri.org.tr
Föreståndare: Professor Elisabeth Özdalga.
E-post: ozdalga@superonline.com

Kansli i Sverige: Kansliet för de Svenska Instituten i Rom, Athen och Istanbul, Kaptensgatan 12, 2 tr., 114 57 Stockholm.
Tel.: 08-662 75 70. Fax: 08-665 31 33.
Kanslist: Lilian Hedman-Björling.
Sekreterare: Professor Jan Olof Rosenqvist, Institutionen för klassiska språk, Uppsala universitet, Box 527, 751 20 Uppsala.
Tel. och fax: 018-471 14 24.
E-post: jan_olof.rosenqvist@klassiska.uu.se

Istanbulinstitutets styrelse efter årsmöte 3 april 2000

(Posten som v. ordf. tills vidare vakant)

Ambassadör Henrik Amnéus, *skattm.*
Fil.dr Peter Liljenstolpe
F.d. europaparlamentarikern Maj-Lis Lööw, *ordf.*
Docent Catharina Raudvere
Professor Jan Retsö
Professor Jan Olof Rosenqvist, *sekr.*
Docent Birgit N. Schlyter, *red.*
Departementsrådet Greger Widgren
Docent Karin Ådahl

Revisorer
Aukt. revisor Bo Lindén
Departementssekr. Susanne Moberg
Professor Carl Nylander

Revisorssuppleanter
Departementssekr. Mattias Jarl
Godk. revisor Lars Ljungh
Bibl.rådet Folke Sandgren

Hedersledamot
Ambassadör, professor Gunnar Jarring

Istanbulinstitutets årsberättelse 1999

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul är en ideell förening. Institutets ändamål är att främja svensk forskning, främst humanistisk, i Turkiet och Främre Orienten.

Styrelsen har under verksamhetsperioden bestått av följande ledamöter: EU-parlamentarikern Maj-Lis Lööw, ordf., professor Pontus Hellström, vice ordf., docent Karin Ådahl, sekr., Rütger Croneborg, skattmästare, vid årsmötet efterträdd av ambassadör Henrik Amnéus, professor Jan Hjärpe, ambassadör Jan Nordlander, efterträdd vid årsmötet av departementsrådet Greger Widgren, professor Jan Retsö, professor Jan Olof Rosenqvist och docent Birgit N. Schlyter.

Styrelsen kan till sig adjungera företrädare för samarbetsnämnder och doktorander.

Revisorer är Bo Lindén, Susanne Moberg och Carl Nylander med suppleanterna Lars Ljungh, Peter Johansson, fr.o.m. 23 december efterträdd av Mattias Jarl, och Folke Sandgren.

Styrelsens arbetsutskott har utgjorts av Maj-Lis Lööw, Pontus Hellström, Karin Ådahl och Rütger Croneborg/Henrik Amnéus.

I publikationsutskottet ingår Jan Olof Rosenqvist och Birgit N. Schlyter. Den senare är även redaktör för institutets årsskriftsserie *Dragomanen*, som utges i samverkan mellan forskningsinstitutet och dess vänförening.

Institutets ledamot i Labraundakommittén är Pontus Hellström.

Valberedningen utgörs av professor Bo Utas och departementsrådet Greger Widgren.

Föreståndare för verksamheten i Istanbul var fram till 30 juni docent Bengt Knutsson, då tjänsten tillträddes av professor Elisabeth Özdalga. Vid institutet tjänstgör därutöver en

lokalanställd sekreterare på heltid. Vid det för Medelhavsinstituten gemensamma kansliet i Stockholm tjänstgör på deltid en av forskningsinstitutet anställd kanslist.

Styrelsen har under 1999 hållit ordinarie årsmöte den 22 april. Lokaler hade upplåtits i Riksdagen.

Vid årsmötet berättade professor Tord Olsson om verksamheten inom projektet *Kulturell kontinuitet i östra Medelhavsområdet*. Föreståndaren Bengt Knutsson avslutade årsmötet med en presentation i tal och bild av färdigställandet av det nya auditoriet och informerade om årets verksamhet.

Styrelsen har vidare under 1999 hållit styrelsemöten den 22 januari, 25 februari, 22 april, 23 september och den 6 december. Arbetsutskottet har haft 5 sammanträden.

Forskarkollegiet bestod vid verksamhetsårets utgång av 63 ledamöter samt en hedersledamot. Fem nya ledamöter invaldes vid årsmötet: fil. kand. Marianne Aringberg-Laanatza, docent Inga Brandell, fil. kand. Hedvig von Ehrenheim, docent Anders Hammarlund och docent Sune Persson.

Forskarkollegiets höstmöte ägde rum i Medelhavsmuseet den 6 december.

Vid höstmötet presenterade Sigrid Falkman sin man ambassadör Kaj Falkmans nyutkomna bok *Turkiet / Gränsfursten*. Kvällen avslutades med ett samkväm tillsammans med institutets vänförening.

Till innehavare av stora stipendiet à 40.000 kr för höstterminen 1999 utsågs den 22 april fil. kand. Peter Jackson, Teologiska institutionen, Uppsala universitet. Till innehavare av stora stipendiet för vårterminen 2000 utsågs vid styrelsemötet den 6 december fil. kand. Simon Malmberg, Institutionen för antikens kultur och samhällsliv, Uppsala.

Det mindre stipendiet à 12.000 kr tilldelades för vårterminen 1999 Henrik Boman, Institutionen för antikens kultur och sam-

hällsliv, Göteborgs universitet, och för höstterminen 2000 fil. kand. Sait Yıldız, Institutionen för afro-asiatiska språk, Uppsala universitet. Kerstin Arup, Lunds universitet, tilldelades ett resestipendium om 6 000 kr.

Projektet *Kulturell kontinuitet i östra Medelhavsområdet*, under ledning av professor Tord Olsson, Lund, avslutades i juni 1999. Inom ramen för projektet hölls i november ett välbesökt *Bagdad Café* i Medelhavsmuseet med ett samtal om sufismen mellan Tord Olsson och en inbjuden sufimästare från Istanbul.

Styrelsemötet den 23 september hölls i Eskilstuna stadshus, på inbjudan av Eskilstuna kommun. Efter styrelsemötet gjorde styrelsen ett besök på Biby gård, inbjudna av ryttmästare och fru Fredrik von Celsing, för att se den turkiska samlingen.

Den 19 oktober hölls årets Jarringföreläsning i Kungliga bibliotekets hörsal följd av ett mindre samkväm. Inbjuden föreläsare var professor Staffan Rosén, Stockholms universitet, som talade under titeln *Kring manuskriptfynden i Taklamakan-öknen*.

I november hölls vid institutet en nordisk bysantinologisk konferens med titeln *Isolering och interaktion i senbysantinsk kultur*, med 14 deltagare, under ledning av professor Jan Olof Rosenqvist.

Året har i övrigt i hög grad präglats av färdigställandet av det nya auditoriet på institutets inre gård. Efter ritningar av arkitekten Chet Kanra genomfördes tillbyggnaden med en hörsal om ca 90 m^2 med plats för 60 personer, inbyggd mellan husets fasad mot gården och den i rummet bevarade muren mot grannfastigheterna. På taket över auditoriet kunde skapas en uteplats, som nås från kanslilokalerna. Ansvariga för auditoriebygget har varit Fastighetsverket, som för byggnationen anlitade entrepenören O. Herman Wöbler, Ankara.

En generös donation från Knut och Alice Wallenbergs stiftelse har möjliggjort tillbyggnaden av auditoriet. En ny inredning bestående av möbler från Gärsnäs och teknisk utrustning har kunnat anskaffas med hjälp av donationer från ABB, Alarko, Ericsson, Schenken Arras och Tetra Pak. Under hösten kommer inredningen att kompletteras med en konstnärlig utsmyckning, två vaser av Elisabeth Svensson och en relief av Astrid Rietz, utvalda av Statens konstråd tillsammans med styrelseledamoten Jan Nordlander.

Auditoriet invigdes den 5 juni av statssekreterare Agneta Bladh i närvaro av styrelsen och en stor skara inbjudna och fick då namnet Andrénauditoriet, med ett varmt tack till institutets förre styrelseordförande professor Carl-Gustaf Andrén för hans insatser för institutet och för auditoriets tillkomst.

Till invigningen färdigställde Ulla Ehrensvärd en reviderad utgåva av skriften *"Dragomanhuset" och Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul.*

Forskningsinstitutes lokaler har även under 1999, liksom tidigare år, varit centrum för svenska forskares verksamhet i Turkiet med längre och kortare forskarvistelser, seminarier och konferenser. Institutet utgör en ovärderlig replipunkt i Främre Orienten och kan genom sitt breda ansvarsområde erbjuda rika möjligheter för forskning, främst i Istanbul, men även ge yngre forskare erfarenheter av och kunskaper om Främre Orienten och det vida forskningsfält som där erbjuds.

Förvaltningsberättelsen för 1999 kan rekvireras från institutets kansli.

Stockholm i februari 2000
För styrelsen för Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul

Maj-Lis Lööw *Karin Ådahl* *Rütger Croneborg*

Föreståndarens i Istanbul verksamhetsberättelse för perioden januari–juni 1999*

Institutets personal och stipendiater

Föreståndare: Doc. Bengt Knutsson, Lund.
Projektledare, *Kulturell kontinuitet i östra Medelhavsområdet* (t.o.m. den 30 juni 1999): Prof. Tord Olsson, Lund.
Sekreterare: Cand. mag. Sidsel Braaten (tjl).
Tf. sekreterare: Förskolepedagog Kari Çağatay, Istanbul.
Lokalvårdare: Fru Ayten Yaver.
Det mindre stipendiet: Docent Ewa Balicka-Witakowska, Uppsala och fil. kand. Henrik Boman, Göteborg.

Invigningen av Andrénauditoriet

De sex första månaderna av 1999 gick helt i det i augusti 1998 påbörjade auditoriebyggets tecken. Alla ansträngningar inriktades på att färdigställa själva byggnaden, fastställa inredningsbehov, beställa möbler och utrustning, ordna fraktning från Sverige till Turkiet, planera invigning, kontakta personer och grupper, utarbeta program och trycka samt skicka inbjudningar. Begränsad tidsplan förutsatte nära samarbete mellan institutspersonalen i Istanbul och styrelsen i Sverige. Som redan noterats i verksamhetsberättelsen för 1998, kom generalkonsul Sture Theolin att spela en viktig roll i sökandet efter sponsorer till auditorieutrustningen.

* Intresserade kan till självkostnadspris rekvirera föreståndarens rapport i oförkortat skick från Istanbulinstitutets kansli i Stockholm.

Auditorieinvigningen hade bestämts till den 5 juni kl. 15.00. En stor delegation kom från Sverige. Den leddes av statssekreteraren vid Utbildningsdepartementet Agneta Bladh med make Leif Andersson. Den nuvarande institutsstyrelsen representerades av ordförande Maj-Lis Lööw, sekreterare Karin Ådahl, skattmästare Henrik Amnéus med fru Anne-Charlotte, samt ledamöterna Jan Retsö, Jan Olof Rosenqvist och Birgit Schlyter. Tidigare styrelsemedlemmar var f.d. ordföranden Carl-Gustaf Andrén med fru Karin, f.d. skattmästaren Rütger Croneborg med fru Inger Jägerhorn, samt förra ledamöterna Johan Mårtelius med fru Elisabeth Lillman, Lennart Rydén, Ulla Ehrensvärd och Greger Widgren. I delegationen fanns också SFII:s föreståndare 1987–1990 Paavo Roos, sekreteraren i Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner Carl-Gustaf Styrenius, ambassadör Lars Lönnback med fru Birgitta, chefsbibliotekarien vid Kungliga biblioteket Folke Sandgren, samt föreståndarens fru Birgitta Knutsson. Svenska institutet i Aten representerades av dess föreståndare Berit Wells. Sist, men inte minst, skall nämnas auditoriets arkitekt Chet Kanra och dess fysiska verkställare, Statens Fastighetsverk, representerat av Bengt Krantz och Ferenc Paulik.

Lördagen den 5 juni 1999 inleddes med åska och störtregn, just den väderlekstyp som *inte* fick råda vid auditorieinvigningen. Men som genom ett trollslag skingrades regnmolnen; solen tittade fram, himlen blev klarblå.

Två mässingsskyltar var uppsatta, en vid ingången till auditoriet, en inuti själva salen. Den första med texten *The Andrén Auditorium* vill markera den roll som SFII:s förre ordförande professor Carl-Gustaf Andrén spelat för tillkomsten av auditoriet. Den andra skylten apostroferar samtliga bidragsgivare: först huvuddonatorn Knut och Alice Wallenbergs stiftelse, därefter ABB, Alarko, Ericsson, Schenker Arkas och Tetra Pak.

Gästerna – svenskar, turkar och representanter för Istanbuls internationella samhälle – möttes av en förföriskt vacker sal, där vita väggar och ljusgrått marmorgolv kontrasterar mot en dovare färgton i den partiellt bevarade yttermuren. Ett tegellägg i muren tas upp av den roströda klädseln på de elegant formgivna stolarna från Gärsnäs. Det är samma färg som föreståndaren gett namnet "bysantinskt tegel".

Andrénauditoriet är beräknat för 60 personer; de medverkande och gästerna vid invigningen räknade ett 80-tal. Tack vare effektiva ventilations- och luftkonditioneringsaggregat kunde likväl programmet genomföras problemfritt.

Ceremonin leddes, med värdighet och grace, av Maj-Lis Lööw, ordförande i SFII:s styrelse. I sitt välkomsttal tackade hon sponsorer och alla dem som på ett eller annat sätt bidragit till auditoriets tillkomst. Därpå följde en rad talare, vilka, var och en, gav synpunkter på auditoriets betydelse för de svensk-turkiska relationerna: professor Carl-Gustaf Andrén, H.E. ambassadör Henrik Liljegren, generalkonsul Sture Theolin, İbrahim Barbaros, Utbildningsdepartementet i Ankara, och SFII:s föreståndare. Den sistnämnde hade av styrelsen ombetts ge en miniföreläsning. Den bar titeln "Charles XII – Demirbaş Şarl – and the Swedish Research Institute in Istanbul".

Professor Ulla Ehrensvärd påminde de närvarande om den roll ambassadör Adolf Croneborg spelat för SFII:s tillkomst. Hon överräckte också en penninggåva för institutets förskönning. Givare var Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner. Grundplåten utgjordes av en donation från Adolf Croneborgs stärbhus.

Statssekreterare Agneta Bladh gav uttryck för den svenska regeringens intresse för SFII och överlämnade, som syn för sägen, en furstlig gåva från Utbildningsdepartementet: 250 000 svenska kronor. Överraskning och förtjusning. Som ceremo-

nins höjdpunkt förklarade hon Andrénauditoriet invigt.

Efter mottagning i trädgården avslutades auditorieinvigningen med en spektakulär Mehterkonsert framför Svenska Palatset. Trettio musikanter, janitsjarutstyrsel i rött, pukor och trumpeter, pompa och ståt – sjuttonhundratal och nittonhundratal förenade till ett.

På kvällen gavs middag i auditoriet, en perfekt hörsal förvandlad till inbjudande matsal. På runda bord och vita dukar stod ljusförsedda kandelabrar, i auditoriets nischer färgsprakande blomsteruppsättningar. Menyn var osmanskinspirerad; stämningen befriad, hjärtlig. En överrumplad föreståndare avtackades av Maj-Lis Lööw; lovorden gjorde honom förlägen. Spontant och oövat fick han svara. Sammanfattande sina sex år och åtta månader i Istanbul tackade han alla och envar som underlättat hans arbete. Detta gällde i synnerhet institutsstyrelsens förre och nuvarande ordförande, Carl-Gustaf Andrén respektive Maj-Lis Lööw. Ursprungligen kallad av Carl-Gustaf Andrén hade han sett uppgiften som ett hedersuppdrag. Beundran och respekt för de båda cheferna samt den uppskattning han känt från deras sida hade, slutade föreståndaren, gjort det lätt att under långa konstruktionsarbeten i Dragomanhuset "stå i rök och damm".

Allt som allt var lördagen den 5 juni 1999 en dag att minnas. Den känslan tolkades i en inpirerad artikel i *Dagens Nyheter* onsdagen den 9 juni. Titeln var "Svenskt Institut i osmanskt rosa", författare var Inger Jägerhorn. (Bilder från invigningen återfinns i *Dragomanen* 3/99, ss. 12–15; *red. anm.*)

Föreståndaren

Föreståndarens huvuduppgift under våren 1999 var entreprenörens. En uppfattning om vad han i övrigt sysslat med fram-

går under *Kalendarium* och andra rubriker i verksamhetsberättelsen.

Projektledaren

Med en officiell föreläsning den 7 juni markerade professor Tord Olsson slutpunkten på sitt tvååriga forskningsprojekt *Kulturell kontinuitet i östra Medelhavsområdet.* Föreläsningen hölls i det två dagar innan invigda auditoriet och bar den mystifierande titeln "The seductive past, seduction by the past." Åhörarna – svenskar och Istanbulbor – fångades av såväl innehåll som form.

Korttidsstipendiater

Konsthistorikern docent *Ewa Balicka-Witakowska,* Institutionen för klassiska språk, Avdelningen för bysantinologi, Uppsala universitet, kunde först under vårterminen 1999 utnyttja ett tidigare utdelat SFII-stipendium. Under en intensiv tvåveckorsperiod, 30 april–14 maj, bedrev hon handskriftsstudier vid Armeniska patriarkatet och Museet för turkisk och islamisk konst. Ärendet var tvåfaldigt: informationsinhämtning för artikel om magiska rullar av armenisk proveniens samt materialinsamling för katalog över orientaliska illuminerade handskrifter i Uppsala universitetsbibliotek.

Doktoranden fil. kand. *Henrik Boman,* Antikens kultur och samhällsliv, Klassiska institutionen, Göteborgs universitet, var SFII:s "ordinarie" korttidsstipendiat våren 1999. Vistelsen vid institutet, 24 juni–8 juli, ägnades arkeologiska platser av relevans för doktorsavhandlingen; arbetstiteln är *Movement in space: An architectural analysis of public space in Archaic to Hellenistic Greece and Asia Minor.*

Kalendarium

Onsdagen den 3 februari. Kl. 10.00. Introducerad av Peter Lindberg, Atlas Copco, kommer İrfan Özcan för att intervjua föreståndaren om arabvärlden. İÖ skall företräda Atlas Copco vid resor i arabvärlden och behöver introduktion i ämnet.

Senare på dagen ringer Bige Akdeniz från det nygrundade İstanbul Bilgi Üniversitesi. Universitetet, säger hon, har en avdelning för filmstudier; BA är själv engagerad i en masterutbildning. Man önskar nu göra en svensk filmvecka. Syfte: ge en inblick i nutida svenskt filmskapande, presentera aktuella svenska filmregissörer o.a. Filmerna, fortsätter hon, skall företrädesvis vara långfilmer. Till sitt förfogande har universitetet en modernt utrustad biosalong, som rymmer 200 personer. Föreståndaren lovar att ta upp saken med Sveriges generalkonsul.

Torsdagen den 11 februari. Kl. 11.00. Med anledning av Kung Husseins frånfälle gör generalkonsul Sture Theolin och SFII:s föreståndare kondoleansvisit på Jordaniens honorärkonsulat.

Samma dag kl. 13.00. Sponsringslunch för SFII:s auditorium. Plats: Svenska Palatset. Värd: generalkonsul Sture Theolin. Gäster: representanter för svenska dotterbolag i Turkiet.

Fredagen den 12 februari. Inbjuden av den svensktalande skådespelaren och regissören Mazlum Kiper bevistar SFII:s föreståndare Stadsteatern, Şehir Tiyatrosu, i Aksaray Saraçhane. Pjäsen hette *Hünkarım* och handlade om sultan Süleyman den store och intrigerna vid hans hov. Ett spel om makten och maktens ensamhet. Fin dekor, fina dräkter, noggrant kopierade efter osmanskt mönster, förnämligt spel. Rollen som Süleyman spelades av Mazlum Kiper själv.

Lördagen den 13 februari. Kulturbevakning. Strindbergs-

året har observerats även i Turkiet. På AKBANKs kulturcentrum AKSANAT uppföres Strindbergspjäsen *Alacaklılar,* "Fordringsägare". SFII:s föreståndare hedras med plats på första raden. Kammarspel på tre händer, förnämligt framfört. Den gamle Strindberg håller än, så ock i turkisk tappning.

Lördagen den 6 mars. Boğaziçi Üniversitesi. SFII:s föreståndare leder den avslutande paneldebatten efter en två dagars internationell workshop inom det nya ämnet *Imagology.* Temat var "The Image of the Turk in Europe from the Declaration of the Turkish Republic in 1923 to the 1990s." Arrangerande institution var The Boğaziçi Centre for Comparative European Studies (CECES). Ledare för projektet: Assoc. Prof. Dr. Nedret Kuran Burçoğlu. Koordinatorer: ett tiotal personer, turkar och icke-turkar, inkluderande Dr. Ted Lagro, föreståndare för The Archaeological and Historical Institute of the Netherlands.

Samma dag kl. 19.30. Svenskt på på Cemal Reşit Rey Konser Salonu. Med den svenske musikern Mats Lidström som violoncellsolist framföres Beethovens trippelkonsert för violin, violoncell och piano i C dur.

Tisdagen den 9 mars. Anförd av Kari Çağatay kommer en femmannagrupp lärare från Høyskolen i Oslo. Sidsel Braaten, SFII:s sekreterare, som lagt upp ett fylligt program, orienterar. På programmet står bl.a. besök i den Grekiska skolan, *Rum Okulu,* i Kadıköy, och föreläsningar av Vera Bulgurlu.

Tisdagen den 23 mars. Återigen svenskt på Reşit Rey Konser Salonu. Tillsammans med den japanska pianisten Fumiko Shiraga framför den svenska stråkkvartetten Yggdrasil Chopins båda pianokonserter i kammarversion. Yggdrasilkvartettens ordinarie besättning – Henrik Peterson, violin I, Per Öman, violin II, Robert Westlund, viola, och Per Nyström, cello – var för tillfället utökad med Jan-Inge Hauk-

ås, dubbelbas. Generalkonsul Sture Theolin, i sällskap med SFII:s föreståndare, överraskade Fumiko Shiraga med hälsningsfras på japanska och inbjöd musikerna att besöka Sveriges generalkonsulat.

Tisdagen den 6–tisdagen den 13 april. Istanbuls 11:e internationella kortfilmsfestival. Genom fortsatt välvilja från Svenska Filminstitutets Ulla Aspgren och Svenska Institutets Jörgen Burberg kunde Sverige presentera ett fylligt och cineastiskt intresseväckande program. Filmtitlarna var "Do nothin' till you hear from me", "Hand in hand", "Blood and lipstick", "Hamn", "Pin-Up", "What now!" och "Roofs". Filmerna visades såväl i Italienska kulturinstitutets teatersalong som i Franska kulturinstitutets nyinredda biograflokal. Sveriges deltagande handlades av SFII:s föreståndare.

Torsdagen den 22 april. Kl. 18.00. Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul håller årsmöte i Riksdagshuset. Med ett kopparstick från Istanbul – en latinspråkig 1700-talskarta över det Osmanska imperiet – markerar SFII:s ordförande Maj-Lis Lööw sitt och styrelsens tack till avgående skattmästare Rütger Croneborg. Professor Tord Olsson sammanfattar resultaten från SFII-projektet *Kulturell kontinuitet i östra Medelhavsområdet*, varefter SFII:s föreståndare i en raskt överstökad diashow rapporterade om auditoriebygget.

Onsdagen den 5 maj. Kl. 16.00. Inom ramen för Italienska kulturinstitutets "2:a Internationella festivalen för arkeologiska filmer i Istanbul 4–7 maj 1999", *2. Uluslararası İstanbul Arkeoloji Filmleri Festivali. 4–7 Mayıs 1999* , visas en svensk-producerad film med namnet "Faraonernas hemlighet", *Firavunların Sırrı.* Tema: att utifrån mumieprover bestämma faraonernas genetiska uppsättning.

Fredagen den 14 maj. Museimöte på hög nivå. Chefen för Museet för turkisk och islamisk konst Dr. Nazan Ölçer tar

emot styresman Johan Engström, fotograf Marco Plüss och konsthistoriker Fred Sandstedt, samtliga från Armémuseum, Stockholm. Delegationens önskemål var svensk-turkiskt museisamarbete: presentation i Istanbul av utställningen *Bender-Konstantinopel 1709–1713, I legationsprästen Sven Agrells fotspår.* Dr Ölçer var älskvärd och lovade att ställa sitt museums resurser till förfogande. Vid ett möte en vecka senare mellan Sveriges generalkonsul Sture Theolin och Dr Ölçer fastställdes öppningsdatum till den 1 december. Mottagning, så bestämdes det, hålles på Museet för turkisk och islamisk konst men bekostas av Sveriges Generalkonsulat. Förmedlande länk vid båda tillfällena var SFII:s föreståndare.

Måndagen den 17 maj. Besök av Ari Salminen och Kari Tornikoski, Finland. Ärende: lån av Svenska kapellet för en nygrundad finsk-turkisk luthersk församling i Istanbul. SFII:s föreståndare föreslår att herrarna skriver ett brev till Statens Fastighetsverk och framför sitt önskemål. Vid förevisning av kapellet berättar föreståndaren att kyrkfolk i Finland bidragit till 1741 års insamling, själva förutsättningen för kapellet. Finnarna blir överväldigade och stärks i sin målsättning. Om projektet går i lås, lovar de, kan den finske prästen då och då ge en gudstjänst på svenska.

Torsdagen den 10 juni. Generalkonsul Sture Theolin vill slå ett slag för svensk-turkiskt utbyte av osmanforskare inom ramen för Sveriges och Turkiets gemensamma historia. SFII:s föreståndare överlämnar en kopia av Kaj Ettlingers utförliga redogörelse för hans och föreståndarens besök på Osmanska arkivet tisdagen den 25 november 1997.

Måndagen den 14 juni. Föreläsningsdag för SFII:s föreståndare. Kl. 10.00: ”Det moderna Turkiet”; kl. 11.30: ”Karl XII och Turkiet.” Den första föreläsningen var beställd av Björn Efraimsson, Paradisresor, och hölls inför 29 gymnasielärare från

Borås, Köping och Uppsala. Den andra föreläsningen var önskad av den svenska damklubben i Istanbul; lärargruppen fann för gott att stanna kvar. Vid en efterföljande lunch i Svenska Palatset, också den arrangerad av den svenska damklubben, avtackades SFII:s föreståndare, konsulsparet Jan E och Veronica Karlsson och en norska, samtliga på väg bort från Turkiet. Generalkonsulinnan Märit Theolin talade vackra ord och överlämnade presenter. Under ett sammanträde efter lunchen diskuterade damerna bildandet av en Svea-klubb i Istanbul.

Tisdagen den 15 juni. SFII:s föreståndare introducerar doktoranden Lena Ambjörn för chefen för Süleymaniyebiblioteket Dr Nevzat Kaya. Dr Kaya bekräftade att den sökta handskriften – 3724 – fanns och gav Lena Ambjörn tillåtelse att, i väntan på forskarvisum och under hans personliga överinseende, granska handskriften och utföra preliminärt arbete med den.

Fredagen den 18 juni. Svenska Palatset. Generalkonsulsparet Sture och Märit Theolin ger mottagning för Bengt Knutsson, SFII:s avgående föreståndare, och Elisabeth Özdalga, SFII:s tillträdande föreståndare. En stor hop av BK:s vänner och samarbetspartners i Istanbul hade hörsammat kallelsen. Läckerheter framdukade på ett bord i stora salongen förde tanken till Tusen och en natts värld. Gästerna lät sig väl smaka. Tal på engelska och turkiska.

Tisdagen den 22 juni. Föreståndarparet ger tack-och-farvälmiddag för medarbetare och nära vänner. Bland gästerna: Sidsel Braaten med make Serdar Bey; Kari och Yasemin Çağatay; Pia Anundsdotter; Barbro Oldsjö; Tord Olsson; Claes Hylinger och Elisabeth Ericson; Märit och Sture Theolin; Veronica och Jan E Karlsson samt yngsta dottern Maria Elisa.

Tisdagen den 29 juni. Ambassadör Kaj Falkman, Sveriges generalkonsul i Istanbul 1990–1995, har skrivit en bok om Turkiet. Titeln är *Turkiet / Gränsfursten;* den beräknas utkom-

ma under hösten 1999. Släkting till minister Gustaf Wallenberg – denne var Sveriges diplomatiske representant i Istanbul 1920–1930, dvs. under den Turkiska Republikens första år – tar KF sin utgångspunkt i GW:s diplomatiska rapportering. Hedrad med förtroendet att provläsa boken sammanfattar SFII:s föreståndare sina intryck.

Konferenser och seminarier

Konferens- och seminarieaktiviteter inom ramen för professor Tord Olssons tvååriga forskningsprojekt *Kulturell kontinuitet i östra Medelhavsområdet* ägde rum under år 1998. Våren 1999 ägnades konferensdokumentation och projektsammanfattning.

Kurser och exkursioner

Det säkerhetspolitiska läget i Istanbul efter PKK-ledaren Abdullah Öcalans gripande, fick negativa konsekvenser för SFII:s kursverksamhet. En ambitiöst syftande, och organisationsmässigt tidsödande, fortbildningskurs, *Istanbul – kulturmötenas stad 25 mars–1 april,* återkallades en vecka före kursstart. Beställare var Nicolaiskolan, Helsingborg.

Biblioteket

SFII hade glädjen att under hela vårteminen, två dagar i veckan, se Rombibliotekarien *Valeria De Matteis* arbeta i och med institutsbiblioteket.

Bland bokgåvor som SFII mottagit under våren 1999 kan nämnas *Asine, En svensk utgrävningsplats i Grekland,* Medelhavsmuseet, Skrifter 22, 1998. Författare: mångårige utgrävningsledaren professor Carl-Gustaf Styrenius.

Under sommaren 1999 utkom Ulla Ehrensvärds uppdatering av *"Dragomanhuset" och Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul.* Fotografierna är tagna av Ergun Çağatay, Kari Çağatay, Lilian Hedman-Björling och Bengt Krantz. En elegant och intresseväckande skrift, som vinner i användbarhet genom en tio sidor lång sammanfattning på engelska; den är gjord av Neil Tomkinson, B.A.

Bjärred i september 1999

Bengt Knutsson

Föreståndarens i Istanbul verksamhetsberättelse för perioden juli–december 1999*

Institutets personal och stipendiater

Föreståndare: Prof. Elisabeth Özdalga.
Sekreterare: Cand. mag. Sidsel Braaten (tjl).
Tf. sekreterare: Förskolepedagog Kari Çağatay.
Lokalvårdare: Fru Ayten Yaver.
Storstipendiat: Fil. dr Peter Jackson, Uppsala.

Jordbävningen

Den 17 augusti drabbades ett stort område något öster och söder om Istanbul av en kraftig jordbävning, den svåraste i Turkiet under det gångna århundradet. Förödelsen var ofattbart stor, och chocken efter denna katastrof har kastat en mörk skugga över alla dem som har sin hemvist i denna del av landet. Eftersom efterskalven fortsatte till långt inpå senhösten, samtidigt som de flesta experter framhåller att nya kraftiga jordbävningar i trakten av Marmarasjön är att vänta under de närmaste åren, har oron inför framtiden på intet sätt släppt.

Dragomanhuset tycks dock ha vilat fast på sin drygt 200-åriga grund. Det enda jag upptäckte då jag kom tillbaka i slutet av augusti var att stapeln med kaffefat i köksskåpet uppe i föreståndarbostaden hade halkat lite på sned.

Det visade sig emellertid lite längre fram att ett problem nere i det nya auditoriet möjligtvis kan ha varit relaterat till jordbävningen. Den 2 september slog nämligen sekreteraren

* Intresserade kan till självkostnadspris rekvirera föreståndarens rapport i oförkortat skick från Istanbulinstitutets kansli i Stockholm.

larm om att det hade regnat in i auditoriet. Kule Mimarlık, den firma som gjorde ombyggnaden, tillkallades. Representanter för denna firma blev sedan tyvärr inte återkallade endast en utan upprepade gånger under hösten. Så fort det regnade, rann vatten in genom väggen och taket dels från det fönster som går att öppna ut mot terrassen, dels från regnvattenrännan men också från fogarna på terrassen. Efter flera månaders krångel med endast mer eller mindre framgångsrika lagningsarbeten tycks det nu äntligen ha blivit stopp på vattenflödet, mest tack vare vår fastighetsskötare Cengiz Bitiks energiska insatser. Om dessa vattenskador verkligen orsakats av sprickor som uppstod vid jordbävningen vet vi inte. Vi bara gissar att det kan ha varit så.

En odiskutabel effekt av katastrofen blev emellertid de många avbokningarna under hösten. Både grupper och enskilda besökare antingen avskrev eller sköt upp sina planer på att komma till Istanbul. Hösten, som annars brukar vara den tid då institutet är fullbelagt, blev därför en ovanligt stillsam period.

Höststipendiaten

Peter Jackson, nybliven doktor i religionshistoria vid Uppsala Universitet och höstens storstipendiat, lät sig emellertid inte avskräckas, utan anlände som planerat i slutet av augusti och stannade fram till jul. Han kommer i annat sammanhang att redogöra för sin forskning kring förhistoriska religioner. Som del av sina åligganden i samband med stipendiet fick Peter i uppdrag att organisera ett kollokvium, vilket fått titeln: "Prehistoric Ideational Culture (especially the Near East): Semiotics, Archeology, and History of Religions". Datum för detta kollokvium är 4–8 december, 2000. Kallelse gick ut till ett 50-tal institutioner i Sverige och övriga skandinaviska länder i

december. Under hösten fick Peter besked om att han fått det s.k. Humboldtstipendiet, vilket innebar att han efter några veckors uppehåll över jul och nyår begav sig till Tyskland, där han nu tillbringar hela år 2000.

Forskarstuderande

Ett par veckor under Istanbulbiennalen, 17 september–30 oktober, besöktes institutet av Charlotte Bydler från Konstvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet. Charlotte besökte den numera internationellt uppmärksammade biennalen som en del i sitt avhandlingsarbete om globalisering och samtidskonst.

I september och oktober hade vi besök av ytterligare en ung forskare, Hege Irene Markussen, från Institutet för Religionsvetenskap vid universitetet i Bergen. Hege studerade Bektaşiorden i Hacıbektaş (Niğde), Ankara och Istanbul för sitt "hovedfag". Strax innan Hege reste tillbaka till Norge, höll hon ett seminarium på institutet om sina forskningserfarenheter, där hon imponerade med sina breda kunskaper och insiktsfulla analyser, trots att hon inte arbetat med ämnet i mer än ett knappt år.

Institutet har också ofta haft besök av en dansk forskarstuderande, Daniella Kuzmanovic från Institutionen för Antropologi vid Köpenhamns universitet. Daniella har inte haft någon formell anknytning till SFII utan har studerat vid Boğaziçi Üniversitesi som "special student". Hon har dock ofta synts på vårt bibliotek och deltagit i våra gemensamma aktiviteter. Daniella, som väl behärskar det turkiska språket, arbetar på en avhandling om unga turkiska kvinnors kroppsliga och mentala självuppfattning, något som hon undersöker genom att utföra långa djupintervjuer.

Föreståndaren

Under perioden har föreståndaren deltagit i följande konferenser: en dialogkonferens arrangerad av *Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı* (Stiftelsen för journalister och författare) i Abant, uppe i bergen mitt emellan Istanbul och Ankara, 8–10 juli; en konferens kring demokrati och civilsamhälle i Kappadokien organiserad av Friedrich Naumanns stiftelse, 4–7 november; den årliga MESA-konferensen *The North American Middle East Studies Associations*), denna gång hållen i Washington D.C., 19–22 november, varvid undertecknad presenterade en uppsats med anknytning till ett pågående forskningsprojekt kring islamiska rörelser i Centralasien.

Konferenser

Den 25 oktober hade institutet besök av fil. dr Lena Wängerud från Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet. Lena var i Turkiet på Svenska ambassadens i Ankara och Svenska Institutets initiativ och höll en föreläsning i vår nya aula för kvinnor från organisationen KADER (KA för *kadın* – kvinna – och DER för *dernek* – förening. *Kader* som ett ord betyder "öde"). Det är en förening som verkar för att öka antalet invalda kvinnor till parlamentet. Generalkonsulatet och SFII delade på kostnaderna för simultantolkning, och även om antalet deltagare inte blev riktigt det väntade, fick vi en mycket livlig and engagerad diskussion kring Lenas föredrag om hur ökad kvinnorepresentation kan påverka lyhördheten för frågor som av tradition ligger kvinnor speciellt varmt om hjärtat, såsom barn, familj, skola och välfärd. Lena Wängeruds föreläsningar var en uppföljning av SFII:s ordförande Maj-Lis Lööws och Nina Jarlbacks (socialdemokratisk borgmästare från Flen) påbörjade kontakter med KADER i Ankara och

Istanbul, 9–10 oktober 1998.

Samma kväll bjöd SFII på middag i den närliggande restaurangen Four Seasons. Inbjudna var tre kvinnliga akademiker från Marmara Üniversitesi (Fulya Atacan, Sema Erder, Büşra Ersanlı), en från Boğaziçi Üniversitesi (Binnaz Toprak), en kvinnlig parlamentariker från det islamistiska Fazilet Partisi, Nazılı Ilıcak, Birgitta Kurultay från ABB i Istanbul och Marianne Broddesson från *Expressen*.

Sista veckan i november (25–27 november) samlades sju kvinnliga akademiker från Sverige och lika många från Turkiet till en workshop vid SFII kring familjeförhållanden i Sverige och Turkiet i förändringsperspektiv. En tidigare workshop hade hållits i Göteborg i februari 1999. Till Istanbulmötet, som finansierades av Svenska Institutet och Forskningsrådsnämnden, hade deltagarna med sig nästan färdiga kapitel till den bok som vi hoppas skall vara färdig för publicering under hösten 2000 med titeln: *Autonomy and dependence in family. Turkey and Sweden in critical perspective*. Redaktörer är professor Rita Liljeström (som i augusti 1999 fick mottaga *illis quorum*) och Elisabeth Özdalga.

Första veckan i december (1–5 december) var det dags för nordiskt kollokvium i bysantinologi under ledning av professor Jan Olof Rosenqvist från Institutionen för klassiska språk, avdelningen för bysantinologi vid Uppsala universitet. Tema för detta kollokvium var "Senbysantinsk kultur i interaktion och isolering." Cirka femton deltagare medverkade. Föreläsningar och diskussioner varvades med studiebesök under ledning av bysantinologen Dr Vera Bulgurlu. Bland annat besöktes prästseminariet ute på Heybeliada (Prinsöarna). Jan Olof Rosenqvist rapporterar själv från konferensen i detta nummer av *Dragomanen* (ss. 146–147). En publikation i serien *Transactions* planeras.

Kulturvandringar

Under hösten har vi på institutet vikt onsdagseftermiddagarna till s.k. kulturvandringar. Sekreteraren Kari och jag själv, och den som råkar befinna sig på institutet och som har lust att vara med, drar då iväg till någon aktuell utställning, något museum eller något annat evenemang med kulturell anknytning. Inom ramen för denna verksamhet har vi besökt Nazan Ölçer, direktör vid Museet för islamisk och turkisk konst, där vi vid samma tillfälle såg den uppmärksammade utställningen "Krig och fred: Polsk-osmanska relationer från 1400- till 1800-talet". Vidare har vi besökt bysantinologen Vera Bulgurlu i hennes hem på Büyükada (Prinsöarna), Sadberk (Koç) Hanıms museum ute i Sarıyer (långt norrut vid Bosporen på den europeiska sidan), som numera inte bara visar kläder, textilier och andra inredningsdetaljer från osmansk tid utan också föremål från utgrävningar som går tillbaka ända till förneolitisk tid. Vår stipendiat, tillika specialist på förhistoriska religioner, Peter Jackson, var mycket imponerad.

Vi har flera gånger besökt ett närliggande galleri, Apel, som ständigt bjuder på överraskningar. Innehavaren, Nuran Terzioğlu, har under många år lett det kända galleriet Urart i Ankara. Nu är hon gallerist i egen regi strax nedanför det anrika Galatasaray Lisesi i Beyoğlu. Galleriet är litet, men upplevelsen alltid mättad och koncentrerad.

På vägen till galleri Apel ligger den välsorterade bokhandeln Homer (speciellt historia och samhällsvetenskap). Några steg nedanför finns alternativhandeln *Nuh'un Ambarı* (Noaks förråd), där man också kan äta god och vällagad vegetarisk mat, baserad på miljöriktiga råvaror. I alternativhandeln kan man bl.a. köpa grovt bröd, småkakor, olivolja, nötter och torkad frukt, honung och marmelad.

En onsdagseftermiddag i början av september tillbringades på Arkeologiska museet invid Topkapıpalatset. Biennalen i september besöktes tillsammans med Charlotte Bydler (se ovan), tillika en utställning med litografier av Salvador Dali på Atatürk Kültür Merkezi vid Taksim. I samband med det senare besöket kan nämnas att bara en timme efter det att vi lämnat utställningslokalen antastades den av islamistiska ikonoklaster, som krossade glaset på flera, tydligen alltför provokativa tavlor. Denna "happening" missade vi således.

Vi har också sett flera intressanta fotoutställningar, bl.a. Henri Cartier-Bressons utställning "Europeerna" på Darphane (gamla myntverket invid Topkapıpalatset) och en utställning av ungerska fotografer "Hungary – land of photography" i stadsdelen och affärsdistriktet Nişantaşı.

Inom ramen för onsdagsprogrammet har vi också besökt Kvinnobiblioteket, vilket är inrymt i en vackert renoverad magasinsbyggnad från bysantinsk tid i stadsdelen Fener invid Gyllene hornet, inte långt från den bulgariska kyrkan i stål. Vidare har vi vandrat omkring i kedivens sommarpalats, byggt i Jugendstil vid sekelskiftet, i närheten av Beykoz på den anatoliska sidan av Bosporen. Detta besök gjordes då stipendiaten Peter Jacksons föräldrar hälsade på i Istanbul.

Kontakter med andra forskningsinstitut i Istanbul

Vi har under hösten också tagit kontakt med andra forskningsinstitut. Vi har besökt ARIT, "The American Research Institute in Turkey," i Arnavutköy invid Bosporen, vilket har ett välsorterat bibliotek för bysantinsk och osmansk historia, det tyska orientinstitutet i stadsdelen Cihangir, det tyska arkeologiska institutet i stadsdelen Gümüşsuyu och det holländska institutet på vår egen gata, İstiklâl Caddesi.

Publikationer

I slutet av oktober, dock med flera månaders fördröjning på grund av överbelastning hos förläggaren Tarih Vakfı, i samband med firandet av den turkiska republikens 75-årsjubileum (1998), blev boken *Naqshbandis in Western and Central Asia: Change and Continuity* (*Transactions* Nr 9) äntligen färdig. Det var med viss stolthet och tillfredsställelse jag noterade att Curzon Press, vår engelske distributör, satt denna bok, tillsammans med vår tidigare *Alevi Identity*, högst på hyllan i förlagets avdelning i MESA-konferensens bokutställningshall.

Donationer

Under hösten donerade telekommunikationsföretaget Ericsson en videoprojektor av märket Sony med tillhörande PC till institutet. Denna dyrbara utrustning levererades i början av det nya året och står nu på plats för att användas i vår framtida konferens- och seminarieverksamhet. På SFII:s vägnar vill jag passa på att rikta ett speciellt stort tack till Stefan Öfverholm vid Ericsson för hans varma intresse för institutet och dess framtid.

Slutord

Höstens arbete har präglats av oavbruten intensitet. Det bör dock tilläggas att den återkommande oron för Istanbuls framtid delvis lagt sordin på arbetsglädjen. I stunder av sådan pessimism har samarbetet med tillförordnade institutionssekreteraren Kari Çağatay varit en ovärderlig tillgång. Denna rapport avslutas därför med en hälsning från oss båda till våra medarbetare och kolleger i Sverige. Trots att vi på många sätt lämnar ett dystert år bakom oss, vill vi ändå se framtiden an med till-

försikt och hoppas att det kommande året skall få vårt arbete kring forskning och kultur att växa vidare utan obehagliga avbrott.

Istanbul i mars 2000

Elisabeth Özdalga

Rapport
från nordiskt kollokvium vid Istanbulinstitutet
2–5 december 1999

SENBYSANTINSK KULTUR I INTERAKTION OCH ISOLERING

Perioden 1261–1453 – den senbysantinska, eller paleologiska som den ofta kallas efter den regerande kejsarfamiljen Palaiologos – är den verkliga nedgångsperioden i Bysans' tusenåriga historia. När den inleddes låg riket och huvudstaden Konstantinopel bokstavligen i ruiner. Korsfararnas, "latinarnas", plundringar vid ockupationen 1204 och deras vanskötsel decennierna därefter hade haft katastrofala effekter. Territoriet hade stympats successivt, framför allt efter 1070-talet när seldjukturkarna trängde långt in på bysantinskt område, och det fortsatte att krympa efter 1261 när latinarna gav sig iväg. De resurser som skulle ha behövts för en rimlig återuppbyggnad ens av själva Konstantinopel fanns inte. Staden hade blivit ett för stort huvud på en förkrympt och utmärglad kropp. Politiskt var Bysans en dvärg, ekonomiskt en tiggare. När Mehmed II intog staden 1453 gjorde han visserligen en militär bedrift, men den nya politiska situation som därmed bekräftades hade varit ett faktum sedan länge. Att studera den dödsmärkta period som slutade så kan vara en deprimerande upplevelse.

Den dystra historiska bakgrunden hindrar inte att idén om ett kollokvium kring den senbysantinska periodens kultur i SFII:s regi mötte stort intresse från de nordiska forskare som inbjöds att delta. Att ett tema med en till synes så mörk bakgrund kan kännas inspirerande har nog att göra med den para-

doxala blomstring som präglar åtminstone vissa delar av den senbysantinska kulturen. Ett viktigt element i denna blomstring är den ökade beredskapen – eller den minskade oviljan – att konfronteras med och integrera kulturellt inflytande utifrån, t.ex. från Västeuropa. Detta drag av förnyelse kontrasterar mot en påtaglig isolering som samtidigt präglar perioden i andra avseenden: den fysiska isoleringen innanför huvudstadens murar i en stat som snart inte omfattade mer än denna stad, men också en mental isolering i form av t.ex. ett segt fasthållande vid antikverade föreställningar och stelnade attityder i en värld som var stadd i snabb förändring. Som en konsekvens av bl.a. just denna mentala isolering kan man kanske se bysantinarnas oförmåga att effektivt ta sig an de enorma problem som tiden ställde dem inför. Skygglappar i form av politisk utopism eller religiös inåtvändhet kunde hos somliga bysantinare underhålla en sorglöshet inför undergången som i vårt perspektiv ter sig obegriplig. Det är spänningen mellan sådana kontrasterande drag som titeln på kollokviet har försökt sammanfatta.

Bysantinologiska arrangemang med nordisk profil på Istanbulinstitutet har en viss tradition. Lennart Rydén arrangerade 1992 – med ekonomiskt stöd från HSFR – ett kollokvium med titeln "Förändringar i östra Medelhavsområdet under senantiken och den tidigbysantinska tiden" vid Institutet; föredragen publicerades året därpå i boken *Aspects of Late Antiquity and Early Byzantium* (volym 4 i SFII:s serie *Transactions*). Kollokviet 1992 föll väl ut, inte minst när det gällde att etablera och utveckla internordiska kontakter. Även om några planer på en fortsättning den gången inte formulerades i konkreta termer har det tett sig naturligt att bygga vidare på denna tradition. Redan 1995 hölls en nordisk forskarkurs i bysantinologi vid Institutet. Därmed tillkom en form för rekrytering och kom-

petensutveckling av yngre nordiska forskare med bysantinska intressen. Sverige är ensamt i Norden om att ha ett forskningsinstitut i den forna bysantinska huvudstaden (och f.ö. också om att ha en lärostol i ämnet bysantinologi) och har därför ett naturligt ansvar i detta sammanhang.

I kollokviet 1999 om senbysantinsk kultur var alla de nordiska länderna utom Island representerade. Den vetenskapliga bakgrunden hos deltagarna skiftade starkt. Arrangemanget fick därför den tvärvetenskapliga prägel som ämnet bysantinologi självt har. Det inleddes av en religionssociolog, René Gothóni från Helsingfors universitet, med ett föredrag om Athosklostren under den senbysantinska perioden. Det avslutades av en historiker, Stephen Turk Christensen från Roskilde universitetscenter, med en exposé över det övergångsskede när Konstantinopel blev huvudstad i det osmanska imperiet. Gothónis föredrag utgick från fältstudier enligt antropologisk metod, kompletterade med historiska utblickar, och tog fasta både på kontinuitet och förändringar i klosterväsendet. Turk Christensen anlade historikerns dokumentbaserade perspektiv. Utifrån detta försökte han tolka Mehmed II:s intentioner inför och efter erövringen av Konstantinopel 1453, en händelse vars betydelse främst låg på det praktisk–politiska och strategiska planet men troligen inte så mycket mindre på det symboliska. Det bysantinska imperiet hade egentligen upphört att existera långt innan osmanerna erövrade Konstantinopel. Men imperietanken var inte död. Den var seg och lätt att aktivera, särskilt när den på nytt kunde utgå från Konstantinopel som centrum och bas för en ny fas i sin utveckling.

För den som söker kontinuitet med den bysantinska – eller i varje fall den senbysantinska – perioden är få platser mer lämpliga än Athosberget med dess kloster. Visserligen måste man vara på sin vakt här. Dels är den bysantinska kulturen inte

på långa vägar uttömd med klosterväsendet, eller med den religiösa sfären överhuvudtaget. Dels representerar Athosklostren i stor utsträckning en efterbysantinsk utveckling, och situationen där kan inte utan vidare projiceras tillbaka på tiden före 1453. Detta är nödvändiga reservationer. Ändå kan man konstatera att den traditionalism och konservatism som tenderar att prägla religiösa institutioner har bidragit till att göra Athosklostren till unika åskådningsexempel på om inte bysantinsk kultur i allmänhet så i varje fall bysantinsk klosterkultur. Borta är nu den politiska bakgrund som möjliggjorde – eller framtvingade – Athos särställning som autonom munkrepublik: fragmentariseringen av det gamla territoriet, upplösningen av den bysantinska statens struktur, centralmaktens oförmåga att kontrollera och försvara perifera områden – företeelser som präglar alla delar av den senbysantinska kulturen. Kvar är på Athos det säregna resultatet av utvecklingen, nu isolerat från sitt sammanhang men med oöverträffad pedagogisk potential.

Termen "den paleologiska renässansen", som ibland, egentligen mycket missvisande, får ge namn åt ett kort avsnitt av den senbysantinska perioden, är problematisk och borde kanske helst inte användas. Men den har fördelen att vara en känd och kort beteckning på en företeelse som annars skulle kräva längre och krångligare beskrivningar. Hursomhelst kan man konstatera att konsten upptar en stor del av den sektor i kulturlivet – i själva verket en mycket begränsad sektor av extrem finkultur – som berördes av denna "renässans". Isolering behöver inte hindra utvecklingen av en sådan kulturell blomstring, men i detta fall är interaktion en väsentlig förutsättning för den. Visserligen är det fråga om interaktion inom en snäv ram. Som fallet är med de flesta bysantinska "renässanser" är bakgrunden också här en ambition att gripa tillbaka på och

återuppliva traditionella klassicerande former inom konst och litteratur, och att åstadkomma resultat av hög kvalitet.

En av de exkursioner som arrangerades under kollokviet illustrerade både denna höga kvalitet på den konstnärliga produktionen och begränsningen i den kulturella blomstring som den är ett uttryck för. Exkursionen gällde de två viktigaste monumenten i det tidiga 1300-talets konst i Konstantinopel: Kariye Camii och Fethiye Camii, eller – för att uttrycka sig mer bysantinskt – kyrkorna vid klostren Chora respektive Pammakaristos. Båda dessa kyrkor är små till formatet, särskilt Pammakaristos, vilket hänger ihop med att den del av anläggningen som har bevarat sin 1300-talsform bara är ett sidokapell. De tillhörde privata institutioner som restaurerades av mycket förmögna enskilda personer för eget bruk. De var alltså knappast tillgängliga för allmänheten. De låg relativt avsides, i det glesbebyggda bältet strax innanför landmuren mot väster, och kan inte ha påverkat stadsbilden i någon större utsträckning. Man kan fråga sig om det egentligen är rimligt att låta dessa i och för sig storslagna monument – och ett fåtal andra – motivera att man betraktar den period då de kom till som en blomstringstid för den bysantinska konsten. Skulle man inte med samma rätt kunna säga att de i all sin prakt understryker intrycket av ekonomisk och kulturell misär i 1300-talets Bysans?

Konsthistorien var som man kunde vänta sig rikt representerad vid kollokviet. Øystein Hjort, Köpenhamns universitet,

Vy upp mot taket i den centrala delen (naos) av sidokapellet i Pammakaristos-kyrkan (Fethiye Camii), Istanbul. Det uppfördes ca 1305–10 som gravplats åt ämbetsmannen Mikael Tarchaneiotes Glabas. Absiden mot öster syns i nedre delen av bilden. Hela det fyrkantiga rummet är inte mer än 6 x 6 m från vägg till vägg.

diskuterade den gåtfulla kulissvärld där de bibliska scenerna i Kariye Camiis mosaiker utspelas: byggnadsfragment, hus som inte är några riktiga hus, "omöjliga" arkitekturelement som inte tycks höra hemma någonstans – eller hör de hemma i det sargade Konstantinopel? Bente Kiilerich från Universitetet i Bergen anlade estetiska aspekter på periodens konst, som ur den synpunkten ofta är mycket raffinerad, ibland – som i Kariye Camii – maniererad. Ewa Balicka-Witakowska, Uppsala universitet, analyserade bildscener ur Mandylion-legenden på infattningen till den dyrbara reliken "Sacro Volto" i Genua och försökte spåra deras bakgrund i det relevanta textmaterialet. Den kristna ikonografin är ju helt baserad på texter, men avvikelser från texterna förekommer och föranleder frågor. Har vi att göra med medvetna förändringar av det narrativa innehållet? Är det fråga om missförstånd? Finns förklaringen i textkällor som nu är förlorade? Man påminns här som så ofta om hur hårt tiden har farit fram med den bysantinska kulturen. Vad vi har kvar är spillror som ofta har rena tillfälligheter att tacka för sin existens, och många samband kommer att förbli outredda.

Bland konsthistorikerna fanns också Hjalmar Torp, tidigare professor vid Universitetet i Oslo, som höll ett inspirerat föredrag om freskerna i de bysantinska kyrkorna i Mistra på Peloponnesos. Det är en fascinerande men förvånansvärt dåligt dokumenterad bildvärld. Under de tidigare bysantinska århundradena var Grekland normalt en kulturellt – och för den delen också ekonomiskt – efterbliven avkrok. Under den senbysantinska perioden, när centralmakten i Konstantinopel förlorade mer och mer av sin dominerande ställning, blev det utrymme för ett oberoende kulturliv i de tidigare provinserna. Frankiska maktcentra blev inkörsportar för västeuropeiskt inflytande, och i Mistra, huvudstad i det lokala furstendömet Morea, exi-

sterade bysantinsk tradition tidvis sida vid sida med italienskt renässansinflytande. Och just i Mistra kunde en figur som Georgios Gemistos Plethon odla ett utopiskt antiksvärmeri, till synes utan verklighetsförankring men säkert med förmåga att inspirera mottagliga andar. Det rika och märkliga måleriet i Mistras kyrkor vittnar om denna öppenhet för intryck från de mest skilda håll.

Också filologin har en naturlig plats just i det finkulturella sammanhanget. Det framgick av de exempel ur den mest esoteriska litteraturen som gavs av två filologer från Göteborgs universitet. Börje Bydén gav en inblick i den mest svårtillgängliga och tekniska filosofiska litteraturen med sitt bidrag "'Stryp skrythalsarna med dessa garn': om några tidigpaleologiska översättningar av latinska logiktexter". Karin Hult presenterade en av de mest personliga av alla bysantinska författare, Theodoros Metochites, som litteraturkritiker. Trots sin egensinniga framtoning rör sig Metochites i sin litteraturkritik med en konventionell antik begreppsapparat. Att den var användbar på den antika grekiska litteratur som Metochites ofta behandlade är lätt att förstå. Men var den till hjälp också för att förstå den bysantinska litteratur som Metochites många gånger hade ett så personligt förhållande till? Den lärda delen av denna litteratur använde ett antikt formspråk; det gäller de grammatiska formerna likaväl som de genrebundna strukturerna. Men den är likafullt en bysantinsk, en medeltida litteratur och hör därmed hemma i en annan värld än den vars former den lånade. Vi har själva svårt att hitta rätt vertyg för att förstå den; litteraturforskningen är antagligen den mest underutvecklade specialiteten inom Bysansforskningen, och vi kan inte kompensera bristen med det slags intuitiva förståelse som Metochites hade för sina bysantinska författarkollegor.

Det nyss nämnda Mistra aktualiserar ett problem som de

komplicerade politiska formationerna under den senbysantinska tiden ställer oss inför: vilken innebörd kan termen "bysantinsk" egentligen ha? Att tillämpa en strikt politisk definition – användbar för tidigare perioder – skulle betyda att termen till slut bara skulle beteckna företeelser i Konstantinopel och dess omedelbara omgivning. Några av de föredrag som nämnts ovan skulle i så fall ha kunnat passera, likaså ett sigillografiskt bidrag av Vera Bulgurlu från Bosporen-universitetet i Istanbul (sigillografin är en specialitet som har visat sig ha en rik utvecklingspotential inom de senaste decenniernas Bysansforskning).

Men programmet till kollokviet hade i praktiken förkastat en sådan definition. Mistra skulle annars ha fallit utanför ramen. Detsamma gäller kejsardömet Trapezunt, där Bernt Brendemoen från Universitetet i Oslo hade studerat de intensiva bysantinsk(grekisk)-turkiska kontakterna utifrån ett språkligt material. Denna region, Pontos, är ur allmänkulturell synpunkt snarast kaukasisk, vilket i och för sig inte gör den mindre bysantinsk. Men politiskt sett blev Konstantinopel snart en mindre viktig maktfaktor här än olika turkiska furstar i grannskapet. Den grekiska dialekt som är dokumenterad från det senmedeltida Pontos är med sina många turkiska inslag en tydlig illustration till detta. Ett av de viktigaste grekiska belägen på den språkliga interaktionen i Pontos är (paradoxalt nog, kan man kanske tycka) den viktigaste historiografiska texten från kejsardömet Trapezunt: hovmannen Panaretos korta annalistiska "krönika" från andra hälften av 1300-talet.

En strikt politisk definition av begreppet "bysantinsk" skulle också ha uteslutit de delar av norra Grekland, Bulgarien, Albanien och Serbien som bildar den geografiska ramen i de exempel på senbysantinsk hagiografi "från provinsen" som jag själv tog upp. Men för de heliga män som figurerar i dessa tex-

ter är det inget tvivel om att Konstantinopel är världens kulturella centrum, oavsett om myndigheterna där förmår kontrollera eller ens upprätthålla kontakten med sina "provinser". Och också för musikhistorien är det den bysantinska kulturgemenskapen över de politiska och kronologiska gränserna som bildar den relevanta ramen. Musiken är ju ett område inom kulturproduktionen där den bysantinska traditionen verkligen har levt vidare. Båda dessa punkter framgick med all önskvärd tydlighet av ett intressant bidrag om tradition och transformation i sen- och efterbysantinsk kyrkosång av Christian Troelsgård från Köpenhamns universitet.

Definitionsfrågan är ändå viktig: lika litet som termen "bysantinsk" bör fattas för snävt för att vara användbar under den sena perioden, får den bli så vid att den börjar tömmas på sitt innehåll. En definition som kunde vara användbar här skulle kunna utgå från ett av bysantinarnas egna sätt att beskriva sin "nationella" eller kulturella identitet: de var *christianoí*. Ordet betyder "kristna" men dess innebörd täcks inte av den svenska översättningen utan är mycket mer specifik, ungefär "som erkänner den bysantinska, chalkedonensiska formen av kristendom". Det betyder en avgränsning inte bara gentemot exempelvis muslimer utan lika mycket gentemot syriska nestorianer, romerska katoliker, armeniska monofysiter och andra icke-bysantinska kristna, och samtidigt blir den kronologiska gränsen 1453 mindre absolut. Därmed skulle man täcka både Mistra, Trapezunt (Trabzon) och Pontos, norra Grekland, Serbien och Bulgarien, trakter som trots den politiska splittringen utan tvivel förenades av ett kulturellt medvetande med "bysantinska" rötter.

Provinsiella ämnen betydde – om man bortser från undantaget Mistra – att vi rörde oss utanför det finkulturella området. Det gällde om Brendemoens nyssnämnda bidrag, som

byggde på språkliga dokument med folklig karaktär, och det gällde om mitt eget, som rörde sig i mycket osofistikerade skikt av tidens hagiografi (det finns också sofistikerad hagiografi från perioden, skriven av patriarker och andra högt uppsatta personer i Konstantinopel). Det gällde också om föredraget av Siri Sande, klassisk arkeolog från Universitetet i Oslo, som gav en rapport från de norska utgrävningarna i Petropigi med fängslande inblickar i den vardagsvärld som omgav de senbysantinska resenärerna, en viktig kategori i en diskussion om interaktion och isolering. Den anläggning man undersöker i Petropigi är en senbysantinsk *statio* – skjutshåll, värdshus och karavanseraj – i närheten av Kavalla i Thrakien, inte så långt från Konstantinopel men långt nog för att platsen skulle vara högst provinsiell. Här dominerade lösningarna av vardagslivets problem och möjligheterna att tillfredsställa de elementära materiella behoven i en tillfällighetsbetonad ram.

Hälften av kollokviets sista dag – en dag med solsken och vårliga temperaturer i början av december – ägnades åt en exkursion till ön Heybeli, mer känd bland bysantinologer under sitt grekiska namn Chalki. Många av öarna i Marmarasjön är nu semesterparadis och populära mål för söndagsutflykter. Under den bysantinska tiden var de oftare förvisningsorter. I ett kloster på Chalki hamnade t.ex. kejsarinnan Theodosia och en av hennes nyss kastrerade söner år 820 sedan deras make och far, ikonoklastkejsaren Leo V, hade mördats. Men det som har gjort ön särskilt känd bland moderna forskare är två på sin tid välrenommerade skolor, en handelsskola och teologisk skola, som båda har haft samlingar av grekiska handskrifter i sina bibliotek. Handskrifterna är nu flyttade till patriarkatsbiblioteket i Istanbul, men särskilt den teologiska skolan – som är organiserad som ett kloster – är fortfarande värd ett besök bl.a. just för bibliotekets skull. Skolan är en imponerande och väl-

skött anläggning och biblioteket har en överraskande omfattning och kvalitet och förses kontinuerligt med det viktigaste ur den relevanta internationella nyugivningen. Det är därför vemodigt att konstatera att verksamheten ligger nere sedan 1970-talet, när skolan blev en bricka i det politiska spelet mellan Grekland och Turkiet. Den stora byggnaden med sitt vackra bibliotek och praktfulla mottagningsrum befolkas nu bara av abboten, en permanent medhjälpare och två arbetsmunkar från Athos som byts ut med jämna mellanrum. Ingen vet när verksamheten kan återupptas, men de studenter och lärare som då kommer dit får en avundsvärd arbetsmiljö.

SFII:s initiativ på det bysantinologiska området har mött uppskattning från de nordiska kollegorna, inte minst just för den nordiska profil som verksamheten hela tiden har haft. Vissa förberedelser har redan gjorts för en ny nordisk forskarkurs i ämnet om ett par år.

Jan Olof Rosenqvist

Föreningen Svenska Istanbulinstitutets vänner

Kansli: Kaptensgatan 12, 2 tr., 114 57 Stockholm.
Postgiro: 9 97 52-8. Tel.: 08-662 77 32. Fax: 08-665 31 33.

Vänföreningens styrelse efter årsmöte 23 mars 2000

Professor Ulla Ehrensvärd
Ambassadör Kaj Falkman, *ordf.*
1:e intendent Anette Granlund
Fil. mag. Anne Karahan, *v. sekr.*
Docent Asım Kurtoğlu
Byråintendent Adina Ekbergh Mattsson
Marknadsansvarig Carl-Gustav Moberg, *skattm.*
Docent Birgit N. Schlyter, *red.*
Professor Carl-Gustaf Styrenius, *sekr.*
Intendent Suzanne Unge Sörling, *v. ordf.*
1:e bibliotekarie Lena Wester

Revisor
Aukt. revisor Bo Lindén

Revisorssuppleant
Godk. revisor Lars Ljungh

Vänföreningens årsberättelse 1999

Styrelsen för Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner får härmed avge verksamhetsberättelse för 1999.

Vid föreningens årsmöte den 25 mars 1999 på Medelhavsmuseet förrättades styrelseval. Omval skedde av ordföranden, professor Ulla Ehrensvärd, och av följande styrelseledamöter: förste intendent Anette Granlund, fil. mag. Anne Karahan, docent Asım Kurtoğlu, byråintendent Adina Ekbergh Mattsson, docent Michael Nordberg, docent Birgit N. Schlyter, professor Carl-Gustaf Styrenius, intendent Suzanne Unge Sörling, bankdirektör Göran Tullberg och förste bibliotekarie Lena Wester.

Till revisor omvaldes Bo Lindén med revisor Lars Ljungh som suppleant.

Till valberedningen omvaldes kammaradvokatfiskal Tomas Cramér och nyvaldes adjunkten, fil. mag. Elżbieta Święcicka efter tekn. dr Jan Bröchner, som avsagt sig.

Styrelsen har under verksamhetsåret sammanträtt den 11 februari och den 27 augusti. Inom styrelsen har Michael Nordberg fungerat som vice ordförande, Carl-Gustaf Styrenius som sekreterare, Suzanne Unge Sörling som vice sekreterare och Göran Tullberg som skattmästare.

Föreningen har under året haft följande programutbud: Vid årsmötet den 25 mars på Medelhavsmuseet talade fotohistorikern Svante Hedin över ämnet *Fredrik Robert Martin: Orientalist, konstvetare, samlare*. Den 18 maj anordnades en turkisk musikafton i samarbete med Svenska Orientsällskapet på Institutionen för orientaliska språk i Kräftriket, Stockholm, under medverkan av Anders Hammarlund samt Türker Soukkan och Guluze Ziatdin. Den 26 oktober besöktes utställningen "Från Alhambra till Taj Mahal" på Nationalmuseum, vilken visades

av dess producent, fil. dr Merit Laine. Den 6 december anordnades en afton på Medelhavsmuseet i samarbete med Istanbulinstitutets forskarkollegium kring ambassadör Kaj Falkmans nyutkomna bok *Turkiet / Gränsfursten*.

Föreningens medlemsantal uppgick vid årets slut till 425 medlemmar, varav 101 är ständiga medlemmar.

Bidrag till Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul har under året givits i form av en penninggåva på 12.275 kr för inköp av en ljuskrona, vilken överlämnades av föreningens ordförande i samband med invigningen av det nya auditoriet i institutsbyggnaden den 5 juni 1999. Ett bidrag på 7.000 kr har överlämnats till Turkiets ambassad som stöd till offren för den svåra jordbävningen i nordvästra Turkiet sommaren 1999.

En ekonomisk rapport kan rekvireras från kansliet.

Stockholm den 9 februari 2000

Ulla Ehrensvärd *Carl-Gustaf Styrenius*

